

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

УДК 343

ISSN 2311-9640

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Електронне наукове видання

Випуск 2(11) / 2018

*Схвалено постановою Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» № 16/4
від 18 жовтня 2018 року*

*Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
(протокол № 5 засідання вченої ради Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого від 23 листопада 2018 року).*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 4 липня 2014 р. № 793
електронне наукове видання «Вісник Асоціації кримінального права України» включено до
Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук*

© ГО «ВАКП», 2018

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Коломієць Ю. Ю.</i> Ідеологія впровадження інституту проступків в національне право України	1–14
<i>Гродецький Ю. В.</i> Стадії вчинення злочину та добровільна відмова за законодавством пострадянських країн	15–48
<i>Гродецький Ю. В., Мохончук П. С.</i> Вчинення злочину групою осіб без попередньої змови	49–61
<i>В'юнник М. В.</i> Призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу	62–75
<i>Потяк В. І.</i> Зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення охорони виконання угод про примирення	76–88
<i>Муха С.</i> Інститут звільнення від кримінальної відповідальності у кримінальному праві	89–102

ПИТАННЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Сервецький І. В., Лебідь С. В.</i> Шпигунство: поняття та склад злочину	103–115
<i>Нетеса Н. В.</i> Фінансування тероризму та фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України: порівняльний аналіз складу злочинів	116–126
<i>Андрієшин В. В.</i> Кримінально-правова кваліфікація декларування недостовірної інформації (стаття 366 ¹ КК України)	127–137

КРИМІНОЛОГІЯ

<i>Шрамко С. С.</i> Запобігання злочинності за участю громадськості: зарубіжний досвід	138–154
<i>Назимко Є. С., Андріяшевська М. С.</i> Міжнародний досвід та основні риси сучасних зарубіжних кримінологічних практик запобігання вчиненню злочинів проти дітей	155–167

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Денисова Т. А., Крикушенко О. Г.</i> Сучасні проблеми працевикористання засуджених до позбавлення волі	168–179
---	---------

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Хмелевська Н. В.</i> Теоретичні та прикладні аспекти права на захист під час затримання	180–188
--	---------

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД

<i>Гафич І. І.</i> Проблеми контролю за рішенням прокурора про закриття кримінального провадження	189–200
---	---------

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

<i>Борисов В. І.</i> Відгук офіційного опонента на дисертацію Михайленка Дмитра Григоровича «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право	201–213
<i>Батиргарєєва В. С.</i> Відгук офіційного опонента на дисертацію Спірідонова Михайла Олександровича «Кримінальна відповідальність за порушення права на захист», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08	214–229
<i>Демидова Л. М., Євтєєва Д. П.</i> Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції з кримінального права 18–19 жовтня 2018 р., м. Харків)	230–249
<i>Дунаєва Т. Є.</i> Кримінально-правове регулювання службової недбалості в Україні (тези наукової доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності» (м. Харків, 18–19 жовтня 2018 р.))	250–251
Вітання Бауліну Ю. В.	252–255

УДК 343.01

Ю. Ю. Коломієць,

канд. юрид. наук, доц., доцент

кафедри кримінального

права Національного університету

«Одеська юридична академія»

ІДЕОЛОГІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРОСТУПКІВ У НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

У статті визначається ідеологічна доцільність упровадження інституту проступків у національне право України. Доводиться, що питання про те, в якому нормативно-правовому акті має бути передбачена відповідальність за проступки має ідеологічну природу і пов'язано з уявленнями суспільства про злочин та кримінальні покарання. Підтримується ідея створення Кодексу України про проступки. Пропонується для наукового обговорення ідея встановлення деліктної відповідальності за проступки.

Ключові слова: *проступок, злочин, кримінальні правопорушення, кримінально-правова ідеологія, невідворотність відповідальності, економія заходів кримінально-правового впливу, деліктна відповідальність.*

Постановка проблеми. З прийняттям Концепції реформування кримінальної юстиції, схваленої Рішенням Ради національної безпеки та оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 р. і затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008, одним із напрямів реформування кримінального законодавства України стало впровадження кримінального (підсудного) проступку. З того часу стосовно впровадження інституту проступків в національне право України було висловлено багато аргументів та контраргументів, але поза увагою дослідників залишається питання про ідеологічну обумовленість цього інституту. Незважаючи на неоднозначне ставлення до ідеології, не можна заперечувати існування духовних імпульсів, які об'єднують український народ. Завдання держави вловити ці імпульси та створити на їх основі життєздатну правову систему.

Стан розроблення проблеми. Щодо впровадження інституту проступків у національне право України в юридичній літературі існує декілька точок зору:

– потрібно розробити та прийняти Кодекс України про кримінальні проступки¹;

– потрібно внести зміни до Кримінального кодексу України щодо введення інституту проступків шляхом диференціації кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини²;

– потрібно внести зміни до Кримінального кодексу України щодо введення інституту проступків шляхом поділу Особливої частини КК на дві книги «Про злочини» та «Про кримінальні проступки»³;

– потрібно розробити та прийняти Закон (Кодекс) України про проступки⁴.

Питання про те, в якому нормативно-правовому акті має бути передбачена відповідальність за проступки має ідеологічну природу і пов'язано з уявленнями суспільства про злочин та кримінальні покарання.

Метою статті є: встановлення ідеологічної доцільності впровадження інституту проступків в національне право України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку нідерландського вченого Т. А. ван Дейка, ідеологія – це комплекси (системи) фундаментальних (базисних) уявлень конкретних соціальних груп і індивідів, що до них входять. На підставі категорій, включених в «схему ідеології» створеної

---

¹ Розвиток публічного права в Україні (доповідь за 2007–2008 р.) [за заг. ред. Н. В. Александрової, І. Б. Коліушка]. Київ: Конус-Ю, 2009. С. 347–351.

² Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / авт. кол.: В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітрицян [та ін.]; за заг. ред. В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2012. С. 162–421; Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. С. 160–161; Мирошниченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип 51. С. 331–336.

³ Навроцький В. О. Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та перспективи. *Інтернет-видання «Юриспруденція on-line»* опубліковано 21.05.2006 р. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673> (дата звернення 05.09.2018); Хавронюк М. І. Концепцією визначено: адміністративні проступки, кримінальні проступки, злочини. Настав час розмежувати. Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 182–186.

⁴ Тацій В., Гютюгін В., Капліна О., Гродецький Ю. та ін. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обговорення). *Юридичний вісник України*. 24–30 травня 2014. № 21 (986), 31 травня – 6 червня 2014. № 22 (987), 7–13 червня 2014. № 23 (988). С. 12–13.

Т. А. ван Дейком, можна виділити категорії кримінально-правової ідеології, які необхідно враховувати під час створення інститутів кримінального права (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Категорії ідеології, створеної Т. А. ван Дейком	Категорії кримінально-правової ідеології
Критерії включеності / приладдя / членства (Хто (не) належить до нашої групи?)	Критеріям включеності / приладдя / членства відповідає переконання в тому, що всі ми громадяни України, маємо загальну культуру, звичаї, традиції
Типові форми діяльності (Що ми робимо?)	Типовою формою діяльності є життєдіяльність в одній державі
Загальні цілі і завдання (Чого ми домагаємося? Навіщо ми це робимо?)	Спільною метою і завданням є покращення добробуту людини, суспільства, держави шляхом дотримання конституційних принципів
Норми і цінності (Що ми вважаємо поганим і що ми вважаємо хорошим?)	Кримінально-правові норми створюються з урахуванням уявлень суспільства про злочинність та караність діянь
Позицію (Які наші відносини з іншими?)	На кримінально-правову позицію України впливають її відносини з іншими державами;
Ресурси (Хто має доступ до наших групових ресурсів?) ⁵	Доступ до ресурсів кримінально-правової ідеології має міжнародне співтовариство та деякі іноземні держави

Найважливіше значення серед перерахованих категорій мають уявлення суспільства про злочинність та караність діянь. Середньостатистична людина не знає наукового визначення кримінального права та законодавчого поняття злочину, але вона з упевненістю скаже, які діяння можна віднести до шкідливих вчинків, які з них повинні каратися в кримінальному праві. А якщо раптом виявиться, що її уявлення не збігаються з положеннями кримінального закону, вона буде переконана, що держава приймає погані закони. Свої переконання людина вбирає з молоком матері, перебуваючи в певній соціальній групі. Вона думає так саме, як і всі, а всі не можуть бути не праві, значить погана держава, яка ніби щось абстрактне, часто протиставляється суспільству.

⁵ Герасимов В. И. Идеология и дискурс в работах Т. А. ван Дейка. Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: Сб. науч. тр. / РАН.ИНИОН. Центр социал. науч. информ. исслед. Отд. полит.науки, Рос. ассоц. полит. науки; ред. и состав вып. Малинова О. Ю. Москва, 2003. № 4. С. 75, 79–80.

Керуючи людьми, державі доцільно було б слідувати порадам Платона. Давньогрецький філософ радив законодавствувати, передбачаючи події: встановлювати закони і погрожувати покаранням для запобігання шкідливих учинків⁶. На жаль, держава не може захистити людей від усіх шкідливих вчинків. Для реалізації невідворотності відповідальності існують тисячі форм і способів, які залежать від політики держави, державного режиму і механізму кримінального переслідування. Спрощений порядок притягнення до відповідальності за проступки дозволив би підвищити ступінь реалізації невідворотності відповідальності шляхом економії заходів кримінально-правового впливу, але визначити процесуальну форму реалізації якого-небудь інституту не означає встановити його природу.

Злочин завжди асоціюється в суспільстві з найбільш суспільно небезпечним діянням, а кримінальне покарання – з найсуворішим заходом державного примусу. І хоча в кримінально-правовій літературі існують висловлювання, за якими суспільна небезпека – «декларативна ознака», «політизоване становище», від якого пора позбутися, зосередивши увагу на описі правових ознак злочину⁷, для людини завжди мало велике значення, що держава визнає або не визнає злочином.

Наприкінці XIX початку XX століття прихильникам марксистсько-ленінської ідеології вдалося переконати пролетаріат в необхідності знищення всього класу капіталістів за допомогою звинувачення останнього у вчиненні особливо тяжких злочинів стосовно робітничого класу. З приводу незахищеності життя і здоров'я робітників на виробництві К. Маркс писав: «... регулярна данина частинами людського тіла, як то: кистями рук, руками, кістками, ногами, головами та особами, принесена сучасній промисловості, перевершує втрати багатьох, як вважається, найбільш кровопролитних битв»⁸. Згідно зі

---

⁶ Платон. Закони // Платон. Сочинения в 3 т. Москва: Мысль, 1972. Т. 3. Ч. 2. С. 337–340.

⁷ Дашков Г. В., Здравомыслов Б. В., Красиков Ю. А., Побегайло Э. Ф. и др. Уголовное уложение вместо УК РФ. *Записки криминалистов*. 1993. № 1. С. 219.

⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Политиздат, 1959. Т. 13. С. 213–214.

статистичними даними в Німеччині з 1886 р. по 1900 р. було вчинено 19688 вбивств, з них зловмисних – 2159, умисних 2759 і необережних 14770, в той час як за цей же період на підприємствах, де проводиться обов'язкове страхування, загинуло 90333 людей⁹. Наприкінці XIX – початку XX століття велика частина населення (в особі робітників) перебувала в пригніченому, незахищеному стані. Помилка влади того часу полягала в тому, що діяння, що представляють суспільну небезпеку, не визнавалися злочином. Не було враховано те, що для суспільства важливо не тільки те, що кримінальне законодавство вважає злочином, але і те, що фактично не вважається злочином.

На початковому етапі становлення кримінального права переслідування за вчинений злочин здійснювалося потерпілим за допомогою сили всього роду і лише після того, як рід був роздроблений на окремі сім'ї право кримінального переслідування поступово було передано в руки публічної влади, яка охороняла суспільство в цілому. У кримінальному праві приватний інтерес завжди був усвідомленою необхідністю спочатку на рівні всього роду, а потім і всього суспільства. Однак суспільна небезпека злочинного діяння проявляється не в тому, що приватні інтереси перетворюються в публічні, через те що громадяни не в змозі самотійно захистити свої права, а в тому, що якщо посягання спрямоване на блага і цінності, які мають важливе значення для кожної людини, в суспільстві виникає відчуття соціального страху. Якщо винний порушив загальновизнані правила поведінки щодо однієї людини, існує велика ймовірність того, що він порушить їх ще раз стосовно інших. Блага і цінності, на які посягають злочини, настільки важливі, що громадяни готові на обмеження своїх прав і інтересів в обмін на захист з боку держави. З вищесказаного випливає, що суспільна небезпека як ознака злочину – не просто «політизоване становище», а категорія, на якій має ґрунту-

---

⁹ Сурский М. (М. М. Исаев). Социологическая школа в уголовном праве как защитница интересов господствующего класса. *Ученые записки ВШУОН*. Юриздат, 1940. Вып 1. С. 19–20.

ватися все кримінальне право, через те, що саме воно здійснює функцію охорони засад суспільства від найбільш небезпечних посягань.

Намагаючись модернізувати кримінально-правові норми під інститут проступків, сучасні вчені використовують спрощений підхід до вивчення історії становлення понять, що мають кримінально-правове значення. Так, за словами, С. І. Маломуж, «аналіз роз'яснювальних актів вищих органів судової влади у період із 1917 р. по 1991 р. свідчить про те, що в судовій практиці положення про малозначність діяння ототожнювалось із відсутністю складу злочину та використовувалося для відмежування злочину від інших правопорушень»¹⁰. Автор для формулювання своїх висновків обрав період, що складається з декількох етапів, кожен з яких відрізнявся соціальними, економічними, політичними умовами життєдіяльності держави й суспільства, рівнем розвитку науки, законодавства і правозастосовної діяльності. Наприклад, 1917 р. виявився вирішальним в історії України і Росії. Російський імператор Микола II зрікся престолу 17 березня 1917 р. Влада перейшла до Тимчасового уряду. 25 жовтня 1917 р. більшовики вчинили переворот, заарештували членів Тимчасового уряду і захопили владу. Громадянська війна на території України і Росії тривала до 1922 р. включно. Союз Радянських Соціалістичних Республік був створений 30 грудня 1922 р. 24 серпня 1991 р. Україна здобула незалежність. Виникає питання: які акти вищих органів судової влади, якої держави, при якій формі правління, аналізував С. І. Маломуж, називаючи період 1917–1991 рр.

С. І. Маломуж запропонував нову редакцію ч. 2 ст. 11 КК України: «Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, які хоча формально і містять ознаки діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становлять необхідної для кримінального правопорушення суспіль-

---

¹⁰ Маломуж С. І. Малозначність діяння в кримінальному праві України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2017. С. 7.

ної небезпеки, тобто які не могли заподіяти істотної шкоди»¹¹. Даючи таке визначення малозначності діяння, С. І. Маломуж поставив під сумнів юридичне значення поняття суспільної небезпеки в кримінальному праві.

Некоректною є постановка питання про те, що діяння через малозначність може не становити необхідної для кримінального правопорушення суспільної небезпеки. Подібні висновки свідчать про те, що поступово ціннісно-смісловий зміст інститутів кримінального права втрачається. Наприклад, незрозуміло, як діяння може становити або не становити необхідну для кримінального правопорушення суспільну небезпеку. Правопорушення є юридичною категорією, яку придумали юристи з метою забезпечення порядку. В силу різних причин протиправне діяння може не представляти суспільної небезпеки. Як стверджує М. Робінсон: «Поняття злочинність є ярликом, який ми застосовуємо, визначаючи поведінку, що порушує закон ... Ключовим є те, що злочини породжуються кримінальним законом, який складають люди. Злочинність не існує в природі, це вигадка (*invented*) людей»¹². Для того щоб кримінальний закон був потрібен людям, на практиці не повинно виникати колізій між протиправністю і суспільною небезпекою діяння. Саме з цією метою законодавець передбачив поняття малозначності діяння. Із запропонованого визначення малозначності діяння мета існування відповідної кримінально-правової норми, не вбачається. Створюється враження, що суспільна небезпека притаманна кримінальному правопорушенню.

Проступок, як і будь-яке інше правопорушення, є суспільно шкідливим. Його особливість полягає в тому, що він межує із злочинами, а при наявності тих або інших обставин може перетворитися на злочин. Обґрунтованою вважається позиція авторів Концепції впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступок, згідно з якою «просту-

---

¹¹ Маломуж С. І. Малозначність діяння в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. С. 4.

¹² Robison M. Why Crime? An Integrated Systems Theory of antisocial Behaviour. NJ: Pearson Prentice Hall, 2004. p. 2. URL: <https://www.pearson.com/us/higher-education/program/Robinson-Why-Crime-An-Integrated-Systems-Theory-of-Antisocial-Behavior/PGM175518.html> (дата звернення 06.09.2017).

пок має визначатись як таке *передбачене цим Законом (Кодексом) винне діяння (дія чи бездіяльність), що не досягає ступеня суспільної небезпечності, який притаманний (властивий) злочину*¹³. Посилаючись на ст. 22 КУАП і ч. 2 ст. 11 КК України, які містять положення про малозначність діяння, виходячи з того, що останнє є певною гарантією непритягнення особи до відповідальності за певних умов, в Законі (Кодексі) про проступки пропонується закріпити, *що не є проступком дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Законом (Кодексом), але є малозначним.*

Ми підтримуємо ідею створення окремого нормативного акту – Закону (Кодексу) України про проступки, який створить підстави для формування самостійного виду юридичної відповідальності, який є відмінним як від адміністративної, так і від кримінальної відповідальності¹⁴. Як додатковий аргумент можна додати, що слово «кримінальний» (від лат. злочинний) не узгоджується зі словом «проступок». На загальнотеоретичному рівні правопорушення поділяється на два види: проступок та злочин¹⁵. Прихильники впровадження інституту проступків в кримінальне право вважають, що кримінальне правопорушення поділяється на два види: кримінальний проступок та злочин. Ймовірно, що слово «кримінальний» використовується тільки поряд зі словом «проступок» через те, що проступки можна виділити стосовно усіх галузей права, тоді як злочин завжди асоціюється з кримінальним правом. Кримінальний злочин звучить як тавтологія. Ураховуючи те, що злочин і проступок – два різних поняття, які мають самостійне значення, проступок не може бути злочинним (кримінальним). Якщо все-таки уявити, що в Кримінальному кодексі України передбачатиметься кримінальна відповідальність і за

---

¹³ Тацій В., Тютюгін В., Капліна О., Гродецький Ю., Байда А. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обговорення). *Юридичний вісник України*. 24–30 травня 2014. № 21 (986). С. 13.

¹⁴ Там само. С. 12.

¹⁵ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 6-те вид. Харків: Консум, 2002. С. 131.

злочини, і за кримінальні проступки, назва Кодексу не відповідатиме його змісту. Як зауважує Є. Л. Стрельцов, в одних країнах за основу визначення кримінального права береться ідея «злочину», і тоді, враховуючи філологічне визначення цього терміна, наприклад, злочин – від лат. *crimen*, – трактується як право про злочини, наприклад, *criminal law* (англ.). В інших країнах для його визначення застосовується ідея «покарання», наприклад, покарання – від лат. *poena* (покарання) – тобто право про покарання: *penal law* (англ.)¹⁶. Після впровадження інституту проступків в Кримінальний кодекс України назву кодексу потрібно буде змінити.

У 1996 р. М. Й. Коржанський випустив курс лекцій під назвою «Уголовне право України», в якому запропонував називати кримінальне право – уголовним правом. Свою позицію М. Й. Коржанський обґрунтовував тим, що термін «кримінальне», не слов'янського, а латинського походження, на відмінність від терміну «уголовне», його застосування веде до суттєвих змістовних збочень, оскільки українською мовою кримінальний, значить, злочинний, тобто: кримінальний аборт і кримінальний закон, кримінальні (злочинні) структури, злочинний (кримінальний) кодекс і т. ін.¹⁷. Російські автори вважають, що поняття «уголовне право» як би об'єднує в собі обидві ідеї – і злочину, і покарання, не віддаючи перевагу жодній з них. На їх думку, так чи інакше, поняття «уголовне право» завжди пов'язувалося з правом, що визначає покарання за злочинну поведінку¹⁸. Свого часу М. І. Ковальов писав що походження цього терміну «як-то пов'язано з людською головою, яка є органом», який керує поведінкою і якою людині часто доводиться розплачуватися за неї»¹⁹.

---

¹⁶ Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 105.

¹⁷ Коржанський М. Й. Уголовне право. Частина загальна: Курс лекцій. Київ: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. С. 4.

¹⁸ Энциклопедия уголовного права. Т. 1. Понятие уголовного права. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина, 2005. С. 151.

¹⁹ Ковалева М. И. Советское уголовное право: Курс лекций. Вып. 1: Введение в уголовное право. Свердловск, 1971. С. 8.

Ураховуючи те, що людина вчиняє і злочин, і проступки, усвідомлюючи свої дії і керуючи ними, а також те, що через кримінально-правовий вплив на свідомість і підсвідомість людей держава намагається забезпечити стабільність і порядок в суспільстві, термін «уголовне право» найбільше підходить до назви галузі права, що встановлює відповідальність і за злочини, і за проступки. Але тоді ми можемо втратити уявлення про справжню сутність злочину та кримінальної відповідальності. Такі нововведення можуть призвести до інфляції та спекуляції кримінального закону. Ідея про соціальну справедливість існування маленького Кримінального кодексу з невеликим набором найбільш суспільно небезпечних діянь, яка обговорюється деякими сучасними вченими, була висловлена більше 250 років Ч. Беккаріє. Світ постійно знаходиться в стані боротьби протилежностей, тому від все більшого зростання кількості кримінально-правових норм, поступово переходять до її зменшення, і навпаки.

Проект Кодексу про кримінальні проступки було створено в 1973 р. ще у період дії КК України 1960 р. Однак, цей проект був підданий критиці. Професор Н. Ф. Кузнєцова запропонувала декриміналізувати малозначні злочини, не виділяючи їх в кодекс проступків. Ця позиція частково знайшла своє відображення в кримінальному законодавстві, так у 1977 р. було введено адміністративну відповідальність за злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки (малозначні злочини). Їх правова природа визначалась неоднозначно, одні розглядали їх як різновид злочинів, інші – як адміністративний проступок²⁰.

Відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 до категорії кримінальних проступків мають бути віднесені:

---

²⁰ Мирошниченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 331–332.

1) окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки;

2) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо).

Зміст цієї Концепції свідчить про те, що на державному рівні робиться спроба створення маленького Кримінального кодексу та відтворення справжньої сутності адміністративних правопорушень, які за своєю природою є управлінськими. Ідея об'єднання проступків в окремому нормативно-правовому акті є виправданою, але потрібно встановити до якого виду відповідальності притягуватимуться особи, винні у вчиненні проступків. Сучасний стан юридичної науки та законодавства України свідчить про те, що це питання залишається відкритим. Можливо впровадження інституту проступків потребує виділення такого виду юридичної відповідальності, як деліктна відповідальність. Незважаючи на те, що фахівці в сфері цивільного права вважають деліктну відповідальність позадоговірною відповідальністю, пов'язаною із заподіянням майнової і немайнової (моральної) шкоди внаслідок цивільного правопорушення²¹, цей термінологічний зворот можна застосовувати і до проступків.

Термін «деліктні зобов'язання» був запроваджений римськими юристами для компенсації потерпілим майнових витрат, завданих учиненням правопорушення (делікту), – найпершого виду зобов'язань з моменту їх виникнення. Дуже точно з цього приводу висловилася С. Д. Гринько: «У той час, коли інші інститути цивільного права встановлюють правові форми для ви-

---

²¹ Отраднова О. О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 152–158.

никнення нормальних правових відносин, деліктні зобов'язання є правовим оформленням реакції суспільства на патологічні процеси – порушення існуючої правової системи. Водночас деліктні зобов'язання запроваджено для досягнення правомірної мети – охорони майнових та особистих немайнових прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, держави та інших суб'єктів цивільного права, що проявляється через встановлення обов'язку відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди для того, хто порушив встановлені законом заборони²².

Висновки. Впровадження інституту проступків у національне право України ґрунтується на наступних ідеях:

– підвищення ступеня реалізації невідворотності відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь шляхом економії заходів кримінально-правового та кримінально-процесуального характеру;

– з метою уникнення інфляції кримінального закону відповідальність за проступки має бути передбачена в окремому нормативно-правовому акті (Кодексі України про проступки);

– слово «кримінальний» (злочинний) не узгоджується зі словом «проступок», а кримінальна відповідальність за проступки не відповідає уявленням суспільства про кримінальне право (право про злочин);

– до проступків пропонується віднести деякі злочини, передбачені чинним КК України, та адміністративні правопорушення, які не є управлінськими, тому за проступки має наставати відповідальність відмінна як від адміністративної, так і від кримінальної відповідальності;

– подальшого наукового дослідження потребує ідея виділення такого виду юридичної відповідальності, як деліктна відповідальність за проступки.

---

²² Гринько С. Д. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за правом стародавнього риму. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 69.

Список використаних джерел

1. Герасимов В. И. Идеология и дискурс в работах Т. А. ван Дейка. Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: Сб. науч. тр. / Ред. и состав вып. Малинова О. Ю. Москва, 2003. № 4. С. 74–85.
2. Гринько С. Д. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за правом стародавнього риму. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 69–78.
3. Дашков Г. В., Здравомыслов Б. В., Красиков Ю. А., Побегайло Э. Ф., Рарог А. И., Пашин С. А. Уголовное уложение вместо УК РФ. *Записки криминалистов*. 1993. № 1. С. 219–246.
4. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 224 с.
5. Ковалев М. И. Советское уголовное право: Курс лекций. Вып. 1: Введение в уголовное право. Свердловск, 1971. 146 с.
6. Коржанський М. Й. Уголовне право. Частина загальна: Курс лекцій. Київ: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. 336 с.
7. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / авт. кол.: В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітрицян [та ін.]; за заг. ред. В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2012. 424 с.
8. Маломуж С. І. Малозначність діяння в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Политиздат, 1959. Т. 13. 771 с.
10. Мирошниченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 331–336.
11. Навроцький В. О. Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та перспективи. *Інтернет-видання «Юриспруденція on-line»* опубліковано 21.05.2006 р. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673> (дата звернення 05.09.2018).
12. Отрадна О. О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 152–158.
13. Платон. Законы // Платон. Сочинения в 3 т. Москва: Мысль, 1972. Т. 3. Ч. 2. С. 337–340.
14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 6-те вид. Харків: Консум, 2002. 160 с.
15. Розвиток публічного права в Україні (доповідь за 2007–2008 р.) / [за заг. ред. Н. В. Александрової, І. Б. Коліушка]. Київ: Конус-Ю, 2009. 584 с.
16. Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 102–109.
17. Сурский М. (М. М. Исаев). Социологическая школа в уголовном праве как защитница интересов господствующего класса. *Ученые записки ВИЮН*. Юриздат, 1940. Вып. 1. С. 19–20.

18. Тацій В., Тютюгін В., Капліна О., Гродецький Ю. та ін. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обговорення). *Юридичний вісник України*. 24–30 травня 2014. № 21 (986), 31–6 червня 2014. № 22 (987), 7–13 червня 2014. № 23 (988). С. 12–13.

19. Хавронюк М. І. Концепцією визначено: адміністративні проступки, кримінальні проступки, злочини. Настав час розмежувати. Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 182–186.

20. Энциклопедия уголовного права. Т. 1. Понятие уголовного права. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина, 2005. 699 с.

21. Robinson M. *Why Crime? An Integrated Systems Theory of antisocial Behaviour*. NJ: Pearson Prentice Hall, 2004. URL: <https://www.pearson.com/us/higher-education/program/Robinson-Why-Crime-An-Integrated-Systems-Theory-of-Antisocial-Behavior/PGM175518.html> (дата звернення 06.09.2017).

Коломиец Ю. Ю. Идеология внедрения института проступков в национальное право Украины

В статье определяется идеологическая целесообразность внедрения института проступков в национальное право Украины. Доказывается, что вопрос о том, в каком нормативно-правовом акте должна быть предусмотрена ответственность за проступки, имеет идеологическую природу и связан с представлениями общества о преступлении и уголовных наказаниях. Поддерживается идея создания Кодекса Украины о проступках. Предлагается для научного обсуждения идея установления деликтной ответственности за проступки.

Ключевые слова: проступок, преступление, уголовные правонарушения, уголовно-правовая идеология, неотвратимость ответственности, экономия мер уголовно-правового воздействия, деликтная ответственность.

Kolomiets Y. Y. The ideology of the introduction of the institution of misconduct in the national law of Ukraine

The article defines the ideological feasibility of introducing the institution of misconduct into the national law of Ukraine. It is proved that the question of which legal act must provide for responsibility for misconduct has an ideological nature and is connected with the public perception of crime and criminal penalties. The idea of creating the Code of Ukraine on misconduct is supported. It is proposed for scientific discussion the idea of establishing tort liability for misconduct.

Key words: misconduct, crime, criminal offenses, criminal law ideology, inevitability of responsibility, economy of measures of criminal law influence, tort liability.

УДК 343.23

Ю. В. Гродецький,
канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ТА ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Здійснено аналіз норм про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову за законодавством пострадянських держав. Виявлені системні протиріччя вказаних норм. Пропонуються шляхи вдосконалення цих норм.

Ключові слова: *стадії вчинення злочину, незакінчений злочин, готування до злочину, замах на злочин, добровільна відмова.*

Глобалізація є одним із визначальних факторів, що впливає на формування майбутнього людської цивілізації. Одним із аспектів глобалізації є наближення правових систем та взаємопроникнення кримінального права різних держав. У таких умовах врахування зарубіжного правового досвіду набуває особливого значення. Порівняльний аналіз зарубіжних та вітчизняних кримінально-правових норм дозволяє перейняти найкраще із зарубіжних законодавств та доктрини. При цьому одним із загальновизнаних міжнародних принципів розвитку національних законодавств є повага до національних правових традицій. Такий підхід дозволяє уникати простого копіювання міжнародних та зарубіжних норм, а запозичення прогресивних ідей та положень здійснювати в узгодженні із системою національних кримінально-правових норм.

Кримінальне законодавство колишніх республік СРСР є найбільш близьким за змістом до кримінального права України, адже протягом ХХ століття на території Радянського Союзу законодавство формувалося за єдиними правилами. Припинення існування СРСР створило умови для самостійного розвитку кримінальних законодавств його колишніх республік. У

зв'язку з цим є досить цікавим дослідити наскільки за декілька десятків років норми про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову від вчинення злочину у законодавствах держав пострадянського простору отримали якісні відмінності.

Проблеми стадій вчинення злочину та добровільної відмови від вчинення злочину у різні часи досліджувалися М. І. Бажановим, Л. С. Белогриц-Котляревським, Є. В. Благовим, В. М. Бурдіним, А. В. Горностаєм, О. О. Дудоровим, М. Д. Дурмановим, Д. Є. Дядько, М. Д. Дякур, В. Д. Івановим, І. Е. Звечаровським, І. О. Зінченко, Т. Г. Жуковою, В. Ф. Карауловим, О. Ф. Кістяківським, А. П. Козловим, Г. Колоколовим, А. Н. Круглевським, Н. Ф. Кузнецовою, П. Лякубом, Н. В. Лясс, Н. В. Маслак, С. П. Мокринським, Г. В. Назаренком, Е. Я. Немировським, А. Н. Орловим, К. А. Панько, А. А. Піонтковським, М. П. Рєдіним, М. Д. Сергєєвським, А. І. Сітніковою, М. С. Таганцевим, Л. З. Тадевосян, А. А. Тер-Акоповим, В. П. Тихим, І. С. Тишкевичем, М. І. Хавронюком, А. В. Шевчуком та іншими. Разом із тим не всі дослідники приділяли достатню увагу порівняльному аналізу норм про готування до злочину, замах на злочин та про добровільну відмову від вчинення злочину у законодавствах різних держав. Крім того, такий аналіз, що розрахований на період останніх декількох десятків років, у науковій літературі зустрічається не часто або характеризується фрагментарністю.

За радянських часів нормативним документом системоутворюючого характеру в галузі кримінального права були Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р.¹ Саме на базі цього документу розроблялися кримінальні кодекси колишніх республік СРСР у середині ХХ століття. Дослідження цього документу дозволить зрозуміти у чому полягали єдині нормативні витoki норм про готування до злочину, замах на

---

¹ Див.: Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юридическая литература, 1965. С. 9–10.

злочин та про добровільну відмову від вчинення злочину у кримінальних кодексах республік СРСР.

В Основах були відсутні поняття «стадії вчинення злочину», «етапи вчинення злочину», «незакінчений та закінчений злочини». Розділ II «Про злочин» Основ містив дві статті, присвячені досліджуваним питанням. Перша під номером 15 «Відповідальність за готування до злочину і за замах на злочин» передбачала визначення готування до злочину та замаху на злочин, а також приписи щодо призначення покарання за ці види злочинної діяльності. У другій (№ 16) «Добровільна відмова від вчинення злочину» було передбачено загальне правило щодо відповідальності у випадку добровільної відмови особи від вчинення злочину, але визначення цього поняття не надавалося. Ці норми дослівно були включені до КК України 1960 року.

Під готуванням до злочину у ч. 1 ст. 15 Основ розумілося підшукування або пристосування засобів чи знарядь або інше умисне створення умов для вчинення злочину. Чинний кримінальний кодекс України зберіг такий самий підхід щодо визначення цього поняття, але уточнив його трьома видами – 1) підшукуванням співучасників; 2) змовою на вчинення злочину та 3) усуненням перешкод.

Замах на злочин у ч. 2 ст. 15 Основ визначався як умисна дія, безпосередньо спрямована на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного. Дефініція цього поняття у КК України 2001 р. зберегла основні риси, передбачені у ч. 2 ст. 15 Основ, але отримала два уточнення: 1) визнано, що замах на злочин може бути вчинений і шляхом бездіяльності; 2) умисел обмежений лише одним його видом – прямим.

Поряд із названими уточненнями у чинному КК України з'явилися і новації: 1) передбачена окрема ст. 13, яка містить визначення закінченого та незакінченого злочинів; 2) запроваджено диференційований підхід щодо кримінальної відповідальності за готування до злочину – кримінально кара-

ним залишилось готування лише до злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких (ч. 2 ст. 14 КК); 3) наведено дефініції закінченого (ч. 2 ст. 15 КК) та незакінченого (ч. 3 ст. 15 КК) замахів на вчинення злочину.

У ч. 3 ст. 15 Основ були передбачені норми про призначення покарання: «Покарання за готування до злочину і за замах на злочин призначається за законом, що передбачає відповідальність за даний злочин. При призначенні покарання суд враховує характер та ступінь суспільної небезпечності дій, вчинених винним, ступінь здійснення злочинного наміру і причини, через які злочин не було доведено до кінця».

У першу чергу, відмінність із чинним кримінальним законодавством України полягає у тому, що норми про призначення покарання у названих випадках передбачені окремо у розділі XI «Призначення покарання» та займають лівову частину ст. 68 «Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті».

Спеціальні засади призначення покарання у ч. 1 ст. 68 КК України у порівнянні з Основами мають такі відмінності: 1) при призначенні покарання суд враховує тепер лише ступінь суспільної небезпечності без її характеру; 2) замість поняття «дія» вживається «діяння».

У частинах 2 і 3 ст. 68 КК України встановлені нові правила обов'язкового зменшення покарання за вчинення готування до злочину та замаху на злочин. У радянському кримінальному праві такої диференціації не було. У чинному КК України вказані норми також з'явилися відносно недавно – ними кодекс було доповнено Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 р. № 270-VI.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII ст. 68 КК України було доповнено ще однією новою частиною, яка встановила правила застосуван-

ня довічного позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин. Подібні норми за радянських часів також були відсутні.

У ст. 16 Основ передбачено, що особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, коли фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. Це положення майже без змін відтворене у ч. 2 ст. 17 «Добровільна відмова при незакінченому злочині» чинного КК України. Разом із тим норми про добровільну відмову отримали і значний розвиток. Так, у ч. 1 ст. 17 КК України передбачене визначення добровільної відмови. Крім того, з'явилася окрема ст. 31 «Добровільна відмова співучасників», що детально регламентує випадки добровільної відмови, яка здійснюється у ситуації співучасті у злочині.

Таким чином, більше ніж за пів століття, пройшовши період зникнення одних держав та утворення нових, українське кримінальне законодавство у досліджуваній частині зберегло значну частину норм радянського періоду та збагатилося новими.

Дослідження сучасного стану нормативних приписів зарубіжних законодавств доцільно почати з виявлення загальних понять, якими оперує законодавець для позначення стадій вчинення злочину.

КК Російської Федерації² не знає понять «стадії вчинення злочину» та «етапи вчинення злочину». Разом із тим у ньому передбачена окрема глава б «Незакінчений злочин». У ст. 29, з якої починається ця глава, наведені такі дефініції: 1) злочин визнається закінченим, якщо у вчиненому особою діянні містяться всі ознаки складу злочину, передбаченого КК; 2) незакінченим злочином визнаються готування до злочину і замах на злочин. Наявність у кримінальному законодавстві подібних визначень без сумніву є позитивним моментом, але слід звернути увагу на те, що зміст двох понять, які належать до

---

² Див.: Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=296703&fld=134&dst=100113,0&rnd=0.5352453286352781#02931286224179346> (дата звернення: 17.11.2018).

однієї класифікації, що побудована за ознакою закінченості злочину, розкривається за різними логічними схемами. Дефініція закінченого злочину передбачає вказівку на суттєві характеристики цього поняття, проте визначення незакінченого злочину таких ознак не має, а побудовано через перелік його видів – готування до злочину і замаху на злочин. Відсутність єдиної логіки у даному випадку є недоліком, але його легко виправити. Закінчений та незакінчений злочини побудовані як протилежні за змістом поняття, тому маючи визначення одного, можна сконструювати і визначення іншого. Застосувавши цей підхід отримаємо наступне: під незакінченим злочином слід розуміти злочин, який не містить всіх ознак складу злочину, передбаченого КК.

Подібний підхід застосовано і у Кримінальному законі Латвійської республіки³, де у ст. 15 «Закінчене та незакінчене злочинне діяння» надається визначення цим поняттям, що за змістом аналогічне тим, що наведені у КК Російської Федерації. При цьому поняття «стадії вчинення злочину» та «етапи вчинення злочину» не вживаються.

Так само вирішується питання і у Кримінальному кодексі Азербайджанської Республіки⁴ (ст. 27 «Закінчений і незакінчений злочин» глави 6 «Незакінчений злочин»), Кримінальному кодексі Киргизької Республіки⁵ (ст. 26 «Відповідальність за незакінчений злочин» глави 6 «Закінчений та незакінчений злочини») та Кримінальному кодексі Туркменістану⁶ (ст. 12 «Закінчений та незакінчений злочин» розділу II «Злочин»).

---

³ Див.: Уголовный закон Латвийской республики. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law> (дата звернення: 17.11.2018).

⁴ Див.: Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. URL: https://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30420353&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

⁵ Див.: Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30222833&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

⁶ Див.: Уголовный кодекс Туркменистана. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=31295286&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

Схоже рішення використав і законодавець Республіки Вірменія. У Кримінальному кодексі⁷ цієї держави передбачено окрему главу 6 «Закінчений та незакінчений злочин», у ст. 33 якої з такою ж назвою, що і глава, наведено визначення закінченого злочину, що подібне до норм КК Російської Федерації. У ч. 2 цієї статті сформульований такий припис: «Незакінченим злочином визнається замах на злочин і готування до тяжкого або особливо тяжкого злочину», із чого слідує, що вже у визначенні незакінченого злочину законодавець вирішив закріпити диференційований підхід до кримінального караного готування до злочину, обмеживши його двома категоріями злочину. Поняття «стадії вчинення злочину» та «етапи вчинення злочину» також не вживаються.

У Кримінальному кодексі Республіки Таджикистан⁸ передбачена окрема глава 6 «Незакінчений і закінчений злочин» із такими статтями: ст. 32 «Готування до злочину і замах на злочин», ст. 33 «Закінчений злочин» та ст. 34 «Добровільна відмова від злочину». У ст. 33 наведене таке ж визначення закінченого злочину, що і у КК Російської Федерації. Дефініція незакінченого злочину відсутня, а висновок про його види слід робити з системного аналізу глави 6 «Незакінчений і закінчений злочин» та змісту ст. 64 «Призначення покарання за незакінчений злочин», у якій є вказівка на готування до злочину і замах на злочин. Поняттями «стадії вчинення злочину» та «етапи вчинення злочину» законодавець Республіки Таджикистан не оперує.

Не використовує поняття стадій вчинення злочину і законодавець Республіки Казахстан. Утім і етапів злочинної діяльності (етапів вчинення злочину) у КК Республіки Казахстан⁹ також не передбачено. У ст. 25 надається визначення закінченого злочину, але у попередній статті 24 «Готування до

---

⁷ Див.: Уголовный кодекс Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show> (дата звернення: 17.11.2018).

⁸ Див.: Уголовный кодекс Республики Таджикистан. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30397325&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

⁹ Див.: Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=13;-57 (дата звернення: 17.11.2018).

злочину і замах на злочин», не тільки відсутня дефініція незакінченого злочину, але навіть це поняття не вживається. Про нього згадується у ст. 41 «Штраф», ст. 42 «Виправні роботи», ст. 43 «Притягнення до громадських робіт», ст. 44 «Обмеження волі», ст. 56 «Призначення покарання за незакінчений злочин». Саме зі змісту останньої статті можна зрозуміти, що до незакінченого злочину належать готування до злочину та замах на злочин.

Дещо інакше вирішене це питання у КК Республіки Білорусь¹⁰, який також не знає понять «стадії вчинення злочину» та «етапи вчинення злочину», але і визначення понять закінченого та незакінченого злочинів відсутні. Норми, що нас цікавлять, зосереджені у главі 3 «Злочинне діяння»: ст. 13 «Готування до злочину» і ст. 14 «Замах на злочин». Утім взаємозалежність окремих із цих понять простежується у ст. 10 «Злочин як підстава кримінальної відповідальності» цієї ж глави, де у одному переліку таких підстав названі: 1) закінчений злочин; 2) готування до вчинення злочину; 3) замах на вчинення злочину; 4) співучасть у вчиненні злочину. Із цього слідує, що кожне з названих понять має свою специфіку саме як підстава кримінальної відповідальності, утім законодавець не пояснює у чому ця специфіка полягає.

Привертає увагу те, що у вказаному переліку відсутнє поняття «незакінчений злочин». Законодавець його використовує у нормах про призначення покарання: ст. 67 «Призначення покарання за незакінчений злочин» і ст. 71 «Призначення покарання при повторності злочинів, що не утворюють сукупності».

Особливу увагу у КК Республіки Білорусь приділено встановленню моменту закінчення злочину: злочин визнається закінченим із моменту вчинення діяння (ч. 2 ст. 11); злочин, пов'язаний із настанням наслідків, зазначених в статтях Особливої частини КК, визнається закінченим, якщо ці наслідки фактично настали (ч. 3 ст. 11). Ці норми не розкривають змісту поняття «закінчений злочин».

---

¹⁰ Див.: Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=НК9900275> (дата звернення: 17.11.2018).

Отже, законодавець Республіки Білорусь у досліджуваному питанні використав той же підхід, що був застосований у КК Російської Федерації, але не надав визначень понять закінченого та незакінченого злочинів.

У цьому, а також у відсутності у КК понять «стадії вчинення злочину» та «етапи вчинення злочину» КК Республіки Білорусь схожий із КК Грузії¹¹, в якому передбачено окрему главу VI «Незакінчений злочин», але визначення цього поняття відсутнє. Глава містить ст. 18 «Готування до злочину», ст. 19 «Замах на злочин», ст. 20 «Звільнення від відповідальності за незакінчений злочин» та ст. 21 «Добровільна відмова від злочину». Тільки перші дві статті передбачають норми про види незакінченого злочину, доказом чого є ст. 56 «Призначення покарання за незакінчений злочин» КК Грузії, у ч. 2 якої є вказівка на готування до злочину та замах на злочин.

У ч. 3 ст. 18 та ч. 2 ст. 19 КК Грузії згадується і закінчений злочин, але його зміст у главі VI «Незакінчений злочин» не розкривається. Разом із тим цей кодекс містить цікаву ст. 8 «Причинний зв'язок», у ч. 1 якої передбачено таке визначення: «Якщо згідно з відповідною статтею цього Кодексу злочин тільки тоді вважається закінченим, коли діяння потягло протиправні наслідки або створило конкретну небезпеку здійснення таких наслідків, необхідне встановлення причинного зв'язку між цим діянням та наслідками чи небезпекою». Зрозуміло, що ця норма не може претендувати на дефініцію закінченого злочину, але певні уявлення про його ознаки та види створює.

У КК Республіки Молдова¹², навпаки, визначення понять закінченого та незакінченого злочинів передбачені у ч. 1 і ч. 2 ст. 25 «Етапи злочинної діяльності» глави II «Злочин». Самі визначення аналогічні тим, що наведені у КК Російської Федерації, але вони визнаються ще і різними етапами злочинної діяльності. Це більш високий рівень узагальнення, який відсутній у

---

¹¹ Див.: Уголовный кодекс Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 17.11.2018).

¹² Див.: Уголовный кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 17.11.2018).

КК Російської Федерації. Зміст поняття «етапи злочинної діяльності» у КК Республіки Молдова не розкривається.

У ч. 2 ст. 113 «Поняття кваліфікації злочину» КК Республіки Молдова використовується ще і поняття «стадії кримінального процесу», але його не слід ототожнювати з поняттям стадій вчинення злочину.

Таким чином, законодавець Республіки Молдова не визнає поняття стадій вчинення злочину, а закінчений та незакінчений злочини вважає етапами злочинної діяльності.

У Кримінальному кодексі Литовської республіки¹³ передбачена глава IV Загальної частини, яка називається «Стадії і форми злочинного діяння». Визначення поняття «стадії злочинного діяння» відсутнє, а в самій главі IV передбачені різні статті, серед яких є й ст. 21 «Готування до злочину» та ст. 22 «Замах на злочин». Висновок про те, що ці поняття належать до стадій злочинного діяння слід робити шляхом тлумачення, адже про це у КК Литовської республіки не зазначається. У статтях 21, 22 КК Литовської республіки згадується і про закінчений злочин, але у контексті визначення правил притягнення до відповідальності за готування до злочину та за замах на злочин, згідно яких слід використовувати положення цих статей та статті, яка передбачає відповідний закінчений злочин. Із цього важко зрозуміти, чи визнає законодавець Литовської республіки закінчений злочин стадією злочинного діяння. Разом із тим, беручи до уваги доктрину кримінального права, можна стверджувати, що у КК Литовської республіки передбачені три стадії злочинного діяння: 1) готування до злочину; 2) замах на злочин та 3) закінчений злочин.

---

¹³ Див.: Уголовный кодекс Литовской республики. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_page_9.html (дата звернення: 17.11.2018).

Другим серед досліджуваних законодавчим актом, в якому використовується поняття стадій, є Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан¹⁴, але воно зустрічається всього один раз – при визначенні незакінченого злочину в розділі 8 «Правове значення термінів»: «Незакінчений злочин – злочин, що не доведений до стадії закінченого через його вимушену перерваність із незалежних від особи обставин або на підставі добровільної відмови». Це визначення суттєво відрізняється від усіх попередніх, по-перше, тим, що дефініція незакінченого злочину сформульована не через перелік його видів, а шляхом вказівки на певні характерні риси. По-друге, кардинальною відмінністю є й те, що до незакінченого злочину віднесена і добровільна відмова. Поряд (через абзац) передбачено і визначення закінченого злочину, під яким розуміється суспільно небезпечне діяння, що містить всі обов'язкові ознаки конкретного складу злочину. Це визначення за змістом не відрізняється від багатьох подібних, що були розглянуті вище.

У КК Республіки Узбекистан передбачено й окрему главу VI «Незакінчений злочин» розділу першого «Загальні положення», яка має дві статті: ст. 25 «Готування до злочину і замах на злочин» і ст. 26 «Добровільна відмова від вчинення злочину». Враховуючи наведене визначення незакінченого злочину, та зміст глави VI «Незакінчений злочин», видами останнього законодавець Республіки Узбекистан визнає 1) готування до злочину, 2) замах на злочин і 3) добровільну відмову від вчинення злочину.

Разом із тим, що у КК Республіки Узбекистан закінчений злочин називається стадією, виникає питання: які ще стадії можна розрізнити? З урахуванням своєрідності визначення видів незакінченого злочину, відповідь на це питання може бути непростюю. Можна уявити два варіанти: 1) до стадій належать закінчений та незакінчений злочини; 2) до стадій належать закінчений злочин та всі види незакінченого злочину. Приміром, у підручнику з

---

¹⁴ Див.: Уголовный кодекс Республики Узбекистан. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30421110&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

Особливої частини кримінального права Республіки Узбекистан готування до злочину і замах на злочин називаються стадіями¹⁵. Така логіка свідчить про другий варіант, який визнається науковцями Республіки Узбекистан. Із цього можна зробити висновок, що до стадій за КК Республіки Узбекистан слід відносити: 1) закінчений злочин, 2) готування до злочину, 3) замах на злочин і 4) добровільну відмову від вчинення злочину.

Також своєрідним чином вирішується досліджуване питання у Пенітенціарному кодексі Естонської Республіки¹⁶. У цьому кодексі поняття «стадії вчинення злочину», «етапи вчинення злочину», «незакінчений та закінчений злочини» не вживаються. Готування до злочину згадується лише в одній ст. 83 «Конфіскація засобів і безпосереднього об'єкта вчинення винного діяння» Загальної частини та в окремих статтях Особливої частини Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки, а в ст. 25 «Замах на винне діяння» Загальної частини передбачено визначення цього поняття.

Таким чином, всі розглянуті законодавчі акти можна умовно поділити на такі групи:

1) які поряд із поняттями «незакінчений злочин (злочинне діяння)» та «закінчений злочин (злочинне діяння)» використовують поняття більш високого рівні узагальнення – «етапи злочинної діяльності» (КК Республіки Молдова), «стадії злочинного діяння» (КК Литовської республіки) та «стадії» (КК Республіки Узбекистан);

2) які не знають понять «стадії», «стадії злочинного діяння», «стадії вчинення злочину» та «етапи вчинення злочину», а оперують лише термінами «незакінчений злочин (злочинне діяння)» та «закінчений злочин (злочинне діяння)» (КК Російської Федерації, Кримінальний закон Латвійської республіки, КК Азербайджанської Республіки, КК Киргизької Республіки,

---

¹⁵ Див.: Уголовное право Республики Узбекистан. Особенная часть. Учебник для вузов / М. Х. Рустамбаев. Ташкент: Мир экономики и права, 2002. С. 9.

¹⁶ Див.: Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики. URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС_03.01.18.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

КК Туркменістану, КК Республіки Вірменія, КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Білорусь, КК Грузії);

3) які не знають понять «стадії», «стадії злочинного діяння», «стадії вчинення злочину» та «етапи вчинення злочину» і не використовують також терміни «незакінчений злочин (злочинне діяння)» та «закінчений злочин (злочинне діяння)», обмежившись вживанням словосполучень «готування до винного діяння» та «замах на винне діяння» (Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки).

У першій групі використана трьохступенева конструкція: перший рівень – готування до злочину і замах на злочин¹⁷; другий рівень – незакінчений та закінчений злочини (при цьому незакінчений злочин охоплює за змістом поняття першого рівня); третій рівень – стадії (етапи) злочину, які охоплюють поняття перших двох рівнів.

У другій групі використана двохступенева конструкція: перший рівень – готування до злочину і замах на злочин; другий рівень – незакінчений та закінчений злочини (при цьому незакінчений злочин охоплює за змістом поняття першого рівня).

У третій групі існує лише один рівень, який передбачає два поняття – готування до злочину і замах на злочин.

КК України слід віднести до першої групи, адже він передбачає поняття першого рівня – готування до злочину (ст. 14 КК) та замах на злочин (ст. 15 КК); другого рівня – закінчений та незакінчений злочини (ст. 13 КК) та третього рівня – «стадії злочину» (у назві розділу III Загальної частини КК).

Указані вище законодавчі поняття, особливо у трьохступеневій конструкції, мають бути взаємоузгодженими. Тільки за такої умови вони можуть утворювати єдину систему, без існування якої виникають протиріччя, що знижує ефективність кримінально-правових норм. З'ясування взаємоузго-

---

¹⁷ Примітка. Для опису вказаних груп використовується єдина термінологія, яка є більш звичною для кримінального права України.

дженості передбачає аналіз змісту понять, що входять до єдиної системи, але жодне з досліджуваних законодавств не містить визначення понять третього рівня – стадій (етапів) злочину.

У доктрині кримінального права склалися різні підходи щодо визначення змісту цих понять. Найбільшого розвитку вчення про стадії злочину у вітчизняній науці кримінального права отримало у другій половині ХХ ст. Так, у 1952 р. Н. В. Лясс була успішно захищена кандидатська дисертація «Стадії злочинної діяльності за радянським кримінальним правом»¹⁸. Під стадіями злочину науковець розуміла певні етапи у розвитку умисного злочину, які полягають у готуванні до вчинення злочину, в замаху на вчинення злочину і в здійсненні закінченого злочину¹⁹.

Через декілька років (1955–1958 рр.) вийшли друком три фундаментальні монографії М. Д. Дурманова²⁰, Н. Ф. Кузнецової²¹ та І. С. Тишкевича²², які заклали основні наукові підходи щодо розуміння стадій злочину.

М. Д. Дурманов під стадіями вчинення злочину розумів певні етапи підготовки і безпосереднього вчинення умисного злочину, які суттєво відрізняються між собою за характером суспільно-небезпечних дій і їх наслідків, за ступенем реалізації винним злочинного умислу. При цьому він відзначав, що термін «стадії вчинення злочину» часто вживається у подвійному значенні: 1) для визначення тих етапів, які проходять закінчені злочини, і 2) для визначення особливостей відповідальності за злочинне діяння в залежності від етапу, на якому було припинено вчинення злочину²³. Сам дослідник бі-

---

¹⁸ Див.: Лясс Н. В. Стадии преступной деятельности по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1952. 16 с.

¹⁹ Див.: Курс советского уголовного права (Часть Общая): в 2 т. / под ред.: Н. А. Беляев и М. Д. Шаргородский. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. Т. 1. С. 539.

²⁰ Див.: Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. Москва: Госюриздат, 1955. 212 с.

²¹ Див.: Кузнецова Н. Ф. Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву. Москва: Изд-во МГУ, 1958. 204 с.

²² Див.: Тишкевич И. С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву (понятие и наказуемость). Москва: Госюриздат, 1958. 260 с.

²³ Див.: Дурманов Н. Д. Указана работа. С. 10, 11.

льшу увагу приділяв другому значенню, але при цьому не стверджував, що стадії вчинення злочину слід розуміти лише у якомусь одному значенні.

Н. Ф. Кузнецова вважала, що така подвійність нічим не виправдана та здатна лише внести плутанину²⁴. Вона була переконана, що повне ототоження поняття «стадії злочину» і самостійних кримінально караних діянь – готування і замаху є неточним. Стадією умисного злочину, – стверджувала науковець, – є діяння, спрямоване на заподіяння злочинного результату, та яке є необхідною сходинкою у розвитку злочинної діяльності. На відміну від цього для відповідальності за готування і замах, крім досягнення певної стадії їх розвитку, потрібно констатувати, що злочинний результат не настав із незалежних від особи обставин. Так, за замахом ніколи не може слідувати закінчений злочин, адже замахом є злочинна діяльність, що не призвела до досягнення злочинного результату. Науковець виходила з того, що доцільно розрізняти стадії розвитку злочинної діяльності (вчинення підготовчих дій і виконання злочину) та види незакінченого злочину: готування до злочину і замах на злочин²⁵.

І. С. Тишкевич дефініції стадій вчинення злочину не наводив, але таку термінологію використовував для позначення готування до злочину, замаху на злочин і закінченого злочину. При цьому готування до злочину і замах на злочин він називав і стадіями незакінченого злочину²⁶. Із цього випливає, що науковець не надавав серйозного значення питанню термінологічного розмежування стадій вчинення злочину та незакінченого злочину. Утім визна-

---

²⁴ У зв'язку з цим слід відмітити невірне трактування М. Д. Дякур наукових поглядів М. Д. Дурманова та Н. Ф. Кузнецової до вказаного питання. Так, М. Д. Дякур стверджує, що М. Д. Дурманов писав про необхідність вживати термін «стадії вчинення злочину» у вказаних двох значеннях, а Н. Ф. Кузнецова підтримувала таку позицію (Див.: Дякур М. Д. Стадії вчинення злочину і незакінчений злочин: проблеми розмежування. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 578. Правознавство. С. 101). По-перше, М. Д. Дурманов не говорив про необхідність вживати термін «стадії вчинення злочину» у вказаних двох значеннях, а лише констатував, що у науці кримінального права склалося таке подвійне розуміння. По-друге, Н. Ф. Кузнецова не підтримувала цю подвійність, а, навпаки, заперечувала проти цього.

²⁵ Див.: Кузнецова Н. Ф. Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву. С. 40, 41.

²⁶ Див.: Тишкевич И. С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву (понятие и наказуемость). С. 4, 25.

чення останнього поняття він сформулював: під незакінченим злочином слід розуміти таку умисну суспільно небезпечну діяльність винного, яка містить у собі лише частину ознак складу даного злочину внаслідок неповного розвитку його об'єктивної сторони²⁷.

Таким чином, вказані науковці визначили такі основні напрямки у розумінні стадій вчинення злочину: 1) застосування цього поняття як єдиного до етапів, які проходять закінчені злочини, та до видів незакінченого злочину (М. Д. Дурманов); 2) застосування цього поняття лише для позначення етапів, які проходять закінчені злочини (Н. Ф. Кузнецова). Позиція І. С. Тишкевича близька до точки зору М. Д. Дурманова, адже він не вбачав серйозної відмінності між етапами, які проходять закінчені злочини, та видами незакінченого злочину. У зв'язку з цим підхід І. С. Тишкевича не може претендувати на самостійне значення.

Наукова концепція М. Д. Дурманова була підтримана великою кількістю науковців. Деякі з них запозичували визначення стадій вчинення злочину майже без змін або з незначними змінами. Як приклад, можна навести визначення М. П. Печникова, який під стадіями вчинення злочину розумів передбачені кримінальним законодавством певні етапи його вчинення, що відрізняються за змістом вчинюваних суб'єктом злочину дій і ступенем реалізації умислу винного²⁸. Утім запровадження автором вказівки на передбаченість стадій вчинення злочину кримінальним законодавством уявляється зайвим.

В. Д. Іванов вважав, що стадії вчинення умисного злочину виявляються у зовнішній поведінці і відрізняються між собою ступенем здійснення особою свого злочинного умислу і різним характером вчинюваних при цьому дій

---

²⁷ Див.: Тишкевич И. С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву (понятие и наказуемость). С. 27.

²⁸ Стадии совершения преступления: курс лекций / сост. Н. П. Печников. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. С. 6.

(бездіяльності)²⁹. Утім ця дефініція не передбачає термінології, яка б виявляла сутність стадій вчинення злочину. М. Д. Дурманов для цього використовував вказівку на «етапи підготовки і безпосереднього вчинення умисного злочину». У зв'язку з цим визначення В. Д. Іванова, хоча і було сформульоване пізніше часу видання монографії М. Д. Дурманова, але є менш досконалим.

З незначними уточненнями сприйняв позицію М. Д. Дурманова і В. П. Караулов, який вважав, що стадії вчинення злочину – це певні періоди розвитку злочинної діяльності, що якісно відрізняються між собою за характером вчинення суспільно небезпечних дій, та відображають різну ступінь реалізації винним злочинного умислу³⁰. В. П. Караулов зберіг структуру дефініції М. Д. Дурманова (вказівку на сутнісну характеристику та визначення критеріїв для розмежування між собою різних видів стадій вчинення злочину), але у якості визначальної ознаки використав категорію «період» замість «етап». Така заміна, на наш погляд, не є виправданою.

Слово «етап» має декілька значень, два з яких можуть стосуватися досліджуваного поняття, а саме: 1) окрема частина чого-небудь; 2) окремий момент, період, стадія в розвитку³¹. Слово «період» може означати: 1) проміжок часу, обмежений певними датами, подіями і т. ін.; 2) певна стадія, фаза чого-небудь; 3) проміжок часу, протягом якого відбувається якийсь регулярно повторюваний процес або рух³². Інші значення цього слова для поняття стадій вчинення злочину не можуть бути використані. Таким чином, етимологія слова «період» більше опирається на часовий вимір, тоді як у слові «етап» акцент зроблено на складовій частині. Уявляється, що використання слова «період» може створити хибне враження, що стадії вчинення злочину, в першу чергу, характеризуються певним проміжком часу, тоді як насправді ця влас-

---

²⁹ Іванов В. Д. Ответственность за покушение на преступление: Учебное пособие. Караганда: Изд-во Карагандинской ВШ МВД СССР, 1974. С. 9.

³⁰ Див.: Караулов В. Ф. Стадии совершения преступления: Учебное пособие. Москва: ВЮЗИ, 1982. С. 5, 6.

³¹ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 357.

³² Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 937.

тивість не є важливою для розкриття їх змісту. Стадії вчинення злочину мають інші сутнісні ознаки, які повинні підкреслювати, що злочин поступово переходить із одного щаблю свого розвитку до іншого, який якісно відрізняється від попереднього. Саме на це звертається увага у тлумачних словниках, де слово «стадія», у першу чергу, означає певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості³³.

А. В. Шевчук, який присвятив цій тематиці кандидатську дисертацію, прийшов до висновку, що стадії вчинення злочину – це «сукупність етапів злочину, що мають самостійне юридичне значення, які він проходить ступеневу в своєму розвитку по висхідній від моменту задуму або підготовчих дій до моменту реалізації злочинного наміру, до закінченого злочину, тобто до моменту вчинення злочину з формальним складом або до моменту настання суспільно небезпечних наслідків, що вказані у законі, для матеріальних складів»³⁴. Уявляється, що ця дефініція перевантажена зайвою деталізацією. Приміром, можна було б обійтись і від вказівки на моменти закінчення злочинів із формальним та матеріальним складами. Визначення від цього тільки б виграло. Якщо ж видалити все зайве, то виявиться, що вказана дефініція містить лише вказівку на сутнісну характеристику – етапи злочину, але позбавлена вказівки на відмежувальні характеристики цих етапів. У зв'язку з цим більш досконалим слід визнати науковий підхід М. Д. Дурманова.

В. П. Тихий дещо розширив визначення М. Д. Дурманова, пропонуючи під стадіями вчинення умисного злочину розуміти певні етапи його здійснення, які суттєво відрізняються між собою ступенем реалізації умислу, тобто характером дій і моментом їх припинення³⁵. Науковець пропонує використовувати для розмежування різних видів стадій вчинення злочину додатковий критерій – момент їх припинення. Пізніше науковець уточнив та

---

³³ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 1382.

³⁴ Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2002. С. 16, 17.

³⁵ Див.: Тихий В. П. Стадії вчинення злочину. Консп. лекцій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 1996. С. 3.

доповнив власне визначення: «Стадії злочину (в перекладі з грецької «стадія» означає період, певний ступінь розвитку чого-небудь, фазу розвитку) – це передбачені КК суспільно небезпечні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою за ступенем реалізації злочинного наміру, тобто за характером діяння (дії або бездіяльності) і моментом його закінчення (припинення), а тим самим і за ступенем тяжкості вчиненого особою діяння»³⁶. У такому варіанті з'явився ще один критерій – ступінь тяжкості вчиненого особою діяння.

У науці кримінального права є й чимало прихильників точки зору Н. Ф. Кузнєцової. Так, О. І. Ситникова переконана, що традиційне ототожнення стадій вчинення злочину з видами незакінчених злочинів не відповідає законодавчим приписам, оскільки законодавець у якості обов'язкової ознаки готування і замаху виокремлює незавершеність злочинного діяння з обставин, що не залежать від винного. Незавершений злочин не може розвиватися далі і проходити які-небудь етапи розвитку, тому що продовженню злочину перешкоджають обставини, що не залежать від суб'єкта. Відповідно, готування і замах, які є незавершеними злочинами, не можуть бути стадіями. Якщо мова йде про стадії, то одна стадія (готування) повинна мати зв'язок із іншою (замахом), а замах повинен трансформуватися у завершальну стадію (закінчений злочин). Утім готування і замах у відповідності з законодавчими формулами є незавершеними злочинами. Ця незавершеність полягає у тому, що ланцюжок попередньої злочинної діяльності переривається на одній із ланок, яка не об'єднується з іншими³⁷. Такий підхід уявляється переконливим, незважаючи на висловлену у літературі критику.

Зокрема, С. Мілюков та Т. Дронова не погоджуються з точкою зору О. І. Ситникової та вважають, що слово «стадія» цілком може вживатися

---

³⁶ Тихий В. П. Кримінально-правовий інститут стадії вчинення злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2013. № 1 (1). С. 172. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_11.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

³⁷ Див.: Ситникова А. И. Приготовление к преступлению и покушение на преступление: монография. Москва: Ось-89, 2006. С. 99–100.

при характеристиці розвитку як завершеної діяльності так і перерваної. Якщо закінчений злочин проходить у своєму розвитку стадії створення умов виконання злочину і власне його виконання, то і незакінчений злочин до його переривання також розвивається, проходячи відповідні етапи³⁸.

Ці заперечення не спростовують основного аргументу в позиції Н. Ф. Кузнєцової – якщо види незакінченого злочину характеризуються недоведенням злочину до кінця з причин, що не залежать від волі винного, то етапи одного злочину не можуть мати такої характеристики, тому що вона виключає можливість переходу від попереднього етапу до наступного.

А. П. Козлов підтримує позицію Н. Ф. Кузнєцової³⁹, але пропонує не зовсім узгоджене з цією позицією визначення стадій вчинення злочину, під якими пропонує розуміти етапи поступального безперервного розвитку злочинної діяльності у часі і просторі з моменту виникнення відповідного психічного ставлення до діяння і результатів своєї поведінки до настання злочинного наслідку або переривання злочинної діяльності⁴⁰. Вказівка на «переривання злочинної діяльності» у концепції Н. Ф. Кузнєцової несумісна з поняттям «стадії вчинення злочину», а характеризує види незакінченого злочину.

М. П. Редін намагається розвинути точку зору Н. Ф. Кузнєцової за рахунок запровадження нових понять. Так, він вважає, що слід говорити не про ступені (стадії) злочинної діяльності, що розвивається, чи вчинення злочину, а про стадії (ступені) здійснення злочинного наміру. При цьому стадії здійснення злочинного наміру він визначає як певні етапи умисної злочинної діяльності особи, що полягають в умисному створенні умов для виконання злочину і у виконанні задуманого цією особою злочину. Таких стадій

---

³⁸ Див.: Милуков С., Дронова Т. Определение понятия неоконченного преступления в современной уголовно-правовой литературе. *Уголовное право*. 2008. № 2. С. 44, 45.

³⁹ Див.: Козлов А. П. Учение о стадиях преступления. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002. С. 35.

⁴⁰ Див.: Там само. С. 40.

науковець розрізняє дві: 1) стадія умисного створення умов для виконання злочину і 2) стадія виконання злочину⁴¹.

З М. П. Редіним можна погодитися у тому, що проблема чіткого розмежування понять «стадії вчинення злочину» (чи як називає їх автор «стадії здійснення злочинного наміру») і «види незакінченого злочину» несе виключно сутнісний характер⁴², але викликає сумнів запровадження термінології «стадії здійснення злочинного наміру». Навряд чи це суттєво щось змінює у досліджуваному питанні, але при цьому запровадження нової термінології викличе проблеми співвідношення усталених у науці та практиці понять. Поряд із поняттями «стадії вчинення злочину» та «незакінчений злочин» виникне ще одне – «стадії здійснення злочинного наміру». Такі термінологічні заміни чи уточнення слід робити лише тоді, коли вони несуть значний позитивний ефект. У іншому випадку від них слід утриматися. Уявляється, що негативний ефект від запропонованої автором новації перебільшить той позитив, який безперечно ця новація має.

У напрямі пошуку та запровадження нової термінології сконцентрували свої зусилля і О. В. Авраменко, Н. М. Парасюк та Б. М. Телефонко. Вони вважають за доцільне виокремити дві юридичні конструкції – «стадії розвитку злочинного діяння» та «стадії злочину». Перша конструкція охоплює собою виникнення та виявлення умислу, готування до злочину, замах на злочин та закінчений злочин. При цьому під стадіями злочину науковці пропонують розуміти суспільно небезпечне протиправне умисне діяння, яке полягає у створенні особою умов для вчинення злочину, передбаченого Особливою частиною КК України, безпосереднього вчинення злочину, якщо водночас злочинний умисел не було реалізовано через причини, які не залежать від волі особи, а також учинення діяння, яке містить усі ознаки закінченого

---

⁴¹ Див.: Редін М. П. Преступления по степени их завершенности. Монография. Москва: Юрлитинформ, 2006. С. 17, 27.

⁴² Див.: Там само. С. 20.

злочину⁴³. Таке визначення охоплює поняття незакінченого та закінченого злочинів. Далі науковці стверджують, що поняття «незакінчений злочин» та «закінчений злочин» співвідносяться як частина та ціле. При цьому закінчений злочин поглинає всі попередні стадії незакінченої злочинної діяльності⁴⁴. У своєму аналізі автори опираються на норми КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 15 КК замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. Якщо замах на злочин характеризується ознакою «злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі», то він не може перейти до наступної стадії закінченого злочину, адже він вже припинився та не має перспективи продовження. У зв'язку з цим пропонується концепція містить внутрішнє протиріччя та потребує доопрацювання.

Більш ґрунтовно підійшла до аналізу досліджуваного питання Н. В. Маслак, яка визнала, що поняття «стадії злочину», «незакінчений злочин», «розпочатий злочин» тощо за своїм змістом не є тотожними і означають різні за правовим значенням явища. Науковець відзначила, що термін «стадії злочину» характеризує ті етапи реалізації злочинного наміру, які проходить діяння особи у своїй динаміці – від виникнення наміру до етапу переховування слідів злочину після його вчинення. У цьому розумінні готування до злочину⁴⁵ можна назвати стадією злочину. Однак у випадку, коли злочинну діяльність особи було припинено до етапу вчинення закінченого злочину, має місце самостійний злочин: замах на злочин або готування⁴⁶.

---

⁴³ Див.: Авраменко О. В., Парасюк Н. М., Телефанко Б. М. Кримінально-правовий інститут стадій злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 271, 272, 275.

⁴⁴ Див.: Авраменко О. В., Парасюк Н. М., Телефанко Б. М. Кримінально-правовий інститут стадій злочину. С. 278.

⁴⁵ Її наукові інтереси були зосереджені на дослідженні готування до злочину, тому і висновки сформульовані стосовно цього поняття.

⁴⁶ Див.: Маслак Н. В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину: монографія. Харків: Право, 2010. С. 34.

Таким чином, Н. В. Маслак по суті підтримує концепцію Н. Ф. Кузнєцової, визнаючи, що злочинне діяння, яке було припинено, не можна віднести до стадії вчинення злочину.

Окремі вчені пропонують взагалі забути про проблему встановлення змісту поняття «стадії вчинення злочину». Так, М. В. Гринь вважає, що з прийняттям КК РФ 1996 р. стадії вчинення злочину не мають інтересу в кримінально-правовому сенсі⁴⁷. Такий підхід важко назвати виваженим, адже метою науки кримінального права не може бути просте коментування кримінально-правових норм. Якраз останні повинні прийматися на підставі наукових розробок. Якщо визнати, що прийняття певних законодавчих приписів є підставою для припинення наукових досліджень, то за таких умов законодавство невдовзі буде позбавлено достатньої наукової бази для свого розвитку.

Безумовно, що не всі наукові погляди були проаналізовані, але навіть й так зрозуміло, що проблему визначення поняття «стадії вчинення злочину» і на сьогодні не можна визнати вирішеною. У зв'язку з цим викликає подив твердження В. М. Бурдіна про те, що сьогодні по суті вчені досягнули однакового розуміння загального поняття стадій вчинення злочину⁴⁸. Науковець зазначає, що більшість фахівців під стадіями вчинення злочину розуміють певні взаємопов'язані об'єктивні та суб'єктивні етапи, які проходить злочин у своєму розвитку, кожний із яких характеризується притаманним лише йому рівнем суспільної небезпеки та наближенням до реального заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони⁴⁹.

В. М. Бурдін переконаний, що позиція вчених, які намагаються чітко розмежувати поняття окремих стадій вчинення злочину та види незакінченого злочину, недостатньо обґрунтована і має чимало спірних моментів. На думку науковця, немає підстав для такого розмежування, а тим паче проти-

---

⁴⁷ Див.: *Енциклопедія уголовного права*. Т. 5. Неоконченное преступление. Издание профессора Малинина. Санкт-Петербург, 2006. С. 7.

⁴⁸ Див.: Бурдін В. М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 35.

⁴⁹ Див.: Там само. С. 37.

ставлення, адже у випадку розмежування понять «стадії вчинення злочину» та «види незакінченого злочину» створюється помилкове враження про те, що ці поняття становлять різні за суб'єктивними та об'єктивними характеристиками діяння. В. М. Бурдін упевнений, що йдеться про одні й ті ж етапи реалізації злочинного наміру із застереженням, що в деяких випадках його реалізація була перервана, а в інших – отримала подальший розвиток⁵⁰. Такий підхід концептуально близький із точкою зору М. Д. Дурманова та безумовно має право на існування, але він і не спростовує, на наш погляд, концепції Н. Ф. Кузнецової.

Підсумовуючи наукові підходи щодо визначення істотних характеристик стадій вчинення злочину, можна зробити такі висновки.

1. Стадії вчинення злочину уявляють собою певні його етапи.
2. Різні стадії вчинення злочину повинні якісно відрізнятися одна від одної.
3. Кожний етап, крім завершального, повинен містити потенційну можливість переходу до наступного. У зв'язку з цим стадії вчинення злочину у цілому та окремі їх види не можуть мати ознаку недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи.
4. Стадії вчинення злочину та незакінчений злочин – це різні за своєю природою поняття. Незакінчений злочин на відміну від стадій вчинення злочину характеризується недоведенням злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи.

Кожна система законодавчих норм має відповідати вказаним вимогам. У протилежному випадку вона буде містити внутрішні протиріччя. Виявлення таких протиріч доцільне лише для законодавств, що містять трьохступеневу, як було показано вище, конструкцію, що передбачає наявність першого рівня –

---

⁵⁰ Див.: Бурдін В. М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження): монографія. С. 61, 66.

готування до злочину і замаху на злочин; другого рівня – незакінченого та закінченого злочинів та понять третього рівня – стадії (етапів) злочину.

На пострадянському просторі таких законодавств всього чотири: КК Республіки Молдова, КК Литовської республіки, КК Республіки Узбекистан та КК України.

Визначення понять готування до злочину (ст. 26) та замаху на злочин (ст. 27) у КК Республіки Молдова⁵¹ містять вказівку на недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі винного. При цьому вони є видами незакінченого злочину (ч. 2 ст. 25) та віднесені законодавцем до етапів злочинної діяльності (ст. 25), що порушує логіку їх взаємоузгодженості. Незакінчений злочин не може бути різновидом етапів злочинної діяльності, а готування до злочину та замах на злочин, як різновиди незакінченого злочину, не повинні характеризуватися недоведенням злочину до кінця з причин, що не залежать від волі винного.

КК Литовської республіки⁵² не знає поняття незакінченого злочину. Крім того, визначення поняття готування до злочину (ст. 21) не має вказівки на недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі винного. Таке рішення узгоджується з поняттям «стадії злочинного діяння», яке литовський законодавець легітимізував у назві глава IV Загальної частини КК, яка називається «Стадії і форми злочинного діяння». Єдине, що випадає із системи цих норм – це наявність у визначенні замаху на злочин (ч. 1 ст. 22) ознаки «якщо при цьому діяння не було доведено до кінця з обставин, що не залежать від волі винного».

---

⁵¹ Див.: Уголовный кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 17.11.2018).

⁵² Див.: Уголовный кодекс Литовской республики. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_page_9.html (дата звернення: 17.11.2018).

КК Республіки Узбекистан⁵³ у главі VI «Незакінчений злочин» розділу першого «Загальні положення» містить логічно узгоджену систему норм. Так, у ст. 25 передбачені дефініції готування до злочину і замаху на злочин, які мають вказівку на ознаки «перерваного до початку його вчинення з обставин, які від нього не залежать» (для готування до злочину) і «незакінченого з незалежних від особи обставин» (для замаху на злочин). Такі конструкції свідчать про те, що йдеться про види незакінченого злочину, що цілком логічно та відповідає назві глави VI.

Єдине, що порушує взаємоузгодженість вказаних норм, – це визначення незакінченого злочину у розділі 8 «Правове значення термінів», у якому, як було показано вище, незакінчений злочин називається злочином, що не доведений до стадії закінченого. У зв'язку з цим науковці Республіки Узбекистан готування до злочину і замах на злочин називаються стадіями. Ці поняття у тій сукупності ознак, якими наділив їх законодавець Республіки Узбекистан, слід визнати видами незакінченого злочину, але їх не можна назвати стадіями.

Певні порушення логічних зв'язків між нормами спостерігається і у КК України, де у назві розділу III Загальної частини КК є вказівка на стадії. При цьому визначення цього поняття законодавець не наводить. Разом із тим системний аналіз норм цього розділу дає підстави фахівцям стверджувати, що до таких стадій слід відносити готування до злочину, замах на злочин та закінчений злочин⁵⁴. При цьому готування до злочину та замах на злочин одночасно є й видами незакінченого злочину, що передбачено у ч. 2 ст. 13 КК.

---

⁵³ Див.: Уголовный кодекс Республики Узбекистан. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30421110&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

⁵⁴ Див., наприклад: Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 201.

Визначення готування до злочину у ч. 1 ст. 14 КК не має вказівки на недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи. Це створює можливість віднесення даного поняття до стадій вчинення злочину. Разом із тим поняття замаху на злочин у ч. 1 ст. 15 КК передбачає ознаку «якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі». За таких умов це поняття не можна назвати стадією вчинення злочину. Його слід визнати видом незакінченого злочину.

Отже, порушення системної узгодженості у досліджуваних нормах КК України полягають у такому:

1) готування до злочину є стадією вчинення злочину, але не може бути видом незакінченого злочину, хоча у ч. 2 ст. 13 КК визнається таким;

2) замах на злочин є видом незакінченого злочину (ч. 2 ст. 13 КК), але не може визнаватися стадією вчинення злочину;

3) два суміжних поняття «готування до злочину» та «замах на злочин» у КК визначені як види різних за своєю правовою природою категорій – стадій вчинення злочину та незакінченого злочину.

Одним із найпростіших (але це не означає, що найкращих) шляхів позбавлення системної неузгодженості досліджуваних норм КК Республіки Молдова, КК Литовської республіки, КК Республіки Узбекистан та КК Україна є відмова від використання у них понять «етапи злочинної діяльності» (КК Республіки Молдова), «стадії злочинного діяння» (КК Литовської республіки), «стадії» (КК Республіки Узбекистан) та «стадії злочину» (КК України). Іншими словами, трьохступеневу нормативну конструкцію слід перетворити на двохступеневу або навіть на одноступеневу.

Аналіз вказаних вище законодавств не може бути повним без дослідження норм про добровільну відмову, які мають системні зв'язки з нормами про готування до злочину та замах на злочин.

Історія кримінального права знає дві логічно вивірені системи досліджуваних норм, які отримали умовні назви «французька» та «німецька»⁵⁵.

Кримінальне законодавство французької системи не має норм про добровільну відмову. Ідея, що закладена у ці норми, відображається у ознаках замаху на злочин⁵⁶ через передбачення серед них вказівки на недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи. На підставі цього робиться висновок про наявність добровільної відмови у ситуації, коли злочин не був доведений до кінця з причин, що залежать від волі особи. Це означає одночасно як наявність добровільної відмови, так і відсутність замаху на злочин. У кримінальному законодавстві французької системи замах на злочин та добровільна відмова є взаємовиключними поняттями.

Кримінальне законодавство німецької системи, навпаки, обов'язково передбачає норми про добровільну відмову, які вказують на ситуацію недоведення злочину до кінця з причин, що залежать від волі особи. При цьому норми про замах на злочин містять лише вказівку на безпосереднє виконання злочинного діяння, але не передбачають ознаки недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи⁵⁷.

Для того, щоб кримінальні законодавства пострадянських держав мали взаємоузгоджену систему досліджуваних норм, вони мають концептуально відповідати французькій або німецькій системі.

КК Російської Федерації⁵⁸ має одночасно ознаки як французької, так і німецької систем, що породжує протиріччя. Так, готування до злочину (ч. 1

---

⁵⁵ Детальніше див.: Гродецкий Ю. В. Французская и германская системы законодательной регламентации норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2017. Вип. 1 (8). С. 77–99. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/04_Grodetskiy.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

⁵⁶ У період формування цієї системи готування до злочину у багатьох законодавствах не було кримінально караною стадією вчинення злочину. У зв'язку з цим аргументація ґрунтується на понятті замаху на злочин, хоча загальна логіка такої аргументації стосується і готування до злочину, якщо воно у кримінальному законодавстві передбачено.

⁵⁷ Це стосується і норм про готування до злочину у тих законодавствах, які ці норми передбачають.

⁵⁸ Див.: Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=296703&fld=134&dst=100113,0&rnd=0.5352453286352781#02931286224179346> (дата звернення: 17.11.2018).

ст. 30) та замах на злочин (ч. 3 ст. 30) мають ознаку «якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежать від волі особи». Разом із тим у визначенні поняття добровільної відмови від злочину (ч. 1 ст. 31) вказано на припинення особою готування до злочину або припинення дій (бездіяльності), безпосередньо спрямованих на вчинення злочину. Другий варіант припинення – це припинення замаху на злочин, тому що його зміст якраз і розкривається через ознаку дій (бездіяльності), безпосередньо спрямованих на вчинення злочину (ч. 3 ст. 30).

Отже, у ч. 1 ст. 31 КК Російської Федерації передбачено, що добровільна відмова може виявитися у припиненні готування до злочину або замаху на злочин. Утім це фактично неможливо, адже припинити *за власною волею* види незакінченого злочину (див. ч. 2 ст. 29), які вже мають характеристику недоведення злочину до кінця з причин, що *не залежать від волі* особи, просто не вдасться.

Таким чином, внутрішня неузгодженість досліджуваних норм у КК Російської Федерації призводить до неможливості застосування норм про добровільну відмову. З другого боку, застосування цих норм завжди буде порушенням принципу законності, адже не буде відповідати всім ознакам, які законодавець встановив для добровільної відмови від злочину.

Подібне поєднання французької та німецької систем, яке викликає системні протиріччя між досліджуваними нормами, спостерігається і у Кримінальному законі Латвійської республіки (ст.ст. 15, 16)⁵⁹, КК Азербайджанської Республіки (ст.ст. 28, 29, 30)⁶⁰, КК Киргизької Республіки (ст.ст. 27, 28, 29)⁶¹, КК Туркменістану (ст.ст. 13, 14, 70)⁶², КК Республіки Вірменія

---

⁵⁹ Див.: Уголовный закон Латвийской республики. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law> (дата звернення: 17.11.2018).

⁶⁰ Див.: Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. URL: https://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30420353&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

⁶¹ Див.: Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30222833&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

(ст.ст. 34, 35, 36)⁶³, КК Республіки Таджикистан (ст.ст. 32, 34)⁶⁴, КК Республіки Казахстан (ст.ст. 24, 26)⁶⁵, КК Республіки Білорусь (ст.ст. 14, 15)⁶⁶, КК Республіки Молдова (ст.ст. 26, 27, 56)⁶⁷, КК Литовської республіки (ст.ст. 22, 23)⁶⁸, КК Республіки Узбекистан (ст.ст. 25, 26)⁶⁹, КК України (ст.ст. 15, 17).

Досліджувані норми у КК Грузії⁷⁰ відповідають німецькій системі. Так, готуванням до злочину визнається умисне створення умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 18), а замахом на злочин визнається умисне діяння особи, яке безпосередньо хоча і було спрямоване на вчинення злочину, але злочин не було доведено до кінця (ч. 1 ст. 19). Обидва види незакінченого злочину не мають ознаки недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи. У зв'язку з цим немає жодних перешкод для застосування норм про добровільну відмову, під якою законодавець розуміє добровільну і остаточну відмову від доведення злочину до кінця (ч. 1 ст. 21).

Ще одним нормативним актом, у якому реалізована німецька система, є Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки⁷¹. Так, замахом на винне діяння за цим кодексом є умисне діяння, спрямоване на вчинення винного ді-

---

⁶² Див.: Уголовный кодекс Туркменистана. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=31295286&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

⁶³ Див.: Уголовный кодекс Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show> (дата звернення: 17.11.2018).

⁶⁴ Див.: Уголовный кодекс Республики Таджикистан. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30397325&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

⁶⁵ Див.: Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=13;-57 (дата звернення: 17.11.2018).

⁶⁶ Див.: Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=НК9900275> (дата звернення: 17.11.2018).

⁶⁷ Див.: Уголовный кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 17.11.2018).

⁶⁸ Див.: Уголовный кодекс Литовской республики. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_page_9.html (дата звернення: 17.11.2018).

⁶⁹ Див.: Уголовный кодекс Республики Узбекистан. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30421110&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

⁷⁰ Див.: Уголовный кодекс Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 17.11.2018).

⁷¹ Див.: Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики. URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС_03.01.18.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

яння (ч. 1 ст. 25). Ознака недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи, у цьому визначенні відсутня. Крім того, даний кодекс містить цілу низку норм про добровільну відмову: ст. 40 «Відмова від замаху на винне діяння», ст. 41 «Відмова від незакінченого замаху на винне діяння», ст. 42 «Відмова від закінченого замаху на винне діяння», ст. 43 «Відмова від замаху на винне діяння у випадку вчинення діяння декількома особами», ст. 43¹ «Відмова від замаху на підбурювання до злочину і від змови на виконання злочину».

Таким чином, всього два кодекси – Грузії та Естонської Республіки – відповідають одній із двох вказаних класичних систем, що позбавляє їх внутрішніх протиріч. виправлення ситуації для кодексів інших держав, зокрема й України, можливе шляхом видалення з дефініцій готування до злочину та замаху на злочин ознаки недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи. У такий спосіб досліджувані норми будуть відповідати німецькій системі.

Приведення вказаних норм у відповідність з французькою системою є недоцільним, адже всі кодекси передбачають норми про добровільну відмову, що несумісне з цією системою. Видалення норм про добровільну відмову буде суперечити багатолітній традиції, що склалася у кримінальному праві держав пострадянського простору.

Список використаних джерел

1. Авраменко О. В., Парасюк Н. М., Телефанко Б. М. Кримінально-правовий інститут стадій злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 267–282.
2. Бурдін В. М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 304 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

4. Гродецкий Ю. В. Французская и германская системы законодательной регламентации норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2017. Вип. 1 (8). С. 77–99. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/04_Grodetskiy.pdf (дата звернення: 17.11.2018).
5. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. Москва: Госюриздат, 1955. 212 с.
6. Дякур М. Д. Стадії вчинення злочину і незакінчений злочин: проблеми розмежування. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 578. Правознавство. С. 100–103.
7. Иванов В. Д. Ответственность за покушение на преступление: Учебное пособие. Караганда: Изд-во Карагандинской ВШ МВД СССР, 1974. 119 с.
8. Караулов В. Ф. Стадии совершения преступления: Учебное пособие. Москва: ВЮЗИ, 1982. 60 с.
9. Козлов А. П. Учение о стадиях преступления. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002. 353 с.
10. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
11. Кузнецова Н. Ф. Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву. М.: Изд-во МГУ, 1958. 204 с.
12. Курс советского уголовного права (Часть Общая): в 2 т. / под ред.: Н. А. Беляев и М. Д. Шаргородский. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. Т. 1. 647 с.
13. Лясс Н. В. Стадии преступной деятельности по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1952. 16 с.
14. Маслак Н. В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину: монографія. Харків: Право, 2010. 232 с.
15. Милюков С., Дронова Т. Определение понятия неоконченного преступления в современной уголовно-правовой литературе. *Уголовное право*. 2008. № 2. С. 42–47.
16. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юридическая литература, 1965. 27 с.
17. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики. URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС_03.01.18.pdf (дата звернення: 17.11.2018).
18. Редин М. П. Преступления по степени их завершенности. Монография. Москва: Юрлитинформ, 2006. 200 с.
19. Ситникова А. И. Приготовление к преступлению и покушение на преступление: монография. Москва: Ось-89, 2006. 160 с.

20. Стадии совершения преступления: курс лекций / сост. Н. П. Печников. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. 64 с.

21. Тихий В. П. Кримінально-правовий інститут стадії вчинення злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2013. № 1 (1). С. 171–184. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_11.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

22. Тихий В. П. Стадії вчинення злочину. Консп. лекцій. Харків: Національна юрид. акад. України, 1996. 30 с.

23. Тишкевич И. С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву (понятие и наказуемость). Москва: Госюриздат, 1958. 260 с.

24. Уголовное право Республики Узбекистан. Особенная часть. Учебник для вузов / М. Х. Рустамбаев. Ташкент: Мир экономики и права, 2002. 528 с.

25. Уголовный закон Латвийской республики. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law> (дата звернення: 17.11.2018).

26. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. URL: https://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30420353&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

27. Уголовный кодекс Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 17.11.2018).

28. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30222833&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

29. Уголовный кодекс Литовской республики. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_page_9.html (дата звернення: 17.11.2018).

30. Уголовный кодекс Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show> (дата звернення: 17.11.2018).

31. Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=НК9900275> (дата звернення: 17.11.2018).

32. Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=13;-57 (дата звернення: 17.11.2018).

33. Уголовный кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 17.11.2018).

34. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30397325&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

35. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=30421110&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

36. Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=296703&fld=134&dst=100113,0&rnd=0.5352453286352781#02931286224179346> (дата звернення: 17.11.2018).

37. Уголовный кодекс Туркменистана. URL: http://online.zakon.kz/Document/Document.aspx?doc_id=31295286&sublink=0&mode=all&action=print&comments=on&user_comments=on&size=1 (дата звернення: 17.11.2018).

38. Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2002. 181 с.

39. Энциклопедия уголовного права. Т. 5. Неоконченное преступление. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина, 2006. 464 с.

Гродецкий Ю. В. Стадии совершения преступления и добровольный отказ по законодательству постсоветских государств

Осуществлен анализ норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе по законодательству постсоветских государств. Установлены системные противоречия этих норм. Предложены пути усовершенствования данных норм.

Ключевые слова: *стадии совершения преступления; неоконченное преступление, приготовление к преступлению, покушение на преступление, добровольный отказ.*

Grodetskiy Y. V. The stages of committing a crime and voluntary refusal under the legislation of post-soviet states

In the article the analysis of the norms about the stages of committing a crime and about voluntary refusal under the legislation of post-soviet states was made. The systemic contradictions of these norms were found. The ways of improvement of these norms were proposed.

Key words: *stages of committing a crime, unconsummated crime, preparation for crime, criminal attempt, voluntary refusal.*

УДК 343.237

Ю. В. Гродецький,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого;
П. С. Мохончук,
студент 3 курсу Інституту підготовки
кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ГРУПОЮ ОСІБ БЕЗ ПОПЕРЕДНЬОЇ ЗМОВИ

Досліджено логіку побудови форм співучасті у злочині за суб'єктивним критерієм, що передбачені ст. 28 КК України. Виявлені недоліки визначення поняття вчинення злочину групою осіб без попередньої змови. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення КК України.

Ключові слова: співучасть у злочині, форми співучасті у злочині, вчинення злочину групою осіб без попередньої змови.

Дослідженням форм співучасті займалося чимало українських вчених, утім залишилася низка спірних та проблемних питань, які потребують вирішення. Крім того, нормативне регламентування форм співучасті у ст. 28 КК України (далі – КК) далеке від досконалості.

Так, Р. С. Орловський зазначає, що в теорії кримінального права питання про форми співучасті на сьогодні залишається дискусійним. КК не містить визначення поняття «форма співучасті» та не вживає цей термін. Невирішеним залишається й питання як щодо кількості форм співучасті, так і їх ознак та чітких критеріїв розмежування. Це викликає складнощі у слідчосудовій практиці при встановленні конкретної форми співучасті та кваліфікації діянь осіб, які вчинили злочин спільними зусиллями¹.

У свою чергу, Д. П. Альошин вважає, що перелічені форми групової та організованої злочинної діяльності у ст. 28 КК відповідають загальному ви-

---

¹ Див.: Орловський Р. С. Історія розвитку кримінального законодавства про форми співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2014. Вип. 27. С. 39.

значенню співучасті та виступають або як обов'язкова ознака основних складів злочинів (ч. 1 ст. 316, ст. 257, ст. 255 КК), або як кваліфікуюча ознака (ч. 2 ст. 121, п. 12 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 147 КК), а також як обставина, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК). Таким чином, визначення кожної із вказаних форм безпосередньо в Загальній частині КК є доцільним та дозволить уникнути практичних помилок при кваліфікації окремих форм спільної злочинної діяльності. Проте порівняння понятійного апарату ст. 28 КК із положеннями Особливої частини, що передбачають відповідальність за групову та організовану злочинну діяльність, дозволяє виявити суттєві протиріччя².

Науковці у розумінні поняття «форма співучасті у злочині» виходять з різних позицій. Відсутня чіткість і законодавчого регламентування норм про форми співучасті у КК. Про це, зокрема, свідчать недосконалість визначення форм співучасті у ст. 28 КК, відсутність у законі вказівки на критерії поділу форм співучасті та протиріччя у порівнянні понятійного апарату ст. 28 КК з положеннями Особливої частини, які передбачають відповідальність за групову злочинну діяльність.

Насамперед привертає увагу визначення у науці кримінального права поняття форми співучасті у злочині. Потрібно погодитися з М. Святенюк у тому, що немає різновидів співучасті, характерних для Загальної та Особливої частин: форми співучасті єдині для кримінального права в цілому³. У зв'язку з цим визначення загального поняття форми співучасті дозволить вирішити низку проблемних питань кримінального права як загального характеру, так і тих, що стосуються окремих злочинів.

Незважаючи на це деякі вчені уникають дослідження сутнісних характеристик форми співучасті як загальнотеоретичного поняття, обмежуючись

---

² Див.: Альошин Д. П. *Форми співучасті в новому Кримінальному кодексі України: проблеми реалізації правових норм. Право і Безпека.* 2002. № 1. С. 15.

³ Див.: Святенюк Н. *Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания за преступление, совершенное в соучастии. Уголовное право.* 2008. № 3. С. 45.

розглядом ознак конкретних форм співучасті, що передбачені у КК⁴. Утім більшість вважають такі дослідження доцільними, хоча не завжди науковцям вдається виокремити характерні ознаки цього поняття. Так, Я. Мочкош у результаті наукового пошуку робить висновок, що форми співучасті у кримінальному праві розкривають сутність спільної злочинної діяльності, об'єднаної у певний рівень організації, характеризують її кількісні та якісні ознаки⁵. Зрозуміло, що такі формулювання не розкривають зміст вказаного поняття, а скоріше відповідають на питання про його правове значення.

Разом із тим у науці кримінального права були запропоновані дефініції поняття «форма співучасті». Так, П. Ф. Тельнов вважає, що форма співучасті – це її зовнішня сторона, що розкриває спосіб взаємодії винних, та показує, яким чином умисні дії двох або більше осіб об'єднуються в один злочин⁶. М. А. Шнейдер під формою співучасті розумів структуру зв'язків двох чи більше осіб, що спільно вчиняють умисний злочин⁷. А. М. Мондохонов наголошує, що форма співучасті перш за все характеризує зв'язок саме між діями винних, спосіб їх взаємодії і має відповідати на питання: «Яким чином, в результаті яких діянь співучасників вчинено злочин чи здійснюється злочинна діяльність?»⁸. Підтримуючи у цілому такий підхід, В. Ткаченко вказує, що форма співучасті – це спосіб взаємодії декількох суб'єктів злочину при спільному вчиненні умисного злочину, що визначається характером вчинюваних дій, характером суб'єктивних зв'язків між співучасниками та спільніс-

---

⁴ Див., наприклад: Альошин Д. П. *Форми співучасті в новому Кримінальному кодексі України: проблеми реалізації правових норм.* С. 15–19; Головкін О. В. *Форми співучасті, які охоплюються поняттям групової злочинності. Проблеми пенітенціарної теорії і практики.* 2004. № 9. С. 186–193.

⁵ Див.: Мочкош Я. *Форми співучасті у кримінальному праві України: проблемні питання. Право України.* 2006. № 3. С. 116.

⁶ Див.: Тельнов П. Ф. *Ответственность за соучастие в преступлении.* Москва: Юрид. лит., 1974. С. 107.

⁷ Див.: Шнейдер М. А. *Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву.* Москва: ВЮЗИ, 1958. С. 33.

⁸ Див.: Мондохонов А. М. *Формы соучастия в преступной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук.* Москва, 2005. С. 73.

тю їх злочинних намірів⁹. О. О. Іліджев визначає форму співучасті у злочині як спосіб закріплення її змісту, який є невід'ємним від цього змісту і слугує її зовнішнім виразом¹⁰. Найбільш вдалим визначенням досліджуваного поняття С. Балеев вважає позицію В. П. Карлова, згідно з якою форма співучасті являю собою певний спосіб вчинення злочину, що визначається як характером вчинюваних співучасниками дій, так і способом інтелектуально-інформаційного обміну між ними¹¹. О. П. Дячкін визначає форми співучасті у злочині як форми об'єднання співучасників злочину(ів), які характеризують виконуваними ними ролі, організаційну структуру і ступінь стійкості злочинних зв'язків членів об'єднання, а також їх спільну злочинну мету¹². На погляд Г. П. Жаровської, форма співучасті – це зовнішня сторона вчинення злочину, яка відображає ступінь узгодженості й організованості дій співучасників. Чим більшим є ступінь узгодженості дій співучасників, тим більш небезпечною є спільна злочинна діяльність. Саме узгодженість і організованість визначає в кінцевому рахунку ефективність об'єднання зусиль¹³.

Деяко осторонь стоїть теорія М. Г. Іванова, який вважає, що насправді форм співучасті у сучасному розумінні цього явища немає, хоча б тому, що форма конкретного явища, предмета, яка зовні виражає його зміст, може існувати лише в однині. Автор під єдино можливою формою співучасті розуміє групу¹⁴. Такий підхід не набув широкого визнання серед науковців.

На наш погляд, простим та ємним за змістом є таке визначення: форми співучасті – це об'єднання співучасників, які розрізняються між собою за хара-

---

⁹ Див.: Ткаченко В. Форма співучасті як кримінально-правове поняття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. Юридичні науки. С. 146.

¹⁰ Див.: Іліджев А. А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2004. С. 64.

¹¹ Див.: Балеев С. Соучастие в преступлении: формы и классификация. *Уголовное право*. 2006. № 5. С. 8.

¹² Див.: Дячкін О. П. Форми співучасті та їх значення для визначення суспільної небезпечності і кваліфікації злочинів. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 208.

¹³ Див.: Жаровська Г. П. Форми співучасті в кримінальному праві України: проблеми диференціації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2001. Вип. 125. Правознавство. С. 96.

¹⁴ Див.: Іванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1991. С. 121–122.

ктером виконуваних ними ролей (перший критерій класифікації) і за ступенем стійкості суб'єктивних зв'язків між ними (другий критерій класифікації)¹⁵.

Таким чином, науковці тлумачать зміст поняття «форма співучасті у злочині» по-різному: як групу осіб, спосіб взаємодії співучасників, спосіб вчинення злочину, форми об'єднання співучасників або як структуру взаємозв'язків між співучасниками тощо. Утім спільним для будь-якої точки зору є те, що форми співучасті мають охоплювати всі варіанти прояву співучасті, незалежно від того, як розуміти зміст цього поняття. Форма як зовнішній прояв якогось поняття має повністю охоплювати це поняття. Така форма може бути однією або мати варіанти. Традиційно щодо співучасті у кримінальному праві називають декілька форм. Ці форми мають бути взаємно узгодженими між собою та розрізнятися змістом окремих характеристик, зберігаючи при цьому головні ознаки, що відображають сутність співучасті у злочині.

Уявляється, що основний зміст форми співучасті полягає насамперед у тому, що це поняття має вказувати на груповий характер злочинності. Найкраще такий характер можна відобразити за допомогою вказівки на 1) множинність співучасників і 2) спільність їх злочинної діяльності. Ці ознаки є, на наш погляд, головними для співучасті у злочині, без них неможливо уявити жодного її варіанту існування. При цьому різні форми співучасті мають відрізнятися одна від одної іншими кількісними та (або) якісними ознаками. Сукупність таких ознак слід визначати на підставі певного критерію. У науці кримінального права традиційно для поділу співучасті на форми застосовують два критерії – об'єктивний та суб'єктивний.

У чинному КК визначення окремих форм співучасті передбачено ст. 28, яка має назву «Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією». На думку О. О. Кваші, більш вдалою стала б назва «Форми співучасті у злочині»,

---

¹⁵ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. С. 240.

яка б вирішила проблеми, що дискутуються у кримінально-правовій науці щодо цього питання¹⁶. На наш погляд, такий підхід не стільки вирішив би, скільки створив би певні проблеми, адже за межами форм співучасті залишилась би ціла класифікація форм за об'єктивним критерієм, доцільність існування якої визнається більшістю науковців.

Щодо об'єктивного критерію форм співучасті, то саме за характером виконуваних ролей співучасниками (залежно від наявності розподілу ролей), виділяють: 1) просту форму співучасті або ж співвиконавство; 2) складну форму співучасті.

За простої форми співучасті всі учасники є виконавцями (співвиконавцями) злочину. Тут співучасники виконують однорідну роль: вони безпосередньо виконують повністю або частково об'єктивну сторону складу злочину, який описаний в диспозиції статті Особливої частини КК. При цьому між ними може бути певний розподіл функцій, але такий, що має «технічний» характер з огляду на повноту й обсяг виконання об'єктивної сторони одного й того ж складу злочину.

Щодо складної форми співучасті у злочині, то вона полягає у розподілі ролей, тобто різнорідності діянь співучасників. Тут розподіл виглядає так: один (може бути й декілька) – виконавець, інші – організатор, підбурювач, пособник у різному їх поєднанні. Складна форма співучасті може мати різні комбінації та охоплює дії виконавця й організатора, виконавця і пособника тощо. Але в будь-якому разі завжди наявний виконавець та інший вид співучасника¹⁷.

У цьому випадку напрошується висновок, що за основу розподілу форм співучасті у злочині на просту і складну взята відсутність або наявність різнорідних ролей співучасників. За наявності однорідності ролей форму співучасті можна вважати простою, за наявності різнорідності ролей і їх розподілу – складною.

---

¹⁶ Див.: Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2013. С. 314.

¹⁷ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. С. 240–241.

У питанні стосовно суб'єктивного критерію для поділу на форми думки науковців сходяться на тому, що суб'єктивним критерієм є ступінь стійкості суб'єктивних зв'язків між співучасниками, стійкість їх умислу щодо певного злочину. М. І. Бажанов, наприклад, за основу поділу за суб'єктивним критерієм брав як раз таки стійкість суб'єктивних зв'язків між співучасниками, стійкість їх умислу¹⁸.

У чинному КК визначення форм співучасті за ступенем стійкості суб'єктивних зв'язків між співучасниками передбачені у ст. 28 КК «Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією». З назви цієї статті випливає, що законодавець виокремлює за вказаним критерієм чотири форми співучасті: 1) вчинення злочину групою осіб, 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, 3) вчинення злочину організованою групою і 4) вчинення злочину злочинною організацією.

Відповідно до ч. 1 ст. 28 КК злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. З'ясування змісту цієї форми співучасті можливе лише у її взаємозв'язку зі змістом інших форм співучасті та інших норм КК.

Згідно зі ст. 26 КК співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Всі форми співучасті мають зберігати ознаки, передбачені дефініцією поняття «співучасть у злочині». Утім порівняння визначення вчинення злочину групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК) з поняттям співучасті у злочині (ст. 26 КК) свідчить, що у ч. 1 ст. 28 КК згадуються не всі ознаки співучасті у злочині. Зокрема, поза межами залишились такі ознаки: 1) спільність участі у злочині; 2) умисний характер такої участі; 3) умисний характер злочину, який вчинюється співучасниками. Звіс-

---

¹⁸ Див.: Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск: Пороги, 1992. С. 85.

но, що вчинення злочину групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК) також має всі ці ознаки, інакше таку діяльність не можна буде визнати співучастю у злочині. Разом із тим визначення, що передбачене у ч. 1 ст. 28 КК, слів «співучасть у злочині» не містить. Немає вказівки на це і в інших частинах ст. 28 КК. У назві цієї статті також не відображена вказівка на співучасть у злочині. Більше того, ні назва, ні зміст ст. 28 КК не містить слова «співучасники», яке б вказувало на співучасть у злочині. Єдине, чим зміст ст. 28 КК пов'язаний із специфічною термінологією співучасті у злочині – це вказівка у ч. 1 ст. 28 КК на виконавців, які відповідно до ст. 27 КК є окремими видами співучасників, та використання слів «участь» та «група осіб».

У зв'язку з цим виникає таке питання: чи передбачає ст. 28 КК норми про співучасть у злочині або у ній надані визначення кваліфікуючих ознак, які зазначаються в окремих статтях Особливої частини КК? Утім її розташування у розділі VI «Співучасть у злочині» між статтями 26 «Поняття співучасті», 27 «Види співучасників», з одного боку, та статтями 29 «Кримінальна відповідальність співучасників», 30 «Кримінальна відповідальність організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації», 31 «Добровільна відмова співучасників», з другого, без сумнівів, свідчать, що у ст. 28 КК також містяться норми про співучасть у злочині. З цього випливає лише один висновок: зміст норм цієї статті далекий від досконалості. Пояснити це можна хоча б тим, що подібних норм, які були б згруповані в окремій статті, попередній КК просто не знав, а будь-які новації спочатку можуть містити певні вади.

Отже, слід визнати, що у ч. 1 ст. 28 КК передбачене визначення однієї з форм співучасті у злочині. Для того, щоб у цьому визначенні були відображені всі характерні ознаки співучасті у злочині, можна застосувати два прийоми: 1) використати слова «співучасть у злочині», 2) передбачити всі ознаки співучасті у злочині разом з тими специфічними, що відокремлюють цю форму співучасті у злочині від іншої. Перший варіант є кращим, адже дозволяє

економити текст закону без втрати його змісту, що відповідає принципам законодавчої техніки. Реалізацією вказаного підходу була б заміна у ч. 1 ст. 28 КК на початку дефініції поняття «злочин» на «співучасть у злочині» з відповідним узгодженням за змістом інших слів.

Аналіз ч. 1 ст. 28 КК дозволяє виокремити такі ознаки досліджуваної форми співучасті у злочині. До об'єктивних ознак слід віднести: 1) кількісну характеристику співучасників, що відображена у словах «декілька (два або більше)»; 2) вид співучасників – виконавці; 3) діяння – брали участь. Суб'єктивна ознака передбачена всього одна – без попередньої змови між собою.

Перша та третя об'єктивні ознаки не є специфічними для цієї форми співучасті, а просто вказують на груповий характер такої злочинної діяльності. Отже, законодавець передбачає дві відмінні характеристики: 1) об'єктивну – вид співучасників обмежується лише виконавцями; 2) суб'єктивну – відсутність попередньої змови між співучасниками.

Вище вже зазначалося, що ця класифікація форм співучасті у злочині побудована на підставі суб'єктивного критерію – стійкості суб'єктивних зв'язків між співучасниками. Застосування цього критерію насамперед має показати відмінності суб'єктивного характеру між формами співучасті у злочині. У зв'язку з цим зрозумілою є вказівка на відсутність попередньої змови між співучасниками, що відокремлює цю форму співучасті від іншої, яка передбачена у ч. 2 ст. 28 КК, де міститься вказівка на наявність попередньої змови між співучасниками. Крім того, саме ця характеристика дозволяє відмежувати досліджувану форму співучасті у злочині і від тих, що передбачені у частинах 3 та 4 ст. 28 КК, адже там також є вказівка на попередність змови співучасників. Якщо така ознака є визначальною, то її слід було б вказати у назві розглядуваної форми співучасті, але законодавець цього не зробив, що, на наш погляд, є недоліком.

Таким чином, вказана суб'єктивна характеристика є достатньою, щоб відмежувати вчинення злочину групою осіб від усіх інших форм співучасті у злочині, що передбачені в одній класифікації. У зв'язку з цим виникає питання: яку роль грає вказівка на обмеження видів співучасників лише виконавцями?

Не відповідаючи поки що на це питання, слід відмітити термінологічну неточність. У ч. 2 ст. 27 КК законодавець вказує на виконавця та співвиконавця. Очевидно, що під виконавцем розуміють особу, що у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб вчинює злочин, що передбачений КК. У такому злочині інших виконавців немає, тому цей співучасник і називається виконавцем. У випадку, коли виконавців декілька, вони називаються співвиконавцями. Використання законодавцем поняття «співвиконавець» у статтях 27, 29, 31 і 53 КК та вживання його разом із поняттям «виконавець» означає, що це дуже схожі, але все ж таки різні поняття. Легітимізація у КК такого співучасника, як «співвиконавець», свідчить про важливість цього поняття як самостійного. У зв'язку з цим у всіх випадках, коли йдеться про декількох виконавців, слід вживати термін «співвиконавці». Саме цей термін і мав указати законодавець у ч. 1 ст. 28 КК замість слова «виконавців», яке по суті є алогічним. Щодо одного злочину використовувати цей термін у множині (виконавці) неправильно.

Повертаючись до поставленого питання про роль вказівки на вид співучасника у ч. 1 ст. 28 КК, слід відмітити зайвість цієї характеристики для визначення специфіки вчинення злочину групою осіб. Утім можна припустити, що обмеження щодо виду співучасників впливають з відсутності попередньої змови між співучасниками. На перший погляд, здається, що так, але насправді цей висновок є помилковим. Приміром, особа самостійно розпочала виконувати об'єктивну сторону якогось злочину. Потім на стадії його виконання інша особа надала їй допомогу, тобто виконала функції пособника. Чи можна визнати такий злочин вчиненим у співучасті? На нашу думку, для цього немає жодних перешкод. При цьому змова на вчинення злочину між

особами виникла вже на стадії виконання об'єктивної сторони злочину, що виключає можливість констатації попередньої змови.

Аналіз ст. 28 КК свідчить, що без попередньої змови можливо вчинити співучасть у злочині лише у формі, що передбачена ч. 1 цієї статті. Утім її застосування також неможливе для вказаного випадку, адже ця форма співучасті має обмеження за видом співучасників. Для цієї форми характерним є вчинення злочину лише співвиконавцями. У нашому випадку наявне об'єднання зусиль виконавця та пособника.

Отже, дії цих співучасників не підпадають під жодну з форм співучасті у злочині, що передбачені ст. 28 КК. Якщо у цій статті передбачена класифікація форм співучасті у злочині, що утворена за певним критерієм, то ця класифікація має охоплювати всі варіанти вчинення злочину у співучасті. Призначення такої класифікації – поділити всі випадки співучасті у злочині на відповідні групи, кожна з яких має відрізнятися своїми особливостями. Якщо окремі випадки співучасті у злочині не охоплюються всіма класифікаційними видами, то така класифікація є логічно помилковою та потребує уточнення. У зв'язку з цим класифікацію форм співучасті, що передбачена ст. 28 КК, слід визнати логічно неузгодженою. виправити цю помилку можна було б виключенням обмежень щодо виду співучасників у ч. 1 ст. 28 КК, тим більше що незрозуміло, яку вона грає роль для відмежування вчинення злочину групою осіб від інших форм співучасті у класифікації, що побудована за суб'єктивним критерієм. Якщо у законодавця була потреба виокремити форму співучасті, в якій всі співучасники віднесені до одного виду, то він мав би це робити у класифікації, що утворюється за об'єктивним критерієм. Науці кримінального права такий вид класифікації форм співучасті відомий, про що зазначалося вище. Саме ця класифікація сформована за характером виконуваних ролей і має окрему форму (співвиконавство), яка, на відміну від співучасті з розподілом ролей, якраз і відрізняється вчиненням злочину співучасниками одного виду – співвиконавцями. Дублювати

цю ідею в іншій формі співучасті у злочині, що передбачена іншою класифікацією, немає ніякого сенсу.

Таким чином, виправити логічну помилку класифікації форм співучасті у злочині, що передбачена ст. 28 КК, можна шляхом заміни у ч. 1 цієї статті слів «декілька (два або більше) виконавців» на «декілька осіб (дві або більше)».

З урахуванням всіх вказаних вище зауважень можна запропонувати такий зміст ч. 1 ст. 28 КК:

«Співучасть у злочині має форму вчинення злочину групою осіб без попередньої змови, якщо у злочині брали участь декілька осіб (дві або більше) без попередньої змови між собою».

Відповідні уточнення слід внести і до частин 2, 3 і 4 ст. 28 КК, але такі пропозиції перебувають за межами цього дослідження.

Список використаних джерел

1. Альошин Д. П. Форми співучасті в новому Кримінальному кодексі України: проблеми реалізації правових норм. *Право і Безпека*. 2002. № 1. С. 15–19.
2. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск: Пороги, 1992. 168 с.
3. Балеєв С. Соучастие в преступлении: формы и классификация. *Уголовное право*. 2006. № 5. С. 8–11.
4. Головін О. В. Форми співучасті, які охоплюються поняттям групової злочинності. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2004. № 9. С. 186–193.
5. Дячкін О. П. Форми співучасті та їх значення для визначення суспільної небезпечності і кваліфікації злочинів. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 206–214.
6. Жаровська Г. П. Форми співучасті в кримінальному праві України: проблеми диференціації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2001. Вип. 125. Правознавство. С. 96–100.
7. Иванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1991. 128 с.
8. Илїджев А. А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2004. 212 с.
9. Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2013. 467 с.

10. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.

11. Мондохонов А. М. Формы соучастия в преступной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 180 с.

12. Мочкош Я. Форми співучасті у кримінальному праві України: проблемні питання. *Право України*. 2006. № 3. С. 113–116.

13. Орловський Р. С. Історія розвитку кримінального законодавства про форми співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2014. Вип. 27. С. 39–49.

14. Святенюк Н. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания за преступление, совершенное в соучастии. *Уголовное право*. 2008. № 3. С. 44–49.

15. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. Москва: Юрид. лит., 1974. 208 с.

16. Ткаченко В. Форма співучасті як кримінально-правове поняття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. Юридичні науки. С. 144–146.

17. Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву. Москва: ВЮЗИ, 1958. 99 с.

Гродецкий Ю. В., Мохончук П. С. Совершение преступления группой лиц без предварительного сговора

Исследована логика построения форм соучастия в преступлении по субъективному критерию, которые предусмотрены в ст. 28 УК Украины. Обнаружены недостатки определения понятия совершения преступления группой лиц без предварительного сговора. Сформулированы предложения по усовершенствованию УК Украины.

Ключевые слова: соучастие в преступлении, формы соучастия в преступлении, совершения преступления группой лиц без предварительного сговора.

Grodetskiy Y. V., Mohonchuk P. S. Committing a crime by a group of persons without prior agreement

The logic of building the forms of criminal complicity in the subjective criterion, which provided in the art. 28 of the Criminal code of Ukraine, was researched. The lack of the definition of the concept of committing a crime without prior agreement was found out. The suggestions for improving the Criminal code of Ukraine were formulated.

Key words: criminal complicity, forms of criminal complicity, committing a crime by a group of persons without prior agreement.

УДК 343.27

М. В. В'юник,
асистент кафедри кримінального
права № 1 Національного
юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО, СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВАННЯ, РАНГУ, ЧИНУ АБО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО КЛАСУ

У статті розглядаються дискусійні питання щодо особливостей призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Автор досліджує підстави призначення вказаного покарання, особливості його призначення з деякими основними покараннями та розглядає можливість розширення призначення цього покарання за злочини будь-якої категорії тяжкості та незалежно від того чи було особу позбавлено відповідного звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу в адміністративному чи дисциплінарному порядку.

Ключові слова: спеціальні покарання, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, покарання для військовослужбовців, призначення покарання, додаткові покарання.

Постановка проблеми. Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу має доволі довгу та насичену історію свого існування. Покарання із близьким колом правобмежень на території сучасної України існувало ще за Київської Русі та було широко застосовуваним на протязі століть. У наш час співвідносні заходи кримінально-правового реагування існують в більшості країн світу та вважаються ефективними засобами протидії так званим військовим і професійним злочинам. З початком проведення антитерористичної операція на сході України та набуттям чинності Законом України «Про запобігання корупції» кількісні показники застосування цього покарання мали б зрости, але цього не спостерігається. На наше переконання, однією з причин «не популярності» цього покарання є нечіткість законодавчих положень, що регулюють порядок його призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позбавлення звання¹ як окремий вид покарання або в контексті додаткових покарань чи як окремий елемент системи покарань, в своїх працях досліджували: К. А. Бордюгова, М. Т. Валєєв, Р. Р. Галіакбаров, І. М. Гальперін, В. К. Дуюонов, А. Н. Зіміна, С. В. Ізосімов, Т. В. Непомнящая, А. Н. Павлухін, М. В. Романов, О. В. Старкова, В. В. Сівов, Ф. Р. Сундуоров, Н. В. Марченко, А. С. Міхлін, С. Ф. Мілюков, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, В. М. Хомич, А. Л. Цветінович, В. П. Шупленков та ін.

Не зважаючи на те, що у науковців це покарання періодично викликає дослідницький інтерес, актуальними залишаються низка питань стосовно його призначення та співвідношення із однойменними заходами дисциплінарного та адміністративного стягнення, дослідження яких і є **метою цієї статті**.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 54 КК, можливість призначення цього покарання пов'язується виключно із наявністю у підсудного відповідного військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та вчиненням ним тяжкого (ч. 4 ст. 12 КК) чи особливо тяжкого (ч. 5 ст. 12 КК) злочину.

Разом з тим, за наявності цих двох умов не обов'язково слідує призначення покарання у виді позбавлення звання, адже законодавець не зобов'язав суд, а лише надав йому таке право: «може бути позбавлена» зазначено в ст. 54 КК. У зв'язку із цим, питання, поставлене Н. В. Марченко²: «Що ж повинен взяти до уваги суд і чим він повинен керуватися, призначаючи або не призначаючи це покарання?», видається логічним і доречним.

Чинне законодавство відповіді на це питання не містить. У абзаці 3 п. 15 ППВС України «Про практику призначення судами кримінального покарання» лише зазначено, що це покарання може бути застосоване судом лише щодо

---

¹ *Примітка.* Тут і далі маємо на увазі покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, якщо контекст не вимагає іншого.

² Марченко Н. В. Про практику призначення додаткових видів покарань. *Від громадянського суспільства – до правової держави:* тези II Міжнар. наук-практ. конф. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 394.

особи, засудженої за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, із наведенням у вирок відповідних мотивів. Однак, що має стати вирішальним при прийнятті такого рішення і якими мотивами повинен керуватися суд, не визначено.

Відсутність у кримінальному законі чітких критеріїв, що визначають, які саме дані про особу та вчинений нею злочин необхідно враховувати при призначенні цього виду покарання, по-перше, є однією з причин нечастого його застосування, по-друге, може слугувати підставою для зловживань з боку суддів та, по-третє, обумовила появу в науці кримінального права значної кількості різних теорій, пропозицій, суджень.

Пропонуємо об'єднати їх в три групи. Перша група – судження науковців ґрунтуються на тому, що вирішальне значення при прийнятті судом рішення про призначення або непризначення винному досліджуваного виду покарання мають характер і конкретні обставини вчиненого злочину, а також особа підсудного. Це практично відповідає загальним засадам призначення кримінального покарання. Схожі судження у своїх роботах висловлювали: С. В. Ізосимов, А. С. Колосов, С. Л. Краснорядцев, С. Ф. Мілюков, А. С. Міхліна, Т. В. Непомняща, В. В. Сівов, О. В. Старков та ін.

Друга група – це судження, які висловлювали К. А. Бордюгова, М. Т. Валєєв, І. В. Єрьоменко, М. В. Романов, Р. Г. Устименко, В. М. Хомич та інші, які акцентують увагу на необхідності встановлення факту використання винним свого звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу саме з метою вчинення злочину, полегшення його вчинення, або за умови, що їх наявність обумовила можливість вчинення злочину.

Традиційно є й науковці, які підтримуються протилежної точки зору – позбавлення звання може призначатися судом незалежно від того, чи пов'язано скоєний злочин з використанням засудженим свого звання³.

---

³ Марченко Н. В. Про практику призначення додаткових видів покарань. С. 394; Хавронюк М. І. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2(5). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/32_Позбавлення.pdf. (дата звернення: 11.08.2018).

Третя група охоплює судження тих науковців, які для характеристики злочину і особи, яка його вчинила, та встановлення необхідності позбавлення її відповідного звання, використовують такі словосполучення – вчинений підсудним злочин: «паплюжить звання»⁴, «опорочує злочинця», «ганьбить присвоєне звання»⁵ «дискредитує носія звання»⁶, «підсудний не вартий звання»⁷, «очевидна несумісність між вчиненим злочином і званням»⁸, «діяння свідчить про глибоке моральне розкладання»⁹, «характер вчиненого злочину не дозволяє зберегти за особою звання»¹⁰.

Із нашої точки зору, найбільш вдалим є використання такого словесного звороту, який повно й точно описує і сам вчинений злочин і особу, яка його вчинила, а саме «дискредитація особи», не залежно від того чи був вчинений злочин з використанням звання чи ні. Адже представник правоохоронних органів може заподіяти тілесні ушкодження, вчинити умисне вбивство, здійснювати торгівлю зброєю чи наркотиками і без використання наявного у нього відповідного звання. Наприклад, сам факт вчинення особою, професійна діяльність якої ... обумовлює присвоєння їй відповідного звання спрямована на забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності,

---

⁴ Шупленков В. П. Лишение воинских и других званий, а также орденов, медалей и почетных званий. *Наказания, не связанные с лишением свободы* / под ред. И. М. Гальперина. Москва: Юрид. лит., 1972. С. 75–89.

⁵ Єрьоменко І. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Молодий вчений, Серія юридичні науки*. 2015. № 2 (17) лютий. С. 221–222.

⁶ Зими́на А. Н. Правовые проблемы законодательной регламентации срока отбывания наказания в виде лишения специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград. *Вестник Северокавказского государственного технического университета*. 2009. № 3. С. 81–85; Цепляева Г. И. Дополнительные наказания в современном российском уголовном законодательстве: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Санкт-Петербург, 2000. С. 124.

⁷ Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины. Харьков: ФИНН, 2009. С. 268; Сыдыкова Л. Ч. Теоретические проблемы системы и видов наказаний по уголовному праву Кыргызской Республики : дис. докт. юрид. наук : 12.00.08. Алматы, 2000. С. 185; Галиакбаров Р. Р. Система и виды наказаний. Лекция. Горький: ГВШ МВД СССР, 1986. С. 34; Дуюнов В. К., Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: теория и практика. Фрунзе: Илим, 1986. С. 110; Молдабаев С. С. Воинские преступления: учеб. пособие. Алматы: Нур-пресс, 2007. С. 146.

⁸ Сунду́ров Ф. Р., Талан М. В. Наказание в уголовном праве: учеб. пособие. Москва: Статут, 2015. С. 108.

⁹ Шупленков В. П. Лишение воинских и других званий, а также орденов, медалей и почетных званий. С. 85.

¹⁰ Благов Е. В. Применение уголовного права (теория и практика). СПб.: Юрид. центр пресс, 2004. С. 367.

підтримання публічної безпеки і порядку¹¹, фактично будь-якого злочину – дискредитує як саму особу, яка вчинила злочин, так і орган, який вона представляє. «Дискредитувати» походить з французької мови – «*discréditer*», тобто «підривати довіру», схоже тлумачення містить і словник української мови¹² – «підривати довір'я до кого, чого-небудь, применшувати чийсь авторитет, значення»; слова синоніми – безславити, безчестити, бруднити, ганьбити, заплямовувати, знеславлювати.

На підставі вищевикладеного можна зробити узагальнюючий висновок, що підсудний має бути позбавлений військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу за умови, що характер і обставини вчиненого злочину свідчать про дискредитацію наявного в нього відповідного звання. У будь-якому випадку, рішення суду про застосування цього виду покарання має бути окремо мотивоване у вирокі з викладенням аргументів, які свідчать про необхідність позбавлення винного відповідного звання.

Що стосується другого з названих критеріїв – вчинення особою тяжкого чи особливо тяжкого злочину, то, на перший погляд, чітка та зрозуміла вимога закону не є вже такою безспірною.

На підставі аналізу чинного законодавства стає зрозумілим, що доволі часто аморальний вчинок особи, що її опорочує чи дискредитує як носія відповідного звання, підставою для позбавлення її відповідного звання в дисциплінарному чи адміністративному порядку.

Серед досліджуваних нами військових, спеціальних звань, рангів, чинів або кваліфікаційних класів є такі, яких можна позбавити особу виключно на підставі вироку суду, що набрав законної сили. До таких звань можна віднести: ранги державного службовця, ранги, присвоєні посадовій особі місцевого самоврядування, дипломатичні ранги, присвоєні дипломатичному працівни-

---

¹¹ Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print1442926864685927>. (дата звернення: 17.08.2018).

¹² Словник української мови: в 11 томах. Том 2 / ред. кол. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1971. С. 284.

кові, спеціальні звання податкової та митної справи, спеціальні звання рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, спеціальні звання поліції, кваліфікаційні класи судових експертів.

Однак військовослужбовці можуть бути позбавлені військового звання (згідно з п. «г» ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»), прокурори – класного чину (відповідно до п. 12 ст. 86 Закону України «Про прокуратуру») не лише шляхом застосування кримінального покарання, але при застосуванні дисциплінарного стягнення.

У свою чергу, позбавлення спеціального звання осіб рядового і начальницького складу цивільного захисту (відповідно до п. 28. ст. 129 Кодексу цивільного захисту) може здійснюватись у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, в порядку накладення дисциплінарного стягнення та у зв'язку з притягненням до відповідальності за адміністративне корупційне правопорушення. Важко зрозуміти, на чому ґрунтується такий законодавчий дисонанс в можливості позбавлення відповідних звань осіб, які дискредитували себе як їх носії. Тому це питання потребує більш глибоко вивчення, однак, виходить за межі наукового інтересу в цьому дослідженні.

Отже, за чинним законодавством допускається можливість позбавлення звання не тільки в порядку застосування покарання за злочин, а й у разі дисциплінарного та адміністративного стягнення. На наш погляд, ці положення законодавства не є логічними по своїй суті, оскільки в них передбачені такі заходи стягнення, які за своїм правообмежувальним значенням відповідають покаранню. Разом з тим, відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, караність (тобто види і розмір покарань) за злочин встановлюється виключно КК України. На цій підставі вважаємо, що застосування позбавлення звання в дисциплінарному та адміністративному порядку є недопустимим, тому пропонуємо виключити таку можливість та залишити позбавлення звання виключно на підставі рішення суду. Таким чином, з точки зору «de lege lata», якщо особа, яка має відповідне звання, може бути позбавлена його не тільки у випадках

застосування кримінального покарання, але й за «дискредитаційні проступки» шляхом накладення дисциплінарних чи адміністративних стягнень, то навряд чи правильно обмежувати право суду застосовувати це покарання виключно за тяжкі та особливо тяжкі злочини. А отже, пропонуємо не обмежувати суд в застосуванні цього покарання ступенем тяжкості вчиненого злочину. Ця пропозиція, на наш погляд, є логічною і послідовною в силу того, що, якщо за чинним законодавством можливе застосування до особи заходів дисциплінарного чи адміністративного стягнення, то чому неможливе за злочини будь-якого ступеня тяжкості, в тому числі і невеликої. Таку пропозицію підтримують А. Н. Зіміна, В. П. Шупленков, А. Л. Цветінович, А. Н. Павлухін. Із позиції «*de lege ferenda*» розширення можливості позбавлення звання не залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину буде логічним продовженням виключення можливості позбавлення звання в дисциплінарному та адміністративному порядку. Необхідність розширення меж призначення цього виду покарання за рахунок його застосування і за злочини середньої тяжкості визначають: Т. В. Непомнящая, А. С. Міхлін, В. В. Сівов, при чому останній уточнює, що це покарання може бути призначено судом при засудженні за вчинення саме умисного злочину середньої тяжкості.

На користь нашої пропозиції свідчать і результати експертного опитування суддів. Так, на запитання щодо необхідності законодавчого закріплення призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу за злочини невеликої та середньої тяжкості 439 суддів (57,69 %) не відкидають такої можливості за умови, що вчинений злочин дискредитує відповідне військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, що має особа, яка вчинила злочин, 317 суддів (41,66 %) вважають, що таке закріплення є необґрунтованим; у зауваженнях 5 осіб (0,66 %) вказали, що така пропозиція доцільна в умовах війни чи надзвичайного стану, а також при вчиненні злочину особою, яка має

вищі офіцерські звання, і лише у разі, коли таке покарання дискредитує військове звання¹³.

На основі вище викладеного та аналізу норм чинного законодавства, що регулює питання, пов'язані з присвоєнням і позбавленням відповідних звань, можна зробити висновок, що головним критерієм при вирішенні питання про позбавлення звань є не кримінально-правове визначення ступеня тяжкості вчиненого злочину, а несумісність присвоєного звання з учинком особи, який дискредитує, опорочує, ганьбить і особу, і звання. Вважаємо, що саме цей критерій має бути покладений в основу застосування ст. 54 КК.

Надалі пропонуємо звернути увагу ще на декілька дискусійних питань, що існують в науці кримінального права. Одне з них стосується кола покарань, до яких може призначатися досліджуване покарання. Так, В. П. Щупленков¹⁴ зазначає, що позбавлення звання може бути призначене лише у разі, якщо основним покаранням є позбавлення волі.

Закон не містить обмежень щодо можливості призначення позбавлення звання з будь-яким основним покаранням. Звичайно, в санкціях статей, що встановлюють відповідальність за тяжкі чи особливо тяжкі злочини, передбачено покарання у виді позбавлення волі. Проте це не виключає можливості, наприклад, у порядку, визначеному ч. 1 ст. 69 КК, призначити позбавлення звання з іншим основним покаранням.

На думку Я. В. Лобова, С. Н. Шарапова, В. М. Степашина¹⁵ та С. С. Молдабаєва¹⁶, позбавлення військового звання може бути застосовано судом незалежно від того, яке покарання і на який строк (в якому розмірі)

---

¹³ В'юнник М. Призначення спеціальних видів покарань: постановка проблеми. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1(39). С. 104.

¹⁴ Щупленков В. П. Лишение воинских и других званий, а также орденов, медалей и почетных званий. С. 75–89.

¹⁵ Степашин В. М. Назначение наказания в виде лишения специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград. *Вестник Омского университета*. Серия «Право». 2011. № 2 (27). С. 168; Степашин В. М. Специальные правила назначения наказания и мер уголовно-правового характера: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. С. 307–308.

¹⁶ Молдабаев С. С. Воинские преступления: учеб. пособие. Алматы: Нур-пресс, 2007. С. 146.

призначено як основне, оскільки пріоритет при вирішенні цього питання визнається саме за категорією вчиненого злочину.

Однак, більш прийнятною вважаємо позицію Ю. А. Пономаренка та інших науковців, які ставлять під сумнів можливість призначення позбавлення звання з основним покаранням у виді службових обмежень для військово-службовців; службові обмеження призначаються особі, яка має звання не нижче старшого солдата (старшого матроса), ці покарання поєднувати не можна, оскільки вони заперечуватимуть одне одного: відбувати службові обмеження особа повинна на тій же посаді і в тому ж званні, в яких вона перебувала до моменту засудження. Проте не виключено призначення позбавлення звання як додаткового покарання до тримання в дисциплінарному батальйоні, якщо до нього засуджується військовослужбовець строкової служби в званні, не нижче старшого солдата (старшого матроса). У такому випадку ця особа відбуватиме основне покарання у званні солдата (матроса)¹⁷.

Крім того, треба пам'ятати про дискусію щодо можливості призначення додаткових покарань до основного, яке розміщено нижче в системі покарань, закріплених у ст. 51 КК. Таким основним покаранням є штраф, який, відповідно до ст. 12 КК, може бути передбачено в санкціях статей будь-якої категорії тяжкості. А отже питання про можливість поєднання штрафу як основного покарання і додаткового у виді позбавлення звання залишається відкритим. На нашу думку, таке поєднання є можливим, але не раціональним та не обґрунтованим.

Існує пропозиція щодо обмеження застосування позбавлення звання за необережні злочини¹⁸. З нашої точки зору, форма вини вчиненого злочину не повинна впливати на вибір виду покарання. Крім переваг, поєднаних з прис-

---

¹⁷ Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины. Харьков: ФИНН, 2009. С. 268–269; Пономаренко Ю. А. Некоторые вопросы лишения звания как вида наказания по уголовному праву Украины. *LEGEA SI VIATA*. Aprilie 2015. С. 77–80.

¹⁸ Сивов В. В. Специальные виды уголовных наказаний, применяемых к военнослужащим: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2012. С. 22; Цепляева Г. И. Дополнительные наказания в современном российском уголовном законодательстве: дис. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2000. С. 138.

воєнням відповідного звання, на осіб покладаються додаткові обов'язки і підвищені вимоги щодо виконання функцій, обумовлених званням і відповідно посадою. Показники статистики необережних службових злочинів є доволі високими, тому вважаємо, що зазначена пропозиція, хоча і має право на існування, однак в сучасних умовах становлення нового розуміння «управлінця» є не зовсім доречною.

М. І. Хавронюк акцентує увагу на тому, що однією з умов призначення цього покарання є наявність у винного відповідного військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу *як під час вчинення злочину, так й постановлення вироку*¹⁹. Однак, на практиці дуже часто трапляються випадки, коли особа до моменту постановлення вироку позбавлена відповідного звання в адміністративному чи дисциплінарному порядку, що є можливим, як було встановлено вище. Виникає логічне похідне запитання: чи можна позбавити особу звання, якщо її було позбавлено відповідного звання в адміністративному чи дисциплінарному порядку? З точки зору роз'яснень, що містяться в п. 18 ППВС України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7, позбавлення права керувати транспортними засобами може бути призначене судом як додаткове покарання незалежно від того, що особа вже позбавлена такого права в порядку адміністративного стягнення. Таким чином, можна дійти висновку, що і особу, яка позбавлена відповідного звання в адміністративному порядку, можна позбавити його і в кримінальному порядку – настають різні правові наслідки.

У практиці можливі випадки, коли може бути засуджено особу, яка має одночасно військове чи спеціальне звання або ранг, чин, кваліфікаційний клас. А отже, чи може бути ця особа відразу позбавлена декількох чи всіх звань? Оскільки закон не містить будь-яких обмежень на цей рахунок, суд вправі в кожному конкретному випадку вирішувати питання в залежності від

---

¹⁹ Хавронюк М. І. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015 № 2(5). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/32_Позбавлення.pdf. (дата звернення: 11.08.18).

характеру і ступеня суспільної небезпеки скоєного злочину, особи винного та обставин справи, які пом'якшують і обтяжують відповідальність, а отже, належним чином аргументувавши свою позицію, позбавити особу декількох звань. Особливо, якщо це стосується вчинення особою декількох злочинів з використанням різних звань. До такого ж висновку у своїх роботах прийшов і І. М. Гальперін²⁰.

Варто відмітити, що при призначенні цього виду покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) або вироків (ст. 71 КК) воно не може бути поглинене іншими видами додаткових покарань, а також складено з ними і завжди виконується самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

По-перше, вважаємо, що підсудний повинен бути позбавлений військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу за умови, що характер і обставини вчиненого злочину свідчать про дискредитацію наявного в нього відповідного звання, не залежно від того чи був вчинений злочин із використанням звання чи ні.

По-друге, встановлено, що позбавлення військового звання та чину може здійснюватися шляхом застосування дисциплінарного стягнення, а, наприклад, позбавлення спеціального звання осіб рядового і начальницького складу цивільного захисту – в порядку адміністративного стягнення. На цій підставі вважаємо, що застосування в дисциплінарному та адміністративному порядку позбавлення звання є неприпустимим, тому пропонуємо передбачити вказівку на можливість позбавлення звання виключно на підставі рішення суду.

По-третє, якщо особа, яка має відповідне звання, може бути позбавлена його не тільки у випадках застосування кримінального покарання, а й за «дискредитаційні проступки» шляхом накладення дисциплінарних чи адміністративних стягнень, то сумнівно обмежувати право суду застосовувати це покарання виключно за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Отже, пропонуємо

---

²⁰ Гальперин И. М., Мельникова Ю. Б. Дополнительные наказания. Москва: Юрид. лит., 1981. С. 68.

не обмежувати суд у застосуванні цього покарання ступенем тяжкості вчиненого злочину.

По-четверте, поєднання позбавлення звання з основними покараннями у виді штрафу та службовими обмеженнями для військовослужбовців слід визнати недоцільним.

Список використаних джерел

1. Благоев Е. В. Применение уголовного права (теория и практика). СПб.: Юрид. центр пресс, 2004. 505 с.
2. В'юник М. Призначення спеціальних видів покарань: постановка проблеми. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1(39). С. 99–107.
3. Галиакбаров Р. Р. Система и виды наказаний. Лекция. Горький: ГВШ МВД СССР, 1986. 40 с.
4. Дуюнов В. К., Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: теория и практика. Фрунзе: Илим, 1986. 239 с.
5. Єрмоєнко І. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Молодий вчений, Серія юридичні науки*. 2015. № 2 (17). Лютий. С. 220–223.
6. Зимина А. Н. Правовые проблемы законодательной регламентации срока отбывания наказания в виде лишения специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград. *Вестник Северо-кавказского государственного технического университета*. 2009. № 3. С. 81–85.
7. Марченко Н. В. Про практику призначення додаткових видів покарань. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези II Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 390–394.
8. Молдабаев С. С. Воинские преступления: учеб. пособие. Алматы: Нур-пресс, 2007. 152 с.
9. Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины. Харьков: ФИНН, 2009. 344 с.
10. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print1442926864685927> (дата звернення: 17.08.2018).
11. Сивов В. В. Специальные виды уголовных наказаний, применяемых к военнослужащим: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2012. 235 с.
12. Словник української мови: в 11 томах. Том 2 / ред. кол. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1971. 550 с.

13. Степашин В. М. Назначение наказания в виде лишения специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград. *Вестник Омского университета*. Серия «Право». 2011. № 2 (27). С. 168–172.

14. Сундуров Ф. Р., Талан М. В. Наказание в уголовном праве: учеб. пособие. Москва: Статут, 2015. 256 с.

15. Сыдыкова Л. Ч. Теоретические проблемы системы и видов наказаний по уголовному праву Кыргызской Республики: дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. Алматы, 2000. 281 с.

16. Хавронюк М. І. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015 № 2(5). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/32_Позбавлення.pdf (дата звернення: 11.08.2018).

17. Цепляева Г. И. Дополнительные наказания в современном российском уголовном законодательстве: дис. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2000. 198 с.

18. Шупленков В. П. Лишение воинских и других званий, а также орденов, медалей и почетных званий. *Наказания, не связанные с лишением свободы* / под ред. И. М. Гальперина. Москва: Юрид. лит., 1972. С. 75–89.

В'юник М. В. Назначение наказания в виде лишения воинского, специального звания, ранга, чина или квалификационного класса

В статье рассматриваются дискуссионные вопросы об особенностях назначения наказания в виде лишения специального, воинского звания ранга чина или квалификационного класса. Автор исследует основания назначения указанного наказания, особенности его назначения с некоторыми основными наказаниями и рассматривает возможность расширения назначения этого наказания за преступления любой категории тяжести и независимо от того было ли лицо лишено соответствующего звания ранга чина или квалификационного класса в административном или дисциплинарном порядке.

Ключевые слова: специальные наказания, лишение специального, воинского звания ранга чина или квалификационного класса, наказание для военнослужащих, назначения наказания, дополнительные наказания.

Vyynyk M. Awarding punishment in the form of deprivation of a military, special rank, grade, degree or qualification class

The article deals with the discussion questions of the peculiarities of sentencing in the form of deprivation of a special, military rank, grade, degree or qualification class. The author researches the reasons of imposition of mentioned punishment, specialities of its imposition with some basic punishments and considers the possibility of extending of imposition of mentioned punishment for the crime of any severity regardless of whether the person was deprived of appropriate rank, grade, degree or qualification class in administrative or disciplinary order.

Key words: special penalties, deprivation of a special, military rank, grade, degree or qualification class, punishment for servicemen, awarding punishment, additional punishment.

УДК 343.34

В. І. Потяк,
аспірант кафедри кримінального
права Юридичного інституту ДВНЗ
«Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ВИКОНАННЯ УГОД ПРО ПРИМИРЕННЯ

У статті розглянуто зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення охорони виконання угод про примирення. Здійснена спроба охопити значну кількість країн, які репрезентують різні особливості правових систем. Кримінально-правова охорона виконання угод про примирення у різних її формах урегульована на законодавчому рівні далеко не в усіх країнах. Однак в одних країнах спостерігаються тенденції у кримінальних законах до закріплення положень, які б формалізували такі механізми. Встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угод про примирення як основний механізм його кримінально-правового забезпечення відсутній у кримінальному законодавстві інших країн. Проте кримінально-правове забезпечення охорони виконання угод про примирення у зарубіжних країнах реалізується через превентивні або заохочувальні кримінально-правові та кримінально-процесуальні механізми. Переважно вони пов'язані з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та інститутом медіації (посередництва).

Ключові слова: примирення, угода, медіація, кримінально-правова охорона.

Аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правового забезпечення охорони виконання угоди (договору) про примирення є цінним для вдосконалення вітчизняного законодавства. Слід відмітити, що дослідження цього питання здійснюватиметься на основі комплексного підходу, відповідно до якого кримінально-правове забезпечення охорони виконання угод про примирення – це гарантування, захист і охорона суспільних відносин, пов'язаних із виконанням угод про примирення, шляхом встановлення кримінальної відповідальності чи через превентивні або заохочувальні кримінально-правові та кримінально-процесуальні механізми.

У межах цієї статті здійснена спроба охопити значну кількість країн, які репрезентують різні особливості правових систем.

Як зазначає С. О. Яценко, у кримінальному законодавстві зарубіжних країн відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості у тому вигляді, в якому вона закріплена в КК України, не передбачена¹. Однак убачається за необхідне зосередити увагу на превентивних кримінально-правових та кримінально-процесуальних механізмах, які б стимулювали виконання угоди про примирення, а також на існуванні заохочувальних заходів у випадку сумлінного виконання угод про примирення.

Так, у ст. 132 Кримінального кодексу Аргентини² передбачено, що жертва злочину, яка старша за 16 років, вправі зробити обвинуваченому пропозицію примирення. Як виняток, суд має право взяти до уваги таке примирення, якщо воно досягнуто на засадах рівності і добровільності та є найсправедливішим способом вирішення конфлікту і найкращим способом захисту інтересів жертви. У такому випадку кримінальне переслідування припиняється або ж умовно призупиняється судовий розгляд. Згідно зі ст. 76/3 КК Аргентини залежно від тяжкості злочину умовне призупинення судового розгляду може встановлюватися на період від одного до трьох років. Системне тлумачення ст. 76/2 цього КК дозволяє зробити висновок, що протягом зазначеного періоду обвинувачений повинен взяти на себе зобов'язання відшкодувати завдану ним шкоду. Можна припустити, що невиконання такого зобов'язання відповідно тягне скасування умовного призупинення судовий розгляду.

Статтею 61 КК Болгарії³ передбачено, що у випадку вчинення неповнолітнім злочину, який не має великої суспільної небезпеки, прокурор може відмовитися від порушення попереднього провадження або його припинити,

---

¹ Яценко С. О. Кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. С. 50.

² Уголовный кодекс Аргентины / Науч. ред. и вступ. статья Ю. В. Голика; пер. с исп. Л. Д. Ройзэнгурта. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. 240 с.

³ Уголовный кодекс Республики Болгария. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/bolgar/2.doc> (дата звернення: 29.07.2018).

а суд може прийняти рішення про відмову від судового розгляду або засудження такої особи, якщо буде визнано доцільним застосування заходів виховного характеру. Одним із різновидів таких заходів є зобов'язання примиритись із потерпілою стороною і відшкодувати шкоду, завдану злочином, у тих випадках, де це можливо. Крім того такі дії для неповнолітнього, відповідно до ст. 78 КК Болгарії, можуть бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

Попри те, що С. О. Ященко досліджувала окремі аспекти, пов'язані з кримінальною відповідальністю за умисне невиконання угод про примирення за німецьким законодавством⁴, все ж видається за доцільне звернути увагу на елементи кримінально-правової охорони виконання угод про примирення (що є ширшим поняттям) у цій країні, розширивши і деталізувавши їх.

Так, § 46а КК Німеччини⁵ під назвою «Процедура примирення потерпілого та правопорушника; відшкодування заподіяної шкоди» передбачає, що якщо особа, яка вчинила злочин, намагаючись досягти примирення з потерпілим через процедуру примирення, повністю або у значній мірі відшкодує збитки, завдані своїми діями, чи має серйозний намір їх відшкодувати або виконає значні дії особистого характеру, і потерпілий повністю або більшою частиною отримав таке відшкодування, то суд, відповідно до частини 1 § 49 КК, може пом'якшити міру покарання або, якщо не передбачена вища міра покарання, ніж позбавлення волі до одного року або грошовий штраф в розмірі 360 денних ставок, звільнити особу від кримінальної відповідальності і покарання. Як зазначає Девід Маєрс, майже 95 % вироків німецьких судів підпадають під такі рамки⁶.

---

⁴ Ященко С. О. Кримінальна відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості: дис. ... канд. юрид. наук. С. 50–51.

⁵ Кримінальний кодекс Німеччини. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 29.07.2018).

⁶ Маєрс Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия: [специальное издание для участников конференции «Формирование украинской модели восстановительного правосудия», Киев, 2004. С. 35.

Згідно з § 46а КК Німеччини суду надана можливість брати до уваги факт відшкодування шкоди під час визначення доцільності застосування умовного засудження, його тривалості. Ця норма застосовується до всіх злочинів, окрім тих, де неможливо встановити особу потерпілого (наприклад, злочини проти держави, несплата податків тощо). Тобто має бути чітко визначений потерпілий – фізична або юридична особа, від імені якої діє представник (також фізична особа). Проте залежно від відшкодування шкоди, яка завдана злочином, процедура примирення розглядається як підстава: 1) звільнення від відповідальності і покарання; 2) пом'якшення покарання. У будь-якому випадку успішне примирення тягне за собою обов'язкову зміну меж покарання на користь обвинуваченого (підсудного).

Наведена норма матеріального права реалізовується у законодавстві Німеччини через § 153а та § 155а Кримінально-процесуального кодексу цієї країни (далі – КПК). Параграфом 153а КПК Німеччини⁷ передбачено, що за згодою суду, до компетенції якого належить відкриття судового провадження на обвинуваченого, прокуратура у випадку вчинення незначного злочину може попередньо відмовитися від пред'явлення публічного обвинувачення і водночас покласти на обвинуваченого зобов'язання вчинити дії для того, щоб зняти публічний інтерес до кримінального переслідування. Такі дії полягають, зокрема, в тому, щоб продемонструвати серйозне намагання примиритися з потерпілим (процедура примирення) і при цьому повністю або більшою мірою відшкодувати завдані своїми діями збитки або прагнути до їх відшкодування. У випадку виконання обвинуваченим зобов'язань, досягнутих під час медіації, вчинене ним діяння може більше не переслідуватись як правопорушення.

Під «серйозністю намагань» німецький законодавець розуміє наступне:
а) обвинувачений визнає свою причетність до вчинення протиправного діяння

---

⁷ Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ. URL: [http://pravo.org.ua/files/_\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf) (дата звернення: 29.07.2018).

ня щодо потерпілого; б) поведінка обвинуваченого має свідчити про прийняття на себе відповідальності за вчинене діяння.

Відповідно до § 153а КПК, провадження у кримінальному процесі може бути: 1) тимчасово припинене, якщо за згодою обвинуваченого на нього покладено виконання певних обов'язків. Наприклад, відшкодування шкоди, завданої злочином; 2) повністю припинене, якщо обвинувачений виконав покладені на нього обов'язки.

Ця норма застосовується у Німеччині при вчиненні злочинів невеликої та середньої тяжкості, а також значно прискорює вирішення кримінальних справ.

Безумовно, становить інтерес також польське кримінальне законодавство у контексті теми дослідження. Зокрема, згідно зі ст. 60 КК Польщі суд може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання у випадку, коли потерпілий примирився з винним, шкода була усунена або ж потерпілий і винний домовилися про спосіб усунення шкоди, завданої злочином.

Крім того § 3 статті 66 КК Польщі⁸ передбачає, що у випадку, коли потерпілий примирився з винним, а останній усунув шкоду або ж вони домовилися про спосіб усунення такої шкоди, то до винного у вчиненні злочину може бути застосовано так зване умовне припинення. Можна припустити, що мова йде якраз про умовне припинення кримінального провадження. Характерно, що такий механізм є допустимим у випадку вчинення злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі не більше п'яти років.

Зважаючи на назву розділу, де розташована ця стаття, фактично мова йде про захід, пов'язаний із застосуванням до винного випробувального терміну. Як зазначає польський законодавець, це – «проба». Відповідно до ст. 67 КК Польщі, її тривалість може бути встановлена судом від одного до двох років.

---

⁸ Уголовный кодекс Республики Польша. URL: <https://my-files.ru/a3ymb8> (дата звернення: 29.07.2018).

Суттєвим доповненням кримінально-правових норм є положення ст. 23а Кримінально-процесуального кодексу Польщі⁹. Ця норма передбачає можливість використання медіації, яка передбачає укладення договору між учасниками кримінально-правового конфлікту. Слід відмітити, що, починаючи з 2003 р. у Кримінальному і Кримінально-процесуальному кодексах Польщі відсутні положення, які безпосередньо визначають вплив медіації та, відповідно, укладеного договору на хід кримінальної справи¹⁰. Однак Д. Яніцька зазначає, що за результатами укладення і виконання медіаційного договору, суб'єкт, який здійснює розгляд справи, може закрити провадження; припинити його, застосувавши умовне звільнення від покарання; домовленості сторін відобразити у судовому рішенні; розглянути кримінальну справу у скороченому порядку¹¹.

Аналіз Кримінального кодексу Таїланду¹² дає підстави для висновку, що у разі вчинення злочинів, які не мають публічного інтересу, не спричинили серйозної фізичної шкоди чи смерті особи, кримінальне переслідування може бути припинене за примиренням сторін. Це понад 2/3 діянь, які визначаються у Таїланді як кримінально карані.

У той же час Кримінальний кодекс Фінляндії (розділ 6)¹³ розглядає примирення між правопорушником і потерпілим, а також інші спроби правопорушника запобігти або усунути наслідки злочину як підставу для скорочення/зменшення покарання при винесенні вироку.

Кримінальний кодекс Канади (стаття 717) допускає застосування альтернативних заходів у випадку вчинення кримінального правопорушення.

---

⁹ Kodeks postępowania karnego ustawa z dnia 6 czerwca 1997. URL: <http://www.lexlege.pl/kodeks-postepowania-karnego/> (дата звернення: 29.07.2018).

¹⁰ Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному провадженні: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 89 с.

¹¹ Яніцька Д. Що таке медіація в Польщі / Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця: зб. статей. Київ: Арт-Бюро, 2004. С. 106–107.

¹² Thailand Penal Code. URL: <https://www.samuiforsale.com/law-texts/thailand-penal-code.html> (дата звернення: 29.07.2018).

¹³ Criminal Code of Finland. URL: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf> (дата звернення: 29.07.2018).

При досягненні балансу інтересів сторін і повному чи частковому виконанні зобов'язань правопорушником судом може бути прийнято рішення про відмову від звинувачення.

Звернемо увагу також на кримінальне законодавство деяких пострадянських країн в контексті проблеми, що аналізується. Особливо цікавим є досвід Грузії. У першу чергу слід звернути увагу на положення ст. 53 «Загальні начала призначення покарання» Кримінального кодексу Грузії¹⁴. Частина 3 цієї статті зазначає, що суд при призначенні покарання враховує прагнення відшкодувати шкоду, примиритися з потерпілим. Крім того в КК інститут так званої «громадянської угоди», яка знайшла законодавче закріплення у 2012 р. (ст. 67-1 КК Грузії). Фактично це різновид угоди між прокурором і умовно засудженим, якщо він має бажання та можливість поділитися своїми знаннями і досвідом у певній сфері. Громадянська угода передбачає обов'язки для умовно засудженого та строки їхнього виконання. Характерно, що до таких обов'язків може бути віднесено і примирення, відшкодування шкоди, завданої злочином, інші дії на користь потерпілого. Відповідно грузинську громадянську угоду не варто розглядати як класичну угоду між прокурором і особою, яка вчинила злочин (у даному випадку засудженим). Вона містить елементи угоди про примирення, а нагляд за її виконанням здійснює Бюро пробації. Наслідком виконання зазначеної угоди може бути дострокова відміна умовного засудження і зняття судимості.

Також статті 44 та 62 КК Грузії передбачають можливість укладення процесуальної угоди між сторонами у контексті призначення такого покарання як суспільно корисна праця, що є прототипом громадських робіт, а також його тривалості.

Проте особливу увагу варто звернути на способи кримінально-правової охорони виконання угод про примирення, які стосуються неповнолітніх. Во-

---

¹⁴ Кримінальний кодекс Грузії. URL: http://www.legislationline.org/download/action/.../id/.../Georgia_CC_1999_am2016_gu.pdf (дата звернення: 29.07.2018).

ни мають як кримінально-правовий, так і кримінально-процесуальний характер. Основними джерелами їхнього закріплення є Кодекс ювенальної юстиції Грузії¹⁵, Кримінально-процесуальний кодекс Грузії¹⁶, а також наказ Міністра юстиції Грузії «Про затвердження загальної частини керівних принципів кримінальної політики» від 8 жовтня 2010 р. № 181¹⁷.

Загалом оновлене кримінально-процесуальне законодавство Грузії наділило прокурора дискреційними повноваженнями. У зазначених законодавчих актах передбачено інститут договору про виведення або медіації.

Програма виведення та медіації є альтернативним механізмом кримінального переслідування. Вона надає прокурору можливість не починати / припиняти кримінальне переслідування за деякі злочини в умовах існування публічного інтересу в кримінальному переслідуванні і, в той же час, не залишає без реагування факт злочину і інтереси потерпілого¹⁸.

Зокрема, згідно зі ст. 105 КПК Грузії прокурор вправі укласти з неповнолітнім договір про виведення або медіацію, умови якого визначаються наказом Міністра юстиції Грузії. Якщо неповнолітній неналежним чином виконує покладені на нього обов'язки за таким договором, прокурор вправі скасувати рішення про відмову початку кримінального переслідування або припинення вже розпочатого кримінального переслідування і новою мотивованою постановою почати або відновити кримінальне переслідування. Обов'язковим елементом таких договірних відносин є проведення медіації за участю потерпілого, якщо він не заперечує проти цього.

---

¹⁵ Кодекс ювенальной юстиции Грузии. URL: <http://legalaid.gov.ua/images/docs/JJ%20Code.pdf> (дата звернення: 29.07.2018).

¹⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Грузии. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf (дата звернення: 29.07.2018).

¹⁷ Об утверждении общей части руководящих принципов уголовной политики: приказ Министра юстиции Грузии от 8 октября 2010 г. № 181. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1040547> (дата звернення: 29.07.2018).

¹⁸ Відвід /медіація в Грузії / Матеріали робочої зустріч групи з підготовки проекту закону про судочинство щодо дітей Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, 27 квітня 2018 р., Київ, С. 1.

Викликає інтерес також новий Кримінальний кодекс Казахстану від 3 липня 2014 р. в редакції 9 квітня 2016 р.¹⁹ Зокрема, ст. 67 КК Казахстану передбачає, що особа, яка виконала всі умови процесуальної угоди, може бути звільнена від кримінальної відповідальності. Фактично це положення поширюється на всі злочини, окрім злочинів проти статевої недоторканості, вчинених щодо неповнолітніх. Винятком, є випадки, якщо такі злочини вчиняються неповнолітнім щодо неповнолітньої особи у віці від 14 до 18 років. Більше того, відповідно до ст. 68 КК Казахстану, за загальним правилом, особа, яка вчинила кримінальний проступок або злочин невеликої чи середньої тяжкості, не пов'язаний із спричиненням смерті, підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим, в тому числі в порядку медіації і залагодила спричинену шкоду. За певних обставин це положення може бути застосовано і у випадку вчинення тяжких злочинів. Це стосується неповнолітніх, вагітних жінок, жінок, які мають малолітніх дітей, чоловіків, які виховують самотужки малолітніх дітей, жінок у віці п'ятдесяти восьми років і старших, чоловіків у віці шістдесяти трьох років і старших у випадку вчинення тяжкого злочину вперше, не пов'язаного із заподіянням смерті або тяжкої шкоди здоров'ю людини.

У статті 89 Кримінального кодексу Білорусії²⁰ передбачена така підстава звільнення від кримінальної відповідальності, як примирення з потерпілим. Вона має місце у разі вчинення злочину, що не становить великої суспільної небезпеки або вперше вчинення менш тяжкого злочину та залагодження шкоди, завданої злочином.

Кримінальний кодекс Таджикистану (ст. 73)²¹ примирення з потерпілим і відшкодування йому спричиненої шкоди розглядає як підставу звіль-

---

¹⁹ Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата звернення: 29.07.2018).

²⁰ Кримінальний кодекс Білорусії. URL: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/.../Belarus_CC_am2017_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).

²¹ Кримінальний кодекс Таджикистану. URL: http://Tajikistan_CC_1998_am2018_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).

нення від кримінальної відповідальності у випадку вчинення злочинів невеликої тяжкості.

Схоже положення знайшло своє відображення у Кримінальному кодексі Туркменістану. Однак можливість його застосування суттєво обмежена незначною кількістю злочинів²². Так, ст. 72 КК передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим особи, яка вперше вчинила такі злочини як умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю, необережне завдання тяжкої шкоди здоров'ю та наклеп.

Такий ж підхід простежується і в ст. 73 Кримінального кодексу Азербайджану²³. Вона передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим у випадку вчинення злочину, який не має великої суспільної небезпеки. Характерно, що, на відміну від попередньо наведених положень кримінальних кодексів окремих пострадянських країн, умовою примирення є альтернативно відшкодування збитку або залагодження шкоди.

Аналогічна позиція відображена і у Кримінальному кодексі Киргизії²⁴ (ст. 66). Однак, крім цього примирення з потерпілим і відшкодування йому шкоди, завданої злочином, у поєднанні з іншими умовами може бути підставою для умовно-дострокового звільнення (ст. 69).

Підсумовуючи аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правового забезпечення охорони виконання угод (договорів) про примирення, можна зробити наступні висновки:

1) кримінально-правова охорона виконання угод про примирення у різних її формах врегульована на законодавчому рівні далеко не в усіх країнах. Однак спостерігаються тенденції у кримінальних законах до закріплення поло-

---

²² Кримінальний кодекс Туркменістану. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/porup/id/14380/preview> (дата звернення: 29.07.2018).

²³ Кримінальний кодексу Азербайджану. URL: http://Azerbaijan_CC_am2013_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).

²⁴ Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: http://www.legislationline.org/download/action/.../id/.../Kyrgyzstan_CC_1997_am2017_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).

жень, які б формалізували такі механізми. В основному, такі норми присутні у кримінальних кодексах новітніх редакцій. Як правило, після 2000-го року;

2) встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угод про примирення, як основний механізм його кримінально-правового забезпечення, відсутній у кримінальному законодавстві інших країн;

3) кримінально-правове забезпечення охорони виконання угод (договорів) про примирення у зарубіжних країнах реалізується через превентивні або заохочувальні кримінально-правові та кримінально-процесуальні механізми. Як правило, вони пов'язані з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та інститутом медіації (посередництва).

Список використаних джерел

1. Criminal Code of Finland. URL: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf> (дата звернення: 29.07.2018).
2. Kodeks postępowania karnego ustawa z dnia 6 czerwca 1997. URL: <http://www.lexlege.pl/kodeks-postepowania-karnego/> (дата звернення: 29.07.2018).
3. Thailand Penal Code. URL: <https://www.samuiforsale.com/law-texts/thailand-penal-code.html> (дата звернення: 29.07.2018).
4. Відвід / медіація в Грузії / Матеріали робочої зустріч групи з підготовки проекту закону про судочинство щодо дітей Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, 27 квітня 2018 р., Київ, 43 с.
5. Кодекс ювенальной юстиции Грузии. URL: <http://legaid.gov.ua/images/docs/JJ%20Code.pdf> (дата звернення: 29.07.2018).
6. Кримінальний кодекс Білорусії. URL: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/.../Belarus_CC_am2017_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).
7. Кримінальний кодекс Грузії. URL: http://www.legislationline.org/download/action/.../id/.../Georgia_CC_1999_am2016_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).
8. Кримінальний кодекс Німеччини. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 29.07.2018).
9. Кримінальний кодекс Таджикистану. URL: http://Tajikistan_CC_1998_am2018_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).
10. Кримінальний кодекс Туркменістану. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14380/preview> (дата звернення: 29.07.2018).

11. Кримінальний кодексу Азербайджану. URL: http://Azerbaijan_CC_am2013_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).
12. Маєрс Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия: [специальное издание для участников конференции «Формирование украинской модели восстановительного правосудия», Киев, 2004. 102 с.
13. Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному провадженні: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 198 с.
14. Об утверждении общей части руководящих принципов уголовной политики: приказ Министра юстиции Грузии от 8 октября 2010 г. № 181. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1040547> (дата звернення: 29.07.2018).
15. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ. URL: [http://pravo.org.ua/files/_\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf) (дата звернення: 29.07.2018).
16. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf (дата звернення: 29.07.2018).
17. Уголовный кодекс Аргентины / науч. ред. и вступ. статья Ю. В. Голика; пер. с исп. Л. Д. Ройзенгурта. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 240 с.
18. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: http://www.legislationline.org/download/action/.../id/.../Kyrgyzstan_CC_1997_am2017_ru.pdf (дата звернення: 29.07.2018).
19. Уголовный кодекс Республики Болгария. URL: <http://crimpravo.ru/codexs/bolgar/2.doc> (дата звернення: 29.07.2018).
20. Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата звернення: 29.07.2018).
21. Уголовный кодекс Республики Польша. URL: <https://my-files.ru/a3ymb8> (дата звернення: 29.07.2018).
22. Яніцька Д. Що таке медіація в Польщі / Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця: зб. статей. Київ. Арт-Бюро, 2004. 228 с.
23. Ященко С. О. Кримінальна відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 229 с.

Потяк В. І. Зарубежный опыт уголовно-правового обеспечения охраны выполнения соглашений о примирении

В статье рассмотрен зарубежный опыт уголовно-правового обеспечения охраны выполнения соглашений о примирении. Предпринята попытка охватить значительное количество стран, представляющих различные особенности правовых систем. Уголовно-правовая охрана выполнения соглашений о примирении в различных ее формах урегулирована на законодательном уровне далеко не во всех странах. Однако наблюдаются тенденции в уголов-

ных законах к закреплению положений, которые бы формализовали такие механизмы. Установление уголовной ответственности за умышленное неисполнение соглашений о примирении, как основной механизм его уголовно-правового обеспечения, отсутствует в уголовном законодательстве других стран. Однако уголовно-правовое обеспечение охраны выполнения соглашений о примирении в зарубежных странах реализуется через превентивные или поощрительные уголовно-правовые и уголовно-процессуальные механизмы. Преимущественно они связаны с институтом освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением виновного с потерпевшим и институтом медиации.

Ключевые слова: примирение, соглашение, медиация, уголовно-правовая охрана.

Potiak V. I. Experience of foreign countries on criminal and legal protection of the implementation of agreements on conciliation

Article provides the information about experience of foreign countries on criminal and legal protection of the implementation of agreements on conciliation. Within this article there was covered a significant number of countries representing different peculiarities of legal systems. Criminal and legal protection of the implementation of agreements on conciliation on the legal basis in its different forms is not regulated in all countries. However, there is a tendency in criminal laws to maintenance of provisions that would formulate such mechanisms. Putting the responsibilities upon criminal aspects for intentional non-performance of agreements on conciliation is absent in criminal laws of other countries as the basic mechanism of its criminal and legal protection. Thus it is realized through preventive or encouraging criminal and legal or criminal and procedural mechanisms. They are rather related to institutions of release from criminal responsibilities due to the reconciliation of the guilty with the victim and the mediation institution (intermediary).

Key words *conciliation, agreement, mediation, criminal and legal protection.*

УДК 343.2

С. О. Муха,
аспірант кафедри кримінального
права № 1 Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ІНСТИТУТ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті надається загальна характеристика інституту звільнення від кримінальної відповідальності; висвітлюється сутність цього явища, визначаються його ознаки.

Ключові слова: інститут кримінального права, звільнення від кримінальної відповідальності, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. У вітчизняній науковій літературі питання звільнення від кримінальної відповідальності неодноразово поставало предметом численних досліджень, що цілком відповідає актуальній в сучасному світовому правознавстві тенденції *diversion* (відхилення, відхід) – вироблення в кримінальному праві засобів досягнення цілей кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю некаральними, альтернативними шляхами¹. У цьому руслі І. М. Гальперін слушно зауважував про необхідність впливу на злочинну поведінку таких форм, які б мали максимально виключити негативні наслідки застосування покарання й одночасно забезпечити належну ефективність боротьби зі злочинністю². Однією з таких форм виступає інститут звільнення від кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним досягненням у розвитку вказаної проблематики слід завдячувати працям Х. Д. Алікперова, Л. В. Багрія-Шахматова, Ю. В. Бауліна, Я. М. Брайніна, Г. Б. Віттенберга, А. А. Вознюка, І. М. Гальперіна, Л. В. Головка, В. В. Гуменюка,

---

¹ Головка Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002. С. 13.

² Гальперин И. М. Социальные и правовые основы депенализации. *Советское государство и право*. 1980. № 3. С. 60.

О. О. Дудорова, С. Г. Келіної, О. С. Козака, В. В. Скибицького, Г. О. Усатого, М. І. Хавронюка та інших. Указаним вченим вдалося піддати ґрунтовному аналізу низку важливих питань, у тому числі правову природу звільнення від кримінальної відповідальності, структуру й зміст названого інституту, видових особливостей такого звільнення, нормативних положень закону про кримінальну відповідальність, у яких закріплено відповідні правові норми, тощо.

Метою цієї статті є проведення загальної характеристики інституту звільнення від кримінальної відповідальності, а також відображення сутності цього правового явища з характерними йому ознаками, що власне і робить його інститутом кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Розпочати дослідження вважаємо за необхідне з надання визначень основоположних кримінально-правових категорій: «кримінальна відповідальність» та «звільнення від кримінальної відповідальності».

Так, одне з найбільш ґрунтовних досліджень поняття кримінальної відповідальності міститься у працях Ю. В. Бауліна, якому основні його визначення вдалося об'єднати у чотири групи. Основами названого поділу стали відповідні концепції: «відповідальність – санкція», прибічники якої кримінальну відповідальність розглядають як реальне застосування правової норми; «відповідальність – обов'язок» де кримінальна відповідальність є нічим іншим, як урегульований нормами Кримінального кодексу (далі – КК) обов'язок особи, що вчинила злочин, підлягати певним заходам негативного впливу, перетерплювати передбачені законом обмеження; «відповідальність – правовідносини» з характерною ідентифікацією кримінальної відповідальності з кримінальним правовідношенням; «відповідальність – засудження», у межах якої кримінальна відповідальність є засудження особи в обвинувальному вирокі від імені держави за вчинений злочин³.

---

³ Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Н. М. Оніщенко, А. С. Шевченко, О. В. Скрипнюк та ін.; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк: Кальміус, 2013. С. 333–335; Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. С. 17–21.

Тлумаченню звільнення від кримінальної відповідальності також притаманна різноманітність підходів. Зокрема, С. Г. Келіна виходила з того, що звільнення винної особи від кримінальної відповідальності за вчинений злочин полягає у звільненні від надання негативної оцінки її поведінки у формі обвинувального вироку⁴. І. В. Діордіца має дещо інший погляд – у звільненні від кримінальної відповідальності науковець вбачає відмову держави в особі спеціально уповноважених органів від подальшого кримінального переслідування особи, винної у вчиненні злочину⁵. У той же час П. Л. Фріс розглядає вказане як акт гуманності держави, який ухвалюється судом і полягає у відмові від кримінального переслідування особи, яка вчинила злочин, притягнення її до кримінальної відповідальності, від накладення на неї обов'язку дати відповідь за свою поведінку і вжити примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого порушення⁶. Постановою Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ) від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» роз'яснюється, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК, у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК).

Кожне з вище запропонованих визначень кримінальної відповідальності та звільнення від такої більшою чи меншою мірою відображає характерні правовим явищам властивості. Разом із тим для подальшого дослідження ми будемо послуговуватися формулюваннями Ю. В. Бауліна, відповідно до яких *кримінальна відповідальність* – це передбачені КК вид та міра обмеження

---

⁴ Келіна С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности: научное издание. Москва: Наука, 1974. С. 31.

⁵ Діордіца І. В. Кримінальне право України. Київ: Вид. О. С. Липкан, 2010. С. 101.

⁶ Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 2-е вид., доп. и перероб. Київ: Атіка, 2009. С. 331.

прав і свобод злочинця, що індивідуалізується судом та здійснюється спеціальними органами держави⁷; звільнення від кримінальної відповідальності – реалізація державою в особі суду повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладення на неї обов'язку особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення цього злочину⁸.

У загальній теорії держави та права *інститут права* розглядається як відносно самостійна група правових норм, що регламентують вид (сторону) однорідних суспільних відносин у межах однієї або декількох галузей права за допомогою специфічних прийомів і способів⁹.

Погоджуючись із Є. С. Назимком, слід визнати, що у науці кримінального права мають місце випадки надмірної «інституціоналізації» кримінального права та законодавства¹⁰. Зокрема, А. В. Боровик на рівні інституту кримінального права розглядає спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини¹¹. Г. О. Усатий вважає інститутом дійове каяття¹². Подібні випадки не є поодинокими та обумовлюються двома групами чинників, перша з яких – це відсутність вітчизняної теорії інститутів кримінального права, друга ж полягає у переобтяженні змісту певних структурних елементів (на рівні розділів Загальної та Особливої частин) КК неод-

---

⁷ Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків: Право, 2013. С. 334.

⁸ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. 17: Кримінальне право / гол. редкол. В. Я. Тацій. Харків: Право, 2017. С. 255.

⁹ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. 3: Загальна теорія права / гол. редкол. О. В. Петришин. Харків: Право, 2017. С. 185.

¹⁰ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 115.

¹¹ Боровик А. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 18 с.

¹² Усатий Г. О. Дійове каяття як кримінально-правовий інститут протидії корупції. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13, № 1. С. 122–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2016_13_1_34 (дата звернення: 01.12.2018).

норідними нормативними приписами, що «не вписуються» в архітектуру певного кримінально-правового інституту¹³.

Спираючись на загальнотеоретичне вчення С. С. Алексєєва про структуру системи права, інститут кримінального права, як і будь-який правовий інститут, має відповідати таким *обов'язковим ознакам*. Так, з погляду регулятивних властивостей інститут має забезпечувати самостійний регулятивний вплив на визначену ділянку відносин¹⁴. Очевидно, що ця ознака є притаманною і для інституту звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки предмет його правового регулювання є особливим щодо кримінально-правових відносин, які становлять предмет регулювання інших інститутів кримінального права. Ним є кримінально-правові відносини, що складаються між державою та особою, яка вчинила злочин, з приводу звільнення останньої від кримінальної відповідальності. Змістом указанного роду відносин є обов'язок або ж у певних випадках право суду відмовитися від кримінального переслідування особи, яка вчинила злочин, а також право останньої бути звільненою від відповідальності. Названі права й обов'язки виникають у результаті дії певного юридичного факту (наприклад, примирення з потерпілим, дійове каяття) на первинне кримінально-правове відношення, яке складається внаслідок вчинення злочину. Регулювання цих відносин не може бути забезпечено іншими нормами КК, крім норм звільнення від кримінальної відповідальності.

Другою ознакою інституту права є наявність інтелектуально-вольового змісту (специфічні для цього інституту поняття, терміни, загальні положення тощо), який відображає характерну йому фактичну та юридичну однорідність¹⁵. Відповідність інституту звільнення від кримінальної відповідальності вказаній ознаці набуває відображення в юридичному оформленні інституту

---

¹³ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. С. 116.

¹⁴ Алексєєв С. С. Собрание сочинений: в 10 т. Т. 2: Специальные вопросы правоведения. Москва: Статут, 2010. С. 106.

¹⁵ Там само. С. 107.

через однотипні юридичні конструкції та єдину правову термінологію, які законодавець використовує в усіх нормах КК про звільнення від кримінальної відповідальності. Передача змісту цих норм здійснюється за допомогою низки юридичних термінів, значна частина яких у кримінальному законодавстві більше ніде не використовується. Це стосується як самого поняття «звільнення від кримінальної відповідальності», так й інших доволі специфічних понять: «зміна обстановки», «дійове каяття», «примирення з потерпілим», «передача на поруки» тощо).

І, по-третє, С. С. Алексєєв акцентував увагу на тому, що у разі, якщо та чи інша група норм, навіть зовнішньо виділена в системі нормативних актів чи у структурі окремого акта, не об'єднана єдиною цільною правовою конструкцією, то підстав вести мову про наявність у вказаному випадку правового інституту немає¹⁶. У досліджуваному інституті попри відносну самостійність положень КК, які містять відповідні норми, що регламентують окремі види звільнення від кримінальної відповідальності, зв'язок правового матеріалу забезпечується єдністю специфічного правового режиму регулювання суспільних відносин, що є предметом правового регулювання інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Ураховуючи вищевикладене, висновок про визнання за системою норм, якими регулюються питання звільнення від кримінальної відповідальності, статусу самостійного інституту кримінального права є цілком умотивованим.

Слід зазначити, що за радянських часів у науковій юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка щодо ототожнення понять кримінальної відповідальності з фактичним застосуванням заходів державного примусу, тобто призначенням та подальшим відбуванням покарання за вчинений злочин¹⁷. Як наслідок, інститути звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання деякі науковці почали розглядати як єдине ці-

---

¹⁶ Алексєєв С. С. Собрание сочинений: в 10 т. Т. 2: Специальные вопросы правоведения. С. 107.

¹⁷ Коробков Г. Д. Освобождение от уголовной ответственности и наказания по советскому уголовному праву. Учебное пособие. Москва, 1981. 72 с.

ле. Разом із тим у 2001 р. на законодавчому рівні норми, які регламентують відносини вказаного роду, було розмежовано шляхом розміщення їх у різних розділах КК. Так, розділ IX під назвою «Звільнення від кримінальної відповідальності» об'єднав п'ять окремих видів такого звільнення. Більше того, Ю. В. Баулін зауважує, що його розташування перед X розділом Загальної частини КК «Покарання та його види» є не випадковим. Якщо звільнення від кримінальної відповідальності означає відмову держави від застосування потенційної кримінальної відповідальності, то логічно, що цей розділ IX Загальної частини розміщено перед розділом, присвяченим покаранню, яке призначається виключно за вироком суду та свідчить про настання реальної кримінальної відповідальності¹⁸.

Разом із тим інститут звільнення від кримінальної відповідальності не обмежується IX розділом КК, адже його види також передбачені у ч. 1 ст. 97, ст. 106, ч. 5 ст. 110², ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258³, ч. 4 ст. 258⁵, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹, ч. 4 ст. 354 (поширює свою дію на ст. ст. 354, 368³, 368⁴, 369, 369² КК), ч. 5 ст. 447 КК.

Розміщення в указаному порядку норм про звільнення від кримінальної відповідальності стало підставою для розмежування *загального та спеціального видів звільнення від кримінальної відповідальності*. Більше того, на цій підставі сформувався думка про визнання за ними й статусу *субінститутів звільнення від кримінальної відповідальності*¹⁹. Однак, запропонований поділ інституту звільнення від кримінальної відповідальності не можна вважати

---

¹⁸ Баулін Ю. В. Вибрані праці. С. 350.

¹⁹ Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань: монографія. Київ: Нац. академія внутрішніх справ, 2015. 236 с.; Нікіфорова Т. І. Юридична природа спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. *Університетські наукові записки*: часопис Хмельницьк. ун-т упр. та права. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2014. № 1 (49). С. 144–150.

таким, що повною мірою враховує регулятивні властивості норм, які регламентують окремі види звільнення від кримінальної відповідальності.

За загальним правилом субінститут права є такою варіантною спільністю норм усередині правового інституту, яка іншими способами регулює особливі за змістом види окремих відносин; метод їх регулювання набуває специфічного змісту, а їх норми мають спеціальний щодо загальних норм усього інституту характер²⁰.

З огляду на викладене, як мінімум кожен вид загального звільнення має право називатися субінститутом. Наприклад, щодо визнання субінститутом передбачене ст. 47 КК звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, можна навести такі аргументи: по-перше, вказаний вид звільнення має власні ознаки, що є відмінними від інших видів звільнення від кримінальної відповідальності, по-друге, поширюється на випадки вчинення досить значного спектра злочинів, обмеження якого здійснюється лише за принципом тяжкості та некорупційної приналежності, по-третє, у положеннях КК визначено передумову, вичерпний перелік підстав його застосування, а також наслідки невиконання умов такого звільнення, що є свідченням відносно самостійного комплексного характеру нормативного регулювання суспільних відносин, які виникають щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки.

Слід указати, що відмінність між загальним та спеціальним звільненням від кримінальної відповідальності не завершується лише місцем розташування їх норм у Загальній та Особливій частинах КК. Так, більшість загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45, 46, 47, 48 КК) стосується злочинів невеликої та середньої тяжкості, у той час як передумовою спеціальних видів звільнення є переважно тяжкі та особливо тяжкі злочини (ст. ст. 111, 114, 255, 258³, 260, 263 КК і т. д.).

---

²⁰ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права. С. 188.

По-друге, на відміну від загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні стосуються лише конкретних складів злочинів та можуть застосовуватися лише щодо осіб, які вчинили злочини, що точно вказані у відповідних нормах Особливої частини КК²¹.

І, нарешті, загальні види звільнення від кримінальної відповідальності не обмежуються лише позитивною посткримінальною поведінкою особи як підставою вказаного звільнення (дійове каяття, примирення з потерпілим, добровільне повідомлення про злочин тощо), що, у свою чергу, є обов'язковою для спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Деколи загальне звільнення від кримінальної відповідальності залежить від обставин, що мають об'єктивний характер, зокрема зміна обстановки (ст. 48 КК), закінчення строків давності (ст. ст. 49, 106 КК).

На цьому класифікація звільнення від кримінальної відповідальності на загальні та спеціальні види не вичерпується. Так, аналіз нормативно-правових положень КК про звільнення від кримінальної відповідальності свідчить, що навіть за наявності передбачених законом підстав застосування заохочення не завжди віднесено до обов'язків суду. Подібним правом останній наділений у випадках звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК), у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК) та звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК). У теорії кримінального права ця група норм набула назву дискреційного (факультативного) звільнення. В усіх інших випадках вимога закону щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності є імперативною (обов'язкове звільнення).

Окрім того, слід відрізнити умовне та безумовне звільнення. Так, деколи остаточність відмови від покладання на особу, яка вчинила злочин, обмежень особистого, майнового або іншого характеру залежить від виконання

---

²¹ Вознюк А. А. Ознаки спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. *Сучасна юридична думка*: зб. тез міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (9 грудня 2008 р.). Тернопіль, 2008. Ч. 2. С. 10.

останнім певних умов. Зокрема, протягом року з дня передачі особи на поруки вона має виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру та не порушувати громадський порядок (ст. 47 КК), не ухилятися від примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК). Наслідком недотримання цих умов є притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Виходячи із системного аналізу змістовної сторони інституту звільнення від кримінальної відповідальності, очевидним є висновок про його *відповідність як загальноправовим, так і спеціальним (галузевим) принципам кримінального права*. Серед останніх стосовно досліджуваного інституту в літературі виділяють принципи – гуманізму, економії репресії та індивідуалізації заходів кримінально-правового впливу, які найбільш характерно визначають його правову сутність²².

Принцип гуманізму іманентний кримінальному праву, адже саме кримінальне право, яке регламентує найбільш суворі заходи державного примусу, має відрізнитися гуманним ставленням до злочинця²³. Так, поряд із забезпеченням охорони прав і свобод людини від злочинних посягань цей принцип одночасно спрямований на недопустимість застосування надмірної репресії до особи, яка вчинила злочин, та врахування характерних особистісних рис (статі, віку, стану здоров'я) осіб, які вчинили злочин, при обранні виду та міри покарання²⁴. Таким чином, норми інституту звільнення від кримінальної відповідальності є наслідком доброї волі законодавця, який надав можливість особі, яка вчинила злочин, стати на шлях виправлення без застосування будь-якого покарання та державного осуду.

Водночас, А. А. Вознюк слушно додає: «наївно думати, що, звільняючи особу від кримінальної відповідальності, держава керується тільки принци-

---

²² Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності та деякі принципи кримінального права України. *Від громадянського суспільства до правової держави*: зб. тез доп. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квіт. 2007 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 359–362.

²³ Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2005. С. 64.

²⁴ Резнік Ю. С. Принцип гуманізму та його реалізація в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. С. 97.

пом гуманізму, тим самим виявляючи милосердя. Причина такого нетрадиційного рішення дещо інша – доцільно виконати цілі та завдання кримінального права шляхом «найменшого опору»²⁵. Така позиція, на думку Ю. С. Резнік, відбиває важливість і принципу економії кримінальної репресії²⁶. На законодавчому рівні вказаний принцип набуває відображення в діяльності законодавця, який із усієї маси суспільно небезпечних діянь вибирає та визначає злочинними та караними лише ті з них, які мають високий рівень суспільно небезпечності й заподіюють чи можуть заподіяти істотну шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам²⁷. Однак, установлюючи покарання за злочини законом про кримінальну відповідальність також передбачено низку підстав та умов обмеження самої кримінальної відповідальності, включно з відмовою від неї²⁸.

Реалізація ж принципу індивідуалізації заходів кримінально-правового впливу, який можна тлумачити як відповідність форми, міри та інтенсивності заходів кримінально-правового впливу за вчинення діяння його характеру та ступеню суспільно небезпечності й особливостям особи правопорушника, в інституті звільнення від кримінальної відповідальності набуває відображення в такому: 1) безпосередня залежність можливості звільнення від кримінальної відповідальності від тяжкості вчиненого злочину; 2) загроза скасування умовних видів звільнення від кримінальної відповідальності (статті 47, 97 КК) у випадках неналежної поведінки звільненого суб'єкта (ухилення від заходів виховного характеру чи громадського впливу, вчинення нового злочину); 3) диференціація тривалості строків давності залежно від ступеня тяжко-

---

²⁵ Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс: монографія. Київ: Атіка, 2001. С. 26. Такої ж думки дотримується Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань: монографія. С. 67–68.

²⁶ Резнік Ю. С. Принцип гуманізму та його реалізація в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. С. 130.

²⁷ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право. С. 825.

²⁸ Панов М. І., Зінченко І. О. Проблеми науки кримінального права та шляхи їх вирішення у законодавчій та правозастосовній діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2015. № 2 (5). С. 396–397. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/39_%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf (дата звернення: 01.12.2018).

сті вчиненого злочину (ч. 1 ст. 49 КК); 4) переривання або зупинення цих строків у випадках ухилення від слідства чи суду або вчинення нового злочину (ч. ч. 2, 3 ст. 49 КК)²⁹.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності є відносно самостійним комплексом правових норм, які регламентують кримінально-правові відносини, що складаються між державою та особою, яка вчинила злочин, з приводу звільнення останньої від кримінальної відповідальності за допомогою специфічних прийомів і способів. За своєю структурою інститут звільнення від кримінальної відповідальності ускладнений значною кількістю субінститутів, що становлять окремі види такого звільнення (зокрема, субінститутами, закріпленими у статтях 45–49 розділу IX Загальної частини КК).

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Собрание сочинений: в 10 т. Т. 2: Специальные вопросы правопедения. Москва: Статут, 2010. 471 с.
2. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків: Право, 2013. 928 с.
3. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
4. Боровик А. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 18 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. 3: Загальна теорія права / гол. редкол. О. В. Петришин. Харків: Право, 2017. 952 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. 17: Кримінальне право / гол. редкол. В. Я. Тацій. Харків: Право, 2017. 1064 с.
7. Вознюк А. А. Ознаки спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. *Сучасна юридична думка*: зб. тез міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (9 грудня 2008 р.). Тернопіль, 2008. Ч. 2. С. 9–12.

---

²⁹ Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності та деякі принципи кримінального права України. С. 359–362.

8. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань: монографія. Київ: Нац. академія внутрішніх справ, 2015. 236 с.
9. Гальперин И. М. Социальные и правовые основы депенализации. *Советское государство и право*. 1980. № 3. С. 60–68.
10. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2005. 217 с.
11. Головки Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002. 542 с.
12. Діордіца І. В. Кримінальне право України. Київ: Вид. О. С. Ліпкан, 2010. 288 с.
13. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності та деякі принципи кримінального права України. *Від громадянського суспільства до правової держави*: зб. тез доп. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квіт. 2007 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 359–362.
14. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности: научное издание. Москва: Наука, 1974. 232 с.
15. Коробков Г. Д. Освобождение от уголовной ответственности и наказания по советскому уголовному праву. Учебное пособие. Москва, 1981. 72 с.
16. Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 115–127.
17. Нікіфорова Т. І. Юридична природа спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. *Університетські наукові записки*: часопис Хмельницьк. ун-т упр. та права. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т управ. та права, 2014. № 1 (49). С. 144–150.
18. Панов М. І., Зінченко І. О. Проблеми науки кримінального права та шляхи їх вирішення у законодавчій та правозастосовній діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2015. № 2 (5). С. 382–403. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/39_%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf (дата звернення: 01.12.2018).
19. Резнік Ю. С. Принцип гуманізму та його реалізація в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 203 с.
20. Усатий Г. О. Дійове каяття як кримінально-правовий інститут протидії корупції. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13, № 1. С. 122–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2016_13_1_34 (дата звернення: 01.12.2018).
21. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс: монографія. Київ: Атіка, 2001. 125 с.
22. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 2-е вид., доп. и перероб. Київ: Атіка, 2009. 512 с.

23. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Н. М. Оніщенко, А. Є. Шевченко, О. В. Скрипнюк та ін.; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк: Кальміус, 2013. 424 с.

Муха С. А. Институт освобождения от уголовной ответственности в уголовном праве

В статье дается общая характеристика института освобождения от уголовной ответственности; освещается сущность этого явления, определяются его признаки.

Ключевые слова: институт уголовного права, освобождение от уголовной ответственности, уголовная ответственность.

Mukha S. O. The institute of discharge from criminal liability in criminal law

The article gives a general description of the institute of discharge from criminal liability; the essence of this phenomenon is highlighted, its signs are determined.

Key words: institute of criminal law, discharge from criminal liability, criminal liability.

УДК 343.321

І. В. Сервецький,

докт. юрид. наук, доц., професор
кафедри Національної академії
Служби безпеки України;

С. В. Лебідь,

аспірант відділу аспірантури і
докторантури Національної академії
Служби безпеки України

ШПИГУНСТВО: ПОНЯТТЯ ТА СКЛАД ЗЛОЧИНУ

У статті проаналізовано питання кримінально-правового тлумачення шпигунства. Зазначено, що одним із основних завдань, покладених на СБ України, є протидія шпигунству, як одній із найнебезпечніших форм розвідувально-підривної діяльності проти громадян, суспільства та держави, що може призвести до втрати територіальної цілісності, суверенітету, незалежності України.

Висвітлені окремі шляхи Вдосконалення визначення шпигунства в кримінальному праві України, пристосування до умов сьогодення, уніфікації та оптимізації процесу кваліфікації цього злочину. Акцентовано увагу на умовах, що впливають на кваліфікацію зазначеного злочину з урахуванням можливої шкоди, яку це правопорушення може нанести державним інтересам.

***Ключові слова:** шпигунство, державна зрада, тлумачення, державна таємниця, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Основними завданнями, що покладені на Службу безпеки України, є: захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці¹.

При вирішенні цих завдань особливе місце займає протидія шпигунству, як одній із найнебезпечніших форм розвідувально-підривної діяльності

---

¹ Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ зі змінами URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. (дата звернення: 15.11.2018).

проти громадян, суспільства та держави. Шпигунство – це особливо тяжкий злочин, котрий посягає на основи державності, її конституційний лад і може призвести до втрати територіальної цілісності, суверенітету та незалежності України².

У ст. 114 Кримінального кодексу України зазначено, що передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства, є шпигунством. Шпигунство також визначено, як одна із форм державної зради (ст. 111 КК України), суб'єктом вчинення цього злочину, відповідно до цієї статті, є громадянин України³.

Отже, шпигунство полягає у незаконній передачі або збиранні протиправними способами з метою незаконної передачі інформації, що становить державну таємницю і спеціально охороняється законами України. Такі дії здійснюються винятково в інтересах іноземних держав, організацій або їх представників, які є ініціаторами й організаторами шпигунської діяльності та споживачами здобутої інформації.

Світовий досвід свідчить, що найбільша шкода інтересам держави у сфері захисту державної таємниці завдається під час війни⁴. А найбільш уразливими сферами життєдіяльності держави у вказаній сфері є: оборона, економіка, наука і техніка, зовнішні відносини, державна безпека та охорона правопорядку, де саме і відбувається обіг секретної інформації⁵.

Наголосимо, що важливою кримінально-правовою ознакою шпигунства є спеціальний суб'єкт його вчинення. Спеціальний суб'єкт злочину, передбачений ч. 2 ст. 18 КК України, це фізична осудна особа, яка вчинила у

---

² Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254 к/96 – ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 21.10.2018).

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III зі змінами. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 21.10.2018).

⁴ Knight, Judson Economic Espionage. *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security*. Gale, 2004. P. 372–374.

⁵ Мелтон К., Пилиджан К., Сверчински Д. Офисный шпионаж. Москва: Альпина нон-фикшн, 2013. 182 с.

віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа, у ст. 114 КК України, це іноземний громадянин або особа без громадянства⁶.

Слід зазначити, що «шпигунство» у кримінальному праві України має усталений характер та сприймається як парадигма. Однак, із огляду на той факт, що суспільство та державні інституції перебувають у постійному розвитку, на теперішній час це поняття потребує переосмислення, оскільки містить окремі положення, які втратили свою актуальність, або не повною мірою відповідають умовам сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за шпигунство були предметом досліджень: О. Ф. Бантишева, С. Г. Гордієнка, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, О. П. Дзьобаня, С. В. Дьякова, І. В. Діордіци, О. О. Дудорова, О. І. Звонарьова, А. Б. Качинського, В. С. Картавцева, О. О. Климчука, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, Г. В. Новицького, В. Г. Пилипчука, М. А. Погорецького, О. С. Сотули, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. П. Тихого, М. І. Хавронюка та інших вчених.

Тлумачення поняття «шпигунство» є буквальним і не підлягає іншому розширеному поясненню. Так, В. В. Сташис і В. Я. Тацій вказують на те, що «буквальне» (чи адекватне) тлумачення – це тлумачення, згідно з яким дійсний зміст норми закону про кримінальну відповідальність точно (буквально) відповідає її текстуальному виразу (тексту, букві). Таке тлумачення має місце у випадках, коли зміст норми або її частини збігається з словесним викладенням. Наприклад, диспозиція ч. 1 ст. 114 КК України «Шпигунство» дає точне уявлення про предмет злочину (це відомості, що становлять державну таємницю), та суб'єкта шпигунства (це іноземець або особа без громадянства)⁷.

---

⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III зі змінами. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.10.2018).

⁷ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.

Так, у США цій проблемі також присвячено низку публікацій, насамперед, це праця І. Далласа «Походження захищеної інформації в армії та колишньому військовому відомстві», присвячена історичним аспектам захисту секретних відомостей в армії і на флоті США у другій половині XIX ст. – першій половині XX ст.⁸. Другий том праці І. Далласа є збірником наказів і правил, виданих в армії і на флоті у цей період⁹. Важливою є праця Е. Квіста «Безпека секретної інформації», яка присвячена аналізу нормативно-правових актів з питань захисту секретних відомостей у США¹⁰.

Мета статті полягає у вивченні, аналізі та узагальненні окремих ознак поняття шпигунства у кримінальному праві України та пошуку шляхів удосконалення визначення складу зазначеного злочину.

Основні результати дослідження. Склад злочину шпигунство в кримінальному праві України визначений як злочин проти основ національної безпеки, а родовим об'єктом цього злочину є державна безпека України, яка за своєю сутністю і становить значну складову національної безпеки¹¹.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є державні інтереси у тих сферах її діяльності, де зосереджені відомості, що становлять державну таємницю. Його додатковим (обов'язковим) об'єктом є інформаційна безпека держави.

Предметом цього злочину є відомості, що становлять державну таємницю, які визначені Законом України «Про державну таємницю»¹² та конкретизовані у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ)¹³.

---

⁸ Dallas I. Origin of defense-information in the Army and former War Department. NARA. Washington, DC, 1972. 49 p.

⁹ Dallas I. Origin of defense-information in the Army and former War Department. *Annexes to Staff Information Paper*. NARA. Washington, DC, 1972. 105 p.

¹⁰ Quist A. Classification in the United States prior to World War II. Colonial times through the Civil War. *Security Classification of Information / Prepared for the Oak Ridge National Laboratory*. Oak Ridge, TN, 2002. Vol. 1.

¹¹ Про Національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. (№ 8068). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. (дата звернення: 21.10.2018).

¹² Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII зі змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>. (дата звернення: 21.10.2018).

¹³ Звід відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ СБУ від 12 серпня 2005 р. № 440 зі змінами. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>. (дата звернення: 21.10.2018).

Державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та яка за рішенням державного експерта з питань таємниць віднесена до такої та включена до ЗВДТ. Із моменту опублікування ЗВДТ ці відомості підлягають охороні державою¹⁴.

Слід зазначити, що на практиці вирішення питання про належність конкретних відомостей до державної таємниці у кожному кримінальному провадженні вирішується на підставі висновку експерта з питань таємниць у тій сфері, до якої належить ця інформація.

В Україні на законодавчому рівні закріплені обмеження щодо віднесення окремих відомостей до державної таємниці. Так, забороняється віднесення до державної таємниці будь-яких відомостей, якщо цим звужується зміст і обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина, завдаватиметься шкода здоров'ю та безпеці населення. Не відноситься до державної таємниці інформація: про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, про вплив товару (роботи, послуги) на життя та здоров'я людини; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення; про факти порушень прав і свобод людини і громадянина; про незаконні дії державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб; інша інформація, доступ до якої відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною

---

¹⁴ Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ зі змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 21.10.2018).

Радою України, не може бути обмежений¹⁵. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам такої інформації не може кваліфікуватись як шпигунство.

Передача відомостей – це їх усне повідомлення (безпосередньо або з використанням технічних засобів) іноземній державі, іноземній організації, їх представникам, надання документів, виробів чи інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням тайників тощо) або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку, за допомогою тварин, птахів тощо). Якщо вказані відомості було передано іншій державі у порядку, передбаченому законодавством України, це не є злочином. У державі встановлений єдиний порядок користування такою інформацією іноземними громадянами¹⁶. Крім того, Україною укладено і ратифіковано угоди про взаємний захист таємної інформації та матеріалів з понад 40 державами світу. Відповідно до п. 27 Закону України «Про державну таємницю» іноземним громадянам також може надаватися доступ до державної таємниці України¹⁷.

Збирання зазначених відомостей полягає в їх пошуку і добуванні шляхом розпитування осіб, візуального спостереження та підслухування, зняття інформації з каналів зв'язку, проникнення до електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або носіїв такої інформації, виготовлення копій документів тощо, придбанні будь-яким способом (таємне чи відкрите викрадення, обмін документів чи зразків зброї, боєприпасів, макетів секретного об'єкта тощо) з наступним зосередженням їх в одному чи кількох місцях.

---

¹⁵ Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII зі змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 21.10.2018).

¹⁶ Положення про порядок підготовки документів щодо передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації: Указ Президента України від 14 груд. 2004 р. № 1483/2004. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1483/2004> (дата звернення: 21.10.2018).

¹⁷ Шлапаченко В. М. Кримінальна відповідальність за шпигунство: монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2015. С. 63.

Крім охорони відомостей, що безпосередньо становлять державну таємницю України, вона може брати на себе зобов'язання перед іншими країнами щодо забезпечення збереження їх державних секретів, переданих у рамках здійснення політичного, економічного, науково-технічного та військового співробітництва, а також секретів, що створюються у процесі спільних робіт. Проте передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що є міждержавними секретами, але не становлять державної таємниці України, не створюють підстав для кваліфікації цих дій як шпигунство. Вчинені на території України передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю іншої країни також не є злочином, відповідно до законодавства України. За таких умов можливість використовувати територію України для здійснення шпигунських дій проти інших країн. Подібні прорахунки у кваліфікації шпигунства завдають шкоду інтересам нашої держави, оскільки у негативному плані впливають на авторитет України у зовнішньополітичній сфері.

Передача або збирання іноземцем чи особою без громадянства з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам будь-яких інших відомостей, крім тих, що становлять державну таємницю, однак які можуть бути використані на шкоду інтересам України, також не містить складу злочину, передбаченого ст. 114 КК України, як не містять складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України, у формі шпигунства, подібні дії, вчинені громадянином України¹⁸.

З викладеного можна зробити висновок, що існуюче визначення шпигунства у КК України є інструментом кримінально-правового захисту виключно відомостей, що становлять державну таємницю України, лишаючи поза увагою захист від шпигунства службової та іншої інформації, що є влас-

---

¹⁸ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III зі змінами. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.10.2018).

ністю держави, передача якої іноземній державі, іноземній організації або їх представникам також може завдати значну шкоду державним інтересам України. Також поза таким захистом від злочинних дій залишаються відомості, що становлять державну таємницю інших країн та навіть міждержавні секрети, що не становлять державної таємниці України, не зважаючи на існування зобов'язань України щодо їх збереження.

Заради об'єктивності слід зазначити, що відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що становлять службову інформацію, передбачена у ст.330 КК України¹⁹. У статті чітко окреслено, що предметом злочину є виключно службова інформація, зібрана у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності.

Поза кримінально-правовим захистом залишається службова інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень²⁰, причому не враховується шкода, що може бути заподіяна в результаті передачі такої інформації іноземній державі, іноземній організації або їх представникам.

Суб'єктом цього злочину може бути тільки та особа, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Отже, у разі вчинення таких дій іншою особою, її дії не можуть кваліфікуватися за ст. 330 КК України.

---

¹⁹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III зі змінами. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.10.2018).

²⁰ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI зі змінами. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 21.10.2018).

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 114 КК України, може бути тільки іноземець або особа без громадянства, а державної зради у формі шпигунства (ст. 111 КК України) – громадянин України. Виокремлення шпигунства, вчиненого громадянином, як форми державної зради, у свій час було обумовлено значно підвищеним ступенем відповідальності громадян країни у порівнянні з відповідальністю іноземця або особи без громадянства за вчинення таких дій. На даний час санкції зазначених статей відрізняються таким чином: ст. 111 КК України передбачає позбавлення волі (громадянина України) на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, ст. 114 КК України – позбавлення волі (іноземця або особи без громадянства) на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої²¹. Отже, вищий ступінь відповідальності за ці злочини однаковий, а нижчий відрізняється на два роки. Додаткове покарання також ідентичне. З огляду на викладене, а також ураховуючи процеси космополітизму в світі, необхідність виокремлення спеціального суб'єкту шпигунства за ознакою громадянства поступово втрачає своє значення, а відповідно й доцільність.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується прямим умислом, за якого особа усвідомлює, що відомості становлять державну таємницю та передаються або збираються з метою передачі, іноземній державі, іноземній організації або їх представникам. Не утворюють складу злочину дії представників іноземних держав, які направлені на насильницьке заволодіння відомостями, що становлять державну таємницю, погроза вбивством особі або його рідним та близьким, при умові відсутності порушень правил та умов зберігання такої інформації.

З об'єктивної сторони цей склад злочину полягає у наступних діях: передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомо-

---

²¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III зі змінами. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.10.2018).

стей, що становлять державну таємницю; збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, у незаконний спосіб. Відтак кримінальній відповідальності підлягає особа, яка у «незаконний спосіб» або без належних правових підстав збирає або передає інформацію, що становить державну таємницю²². Крім того, не можна кваліфікувати як злочинні дії особи, якщо до неї були застосовані спеціальні незаконні методи добування такої інформації (за підробленими документами, обманним шляхом, шантажем, вимагання, підкупу тощо)²³.

Ініціатива збирання чи передачі відповідних відомостей може належати як суб'єкту вчинення злочину, так і адресату отримання інформації. Для кваліфікації злочину це значення не має.

Однак з огляду на світову глобалізацію, виникнення великих міжнародних формацій, інтереси яких у переважній більшості не збігаються з інтересами окремої держави, на нашу думку, вважається за доцільне розширити перелік адресатів отримання інформації додавши до них міжнародні організації та їх представників.

Висновки. З урахуванням викладеного, для вдосконалення визначення шпигунства у кримінальному праві України, адаптації його до умов сьогодення, уніфікації та оптимізації процесу кваліфікації цього злочину вважається за доцільне ст. 114 КК України викласти у наступній редакції.

«1. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, міжнародній або іноземній організації, їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю України або іншої держави, в разі зобов'язання України зберігати такі відомості, –

---

²² Шлапаченко В. М. Кримінальна відповідальність за шпигунство: монографія. С. 63.

²³ Шлапаченко В. М. Шляхи удосконалення кримінальної відповідальності за шпигунство у формі збирання інформації, що становить державну таємницю (ст. 114 КК України). *Інформаційна безпека людини, суспільства держави*. 2014. № 1 (14) С. 84–95.

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, міжнародній або іноземній організації, їх представникам службової та іншої інформації для використання проти безпеки України, –

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до восьми років».

Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частинами першою та другою цієї статті, та добровільно й остаточно відмовилася від вчинення злочину, та незалежно від того, заявила вона органам державної влади про свій протиправний зв'язок з іноземною державою, міжнародною або іноземною організацією, їх представниками або не зробила цього, має бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 17 КК України²⁴.

Крім того, на особу, яка вчинила злочин, передбачений ст. 111 та ст. 114 КК України, але з'явилася до правоохоронних органів та спецслужб і зізналася у його вчиненні, поширюються правила п. 1 ст. 66 КК України як обставини, що пом'якшують покарання.

У разі внесення таких змін, пропонуємо виключити з КК України ст. 330 та таку форму, як шпигунство, із ст. 111 КК України.

Запропоновані заходи сприятимуть зручності тлумачення шпигунства та, як наслідок, можуть підвищити ефективність протидії таким злочинам.

Список використаних джерел

1. Dallas I. Origin of defence-information in the Army and former War Department. NARA. Washington, DC, 1972. 49 p.

---

²⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. [7-ге вид, перероб. та доповн.] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Юрид. думка, 2010. 1288 с.

2. Dallas I. Origin of defence-information in the Army and former War Department. *Annexes to Staff Information Paper*. NARA. Washington, DC, 1972. 105 p.
3. Knight, Judson Economic Espionage. *Encyclopaedia of Espionage, Intelligence, and Security*. Gale, 2004. P. 372–374.
4. Quist A. Classification in the United States prior to World War II. Colonial times through the Civil War. *Security Classification of Information / Prepared for the Oak Ridge National Laboratory*. Oak Ridge, TN, 2002. Vol. 1. P. 9–43.
5. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ СБУ від 12 серпня 2005 р. № 440 зі змінами. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 21.10.2018).
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254 к/96 – ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 21.10.2018).
7. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III зі змінами. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 21.10.2018).
9. Мелтон К., Пилиджан К., Сверчински Д. Офисный шпионаж. Москва: Альпина нон-фикшн, 2013. 182 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. [7-е вид, перероб. та доповн.] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Юрид. думка, 2010. 1288 с.
11. Положення про порядок підготовки документів щодо передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації. Затверджене указом Президента України від 14 грудня 2004 р. № 1483/2004 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1483/2004>. (дата звернення: 21.10.2018).
12. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII зі змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>. (дата звернення: 21.10.2018).
13. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI зі змінами. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. (дата звернення: 21.10.2018).
14. Про Національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 8068). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. (дата звернення: 21.10.2018).
15. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII зі змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. (дата звернення: 15.11.2018).

16. Шлапаченко В. М. Кримінальна відповідальність за шпигунство: монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2015. 347 с.

17. Шлапаченко В. М. Шляхи удосконалення кримінальної відповідальності за шпигунство у формі збирання інформації, що становить державну таємницю (ст. 114 КК України). *Інформаційна безпека людини, суспільства держави*. 2014. № 1 (14) С. 84–95.

Сервецкий И. В., Лебидь С. В. Шпионаж: понятие и состав преступления

В статье проанализирован вопрос уголовно-правового толкования шпионажа. Указано, что одним из основных заданий, возложенных на СБ Украины, является противодействие шпионажу, как одной из опаснейших форм разведывательно-подрывной деятельности против граждан, общества и государства, что может привести к утрате территориальной целостности, суверенитета, независимости Украины.

Освещены отдельные пути усовершенствования определения шпионажа в уголовном праве Украины, приспособления к условиям современности, унификации и оптимизации процесса квалификации этого преступления. Акцентировано внимание на условиях, которые влияют на квалификацию указанного преступления с учётом возможного вреда, который это правонарушение может нанести государственным интересам.

Ключевые слова: шпионаж, государственная измена, толкование, государственная тайна, уголовная ответственность.

Servetsky I. V., Lebid S. V. Espionage: the concept and corpus delicti

The article analyzes the issues of criminal legal interpretation of espionage. It is noted that one of the main tasks assigned to the Security Service of Ukraine is to counteract espionage as one of the most dangerous forms of reconnaissance and subversion against citizens, society and the state, which may lead to the loss of territorial integrity, sovereignty, and independence of Ukraine.

Some ways of improving the definition of espionage in the criminal law of Ukraine, adaptation to the current conditions, unification and optimization of the process of qualification of this crime are highlighted. The emphasis is placed on the conditions that affect the qualification of the said crime, taking into account the possible damage that this offense may have on the public interest.

Key words: espionage, state treason, interpretation, state secret, criminal liability.

УДК 343.3

Н. В. Нетеса,

канд. юрид. наук, вчений секретар
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

**ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ТА ФІНАНСУВАННЯ ДІЙ,
УЧИНЕНИХ ІЗ МЕТОЮ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗМІНИ ЧИ
ПОВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ АБО ЗАХОПЛЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ЗМІНИ МЕЖ ТЕРИТОРІЇ АБО ДЕРЖАВНОГО
КОРДОНУ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДІВ
ЗЛОЧИНІВ**

Стаття присвячена питанню порівняльного аналізу складів злочинів, передбачених статтями 110² та 258⁵ КК, зокрема, встановленню їх спільних ознак, якими визнані: предмет злочину, форми й способи вчинення діяння, суб'єкт злочину, а також відмінних ознак, до яких віднесено об'єкт злочину та мету. На підставі цього надано рекомендації щодо кваліфікації діянь за ознаками цих злочинів у подібних випадках та їх розмежування.

Ключові слова: *тероризм, фінансування, насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території чи державного кордону.*

Постановка проблеми. Незважаючи на, здавалося б, очевидну відмінність складів злочинів, передбачених статтями 110² КК «Фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» та 258⁵ КК «Фінансування тероризму», які спрямовані на заподіяння шкоди абсолютно різним сферам суспільних відносин та відповідно розташовані у різних розділах КК, питання їх порівняльного аналізу має неабияку актуальність, адже у зв'язку зі схожим способом законодавчого конструювання приписів, що передбачають кримінальну відповідальність за ці злочини, та зумовленою цим наявністю у них спільних рис на практиці непоодинокими є випадки, коли аналогічні діяння в одних випадках кваліфікуються за ознаками ст. 110² КК, а в інших – за ознаками ст. 258⁵ КК. І хоча остан-

не, як убачається, нерідко є свідомим засобом маніпуляції статистичними відомостями, що дозволяє покращити показники розкриття злочинів певної категорії (зокрема, починаючи з 2015 р. наявна тенденція щодо зменшення кількості злочинів, зареєстрованих за ознаками ст. 258⁵ КК, з 93 у 2015 р. до 60 у 2017 р. і поступове збільшення кількості злочинів, зареєстрованих за ознаками ст. 110² КК, – з п'яти у 2015 р. до 25 у 2017 р.), втім не можна не відмітити й існуючі складнощі у застосуванні цих статей до конкретних випадків. Певним доказом цього може слугувати співвідношення між офіційними статистичними даними щодо кількості зареєстрованих злочинів за цими статтями та кількістю проваджень, які передані до суду з обвинувальним актом, а тим більше з кількістю осіб, засуджених за них. Так, у 2015 р. з 93 злочинів, зареєстрованих за ознаками ст. 258⁵ КК, до суду з обвинувальним актом передано лише матеріали за п'яти, що становить 5,4 % (за ст. 110² КК зареєстровано п'ять злочинів, матеріали передано до суду – за один (20 %)); у 2016 р. – за ст. 258⁵ КК зареєстровано 72 злочини, матеріали передано до суду з обвинувальним актом – за два (2,8 %) (за ст. 110² КК зареєстровано вісім злочинів, жодні матеріали до суду не передано); у 2017 р. – за ст. 258⁵ КК зареєстровано 60 злочинів, з них сім матеріалів з обвинувальним актом передано до суду (11,7 %) (за ст. 110² КК зареєстровано 25 злочинів, матеріали передано до суду – за шість (24 %)). Ще більш невтішними є показники судової статистики щодо засудження осіб за ознаками розглядуваних злочинів. Зокрема, у 2015 р. за ознаками ст. 110² КК засуджена лише одна особа, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК, за ознаками ст. 258⁵ КК засуджені дві особи, до яких так само застосована ст. 75 КК; у 2016 р. за ст. 110² КК не засуджено жодної особи, за ст. 258⁵ КК – чотири особи, трьом з яких призначено покарання у виді штрафу; у 2017 р. – за ст. 110² КК засуджено одну особу, до якої застосовано амністію, за ст. 258⁵ КК – чотири особи, одній з яких призначено покарання у виді штрафу, інших – звільнено від відбування покарання. За таких умов важливого значення на-

буває вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо кваліфікації діянь за ознаками злочинів, передбачених статтями 110² та 258⁵ КК, а також щодо забезпечення однакового застосування кримінально-правових норм щодо подібних випадків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням кримінально-правової характеристики фінансування тероризму приділяли увагу В. О. Глушков, В. В. Драний, В. П. Ємельянов, М. В. Семикін, О. В. Шамара та ін. Щодо злочину, передбаченого ст. 110² КК, то в його розробку певний вклад зробили С. Ю. Плецький, О. В. Попович, М. А. Рубашенко, Г. В. Татаренко, Р. Л. Чорний та ін. Незважаючи на це, в аспекті порівняльного аналізу указаних складів злочинів ця проблема не розглядалася, тоді як практика застосування норм, передбачених цими статтями, як свідчать вище наведені дані, є достатньо суперечливою і викликає чимало складнощів.

Метою цієї статті є здійснення порівняльного аналізу складів злочинів, передбачених статтями 110² та 258⁵ КК, та на підставі цього вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо їх кваліфікації та розмежування у подібних випадках.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумнівів, що в основі розв'язання проблеми співвідношення та розмежування суміжних складів злочинів, у тому числі тих, що передбачені статтями 110² та 258⁵ КК, лежить їх порівняльний аналіз, який доцільно проводити за ознаками, що характеризують кожний з чотирьох елементів складу злочину – об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта та суб'єктивну сторону. При цьому спочатку слід розглянути ті з них, що співпадають, а потім ті, що є для них відмінними.

Слід зазначити, що до ознак, які повністю співпадають у досліджуваних складах злочинів, насамперед належить *предмет злочину*, яким можуть бути: а) *грошові кошти* або їх еквіваленти (як у національній, так і в іноземній валюті; як готівкові, так і безготівкові); б) *майно* (як рухоме, так і нерухоме; як те, яке перебуває у вільному цивільному обороті, так і те, яке в ньо-

му обмежене чи навіть виключене з нього (наприклад, зброя, наркотичні засоби); як те, що здобує законним шляхом, так і те, яке здобує злочинним шляхом); в) *право на майно*.

Також ці злочини мають однакову *об'єктивну сторону*, яка в обох випадках обмежується лише однією обов'язковою ознакою – суспільно небезпечним діянням, що полягає лише в активній поведінці і має дві форми, які виокремлюються залежно від виду та характеру предмета злочину – фінансове забезпечення (дії щодо забезпечення фінансовими активами будь-якого роду, як-от: грошові кошти, цінні папери, банківські депозити тощо) та матеріальне забезпечення (дії щодо забезпечення матеріальними ресурсами будь-якого роду, тобто будь-яке майно, зокрема, приміщення, транспортні засоби, обладнання, зброя, техніка тощо). Причому ці форми діяння можуть використовуватися як окремо, так і поєднуватися між собою. Також абсолютно ідентичними є й способи, у яких можуть бути виражені зазначені форми діяння, основними серед яких є збирання та надання грошових коштів (майно). І хоча в науковій літературі іноді висловлюються судження, що вказаними способами вичерпується об'єктивна сторона дій щодо фінансування (що обґрунтовується посиланням на легальне визначення фінансування тероризму, надане у Законах України «Про боротьбу з тероризмом» (ст. 1) та «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (п. 50 ст. 1))¹, проте слід погодитися з тими науковцями, які справедливо наголошують, що вичерпний перелік способів фінансового та

---

¹ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 17.11.2018); Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 17.11.2018); Попович О. В. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України: проблеми конструювання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 6. Т. 3. С. 81; Шама-ра О. В. «Фінансування тероризму» – «фінансування терористичної діяльності»: співвідношення понять та їх розуміння для застосування у правозастосовчій практиці. *Державна безпека України*: наук.-практ. зб. 2011. № 20. С. 106.

матеріального забезпечення неможливо передбачити безпосередньо у кримінальному законі², адже варіативність можливих способів такого забезпечення насамперед зумовлена різноманітністю видів предметів фінансування, особливостями їх характеру та природи³.

Немає відмінностей між цими складами злочинів і у способі їх законодавчого конструювання, адже обидва належать до злочинів із таким різновидом формального складу, як усічений, за якого злочин вважається закінченим з моменту вчинення відповідних дій, причому має значення не лише факт здійснення відповідного виду забезпечення, а й вчинення дій, спрямованих на таке забезпечення чи навіть створення умов для цього. Це дає підстави, як справедливо зазначає М. А. Рубашенко, кваліфікувати як закінчений злочин не лише замах на фінансове або матеріальне забезпечення, а й підготовчі дії щодо створення умов для цього⁴. Співпадають вони й за ознаками *суб'єкта злочину*, який в обох випадках є загальним – будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-ти років.

Отже, відмінність між аналізованими складами злочинів полягає лише в *об'єкті злочину* та *суб'єктивній стороні*, а точніше такій її обов'язковій ознаці, як мета. Так, злочин, передбачений ст. 110² КК, належить до злочинів проти основ національної безпеки, основним безпосереднім об'єктом якого є суспільні відносини, що забезпечують внутрішню безпеку, захист конституційного ладу і державної влади в Україні, її територіальну цілісність і недоторканність у межах встановлених державних кордонів, тоді як злочин, передбачений ст. 258⁵ КК, своїм основним безпосереднім об'єктом має суспільні відносини, що забезпечують захист суспільства від вчинення терористичних злочинів і можливих посягань із боку терористичних угруповань.

---

² Драний В. В. Кримінально-правова характеристика фінансування тероризму: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. С. 13.

³ Рубашенко М. А., Салтиков С. М. Проблеми об'єктивної сторони фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 191. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/52.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

⁴ Там само. С. 192. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/52.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

Але все ж таки головною відмежувальною ознакою складів злочинів, передбачених статтями 110² та 258⁵ КК, є мета, з якою здійснюється таке фінансування: для злочину, передбаченого ст. 110² КК, це мета зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 1), або ж насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 2), а для злочину, передбаченого ст. 258⁵ КК, мета фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації). Це однак не виключає випадків одночасного переслідування винною особою декількох цілей, в тому числі тих, що передбачені досліджуваними складами злочинів, одна з яких при цьому є найближчою (або проміжною), а друга віддаленою (кінцевою). За таких умов актуальності набуває питання визначення тієї кримінально-правової норми, яка повинна застосовуватися, адже очевидно, що тут виникає так звана конкуренція кримінально-правових норм, під якою в теорії кримінального права розуміються випадки, коли діяння передбачене (охоплюється) одночасно двома чи більше правовими нормами і при цьому виникає потреба визначити, яка ж саме з них підлягає застосуванню у даному конкретному випадку, оскільки сукупність злочинів у такому разі повністю виключається.

Але перш ніж перейти до вирішення питання конкуренції, слід також вказати на те, що однією з відмінностей у формулюванні мети у складах злочинів, передбачених статтями 110² та 258⁵ КК, є застосування законодавцем різних підходів до визначення кола тих суспільно небезпечних діянь, фінансування яких становить склади цих злочинів. Так, з диспозиції ст. 258⁵ КК випливає, що визначаючи коло суспільно небезпечних діянь, фінансування яких підпадає під ознаки складу злочину, передбаченого цією статтею, зако-

нодавець указав їх відповідно до назв статей 258 – 258⁴ КК, що дозволяє зробити висновок, що ст. 258⁵ КК охоплюється фінансування дій, спрямованих на вчинення злочинів у всіх можливих формах, передбачених статтями 258 – 258⁴ КК. Тоді як для злочину, передбаченого ст. 110² КК, він встановив кримінальну відповідальність лише за окремі з форм діянь, принаймні тих, що указані у ст. 110 КК. Зокрема, буквальне тлумачення змісту диспозиції ст. 110² КК свідчить про те, що з усіх форм кримінально караного діяння, передбаченого у ст. 110 КК, в ч. 1 ст. 110² КК законодавець в якості самостійного складу злочину виокремив лише фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, в той час як фінансування публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій залишилося поза його увагою, а отже, буде кваліфікуватися не як самостійний злочин, а як пособництво у вчиненні злочину, передбаченого ст. 110 КК, з посиланням на ч. 5 ст. 27 КК. Такий висновок ґрунтується на тому, що ст. 110 КК має назву «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України».

Щодо фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, то тут виникає ще більше труднощів із визначенням кола суспільно небезпечних діянь, фінансування яких було метою фінансування, адже якщо назва ст. 110 КК є ширшою за її зміст, то назва ст. 109 КК, навпаки, є вузькою за її зміст, оскільки буквально співпадає лише з однією з передбачених у ній форм суспільно небезпечного діяння. За таких умов незрозумілим залишається, чи виходив законодавець при формулюванні диспозиції ч. 2 ст. 110² КК із назви ст. 109 КК чи лише з опису ознак однієї з форм діяння, передбаченої в її частині 1, і знову не визнав спеціальним видом пособництва фінансування інших закріплених у ст. 109 КК форм діяння, таких як змова на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, публіч-

ні заклики до неї, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій? Вочевидь, що подібно до першого випадку з фінансуванням дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України, законодавець включив лише одну з форм – дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Але це лише припущення, яке засноване на логіці побудови ч. 1 ст. 110² КК. Втім у науковій літературі з цього приводу зазначається, що законодавець необґрунтовано звужив коло діянь, які можуть утворювати склад злочину, передбаченого ст. 110² КК, та які можуть заподіювати шкоду основам національної безпеки України, чим порушив такий принцип криміналізації суспільно небезпечних діянь, як принцип повноти складу злочину⁵.

Висновки. Таким чином, наявність багатьох спільних ознак у складах злочинів, передбачених статтями 110² та 258⁵ КК, породжує можливість перебування цих норм у конкуренції та відповідно необхідність її подолання шляхом визначення тієї норми, яка має застосовуватися до конкретних фактичних обставин вчиненого діяння. Порівняльний аналіз норм, закріплених у ст. 110² та 258⁵ КК, дозволяє констатувати, що ст. 258⁵ КК містить більш повний набір ознак, які у такий спосіб звужують обсяг цієї норми порівняно зі ст. 110² КК, внаслідок чого вона стає більш конкретною і поширюється на випадки, коли метою фінансування є забезпечення прямо вказаних у законі осіб – окремого терориста чи терористичної групи (організації) або ж певних проявів терористичної діяльності, перелік яких вичерпно наводиться в її диспозиції. Водночас в частині кінцевої мети терористичної діяльності ця норма, навпаки, є ширшою за ст. 110² КК, адже припускає можливість вчинення таких дій з будь-якою метою, в тому числі метою зміни меж території чи державного кордону України, а також насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Крім того, одним із до-

---

⁵ Попович О. В. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України: проблеми конструювання та шляхи вдосконалення. С. 82.

поміжних способів визначення норми, яка має застосовуватися при конкуренції норм, у теорії кримінального права визнається правило, відповідно до якого має застосовуватися та норма, яка встановлює відповідальність за більш тяжкий злочин, за який передбачене суворіше покарання (за виключенням тих випадків, коли одна із конкуруючих норм містить привілейований склад злочину). У нашому випадку суворішою є санкція ч. 1 ст. 258⁵ КК, оскільки передбачає покарання у виді позбавлення волі від п'яти до восьми років, тоді як найсуворішим покаранням, передбаченим у ст. 110² КК щодо закріплених у ній основних складів злочинів, є позбавлення волі від п'яти до семи років. Саме тому, якщо, наприклад, особа здійснює фінансове або матеріальне забезпечення, керуючись кінцевою метою зміни меж території чи державного кордону України або насильницької зміни чи повалення конституційного ладу України або захоплення державної влади, але при цьому цій особі достовірно відомо, що такі дії вчинятимуться особою, яка є терористом, чи терористичною групою (організацією) або ж шляхом вчинення вказаних у диспозиції ч. 1 ст. 258⁵ КК діянь, і особа фінансує їх як проміжну мету заради досягнення кінцевої, то такі дії повинні кваліфікуватися за ст. 258⁵ КК, а фінансування терориста, терористичної групи (організації) чи злочинів, передбачених статтями 258 – 258⁴ КК, має визнаватися способом досягнення кінцевої мети, що відбиває якісну своєрідність цього злочину.

Список використаних джерел

1. Драний В. В. Кримінально-правова характеристика фінансування тероризму: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
2. Попович О. В. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України: проблеми конструювання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 6. Т. 3. С. 79–83.
3. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 17.11.2018).

4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 17.11.2018).

5. Рубашенко М. А., Салтиков С. М. Проблеми об'єктивної сторони фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 188–192. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/52.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

6. Шамара О. В. «Фінансування тероризму» – «фінансування терористичної діяльності»: співвідношення понять та їх розуміння для застосування у правозастосовчій практиці. *Державна безпека України: наук.-практ. зб.* 2011. № 20. С. 104–109.

Нетеса Н. В. Финансирование терроризма и финансирование действий, совершенных с целью насильственного изменения или свержения конституционного строя или захвата государственной власти, изменения границ территории или государственной границы Украины: сравнительный анализ составов преступлений

Статья посвящена вопросу сравнительного анализа составов преступлений, предусмотренных статьями 110² и 258⁵ УК, в частности, установлению общих признаков, которыми признаны: предмет преступления, формы и способы совершения деяния, субъект преступления, а также отличительных признаков, к которым отнесены объект преступления и цель. На основании этого даны рекомендации относительно квалификации деяний по признакам этих преступлений в подобных случаях и их разграничению.

Ключевые слова: терроризм, финансирование, насильственное изменение или свержение конституционного строя, захват государственной власти, изменение границ территории или государственной границы.

Netesa N. V. Financing of terrorism and financing of actions committed for the purpose of violent change or overthrow of the constitutional order or occupation of state power, change of the territory or state border of Ukraine: comparative analysis of corpus delicti

The article is devoted to the question of the comparative analysis of the corpus delicti under articles 110² and 258⁵ of the Criminal Code, in particular, the establishment of common features that recognized: the subject of the crime, the forms and methods of committing the act, the offender, as well as the distinguish-

ing features to which the object of the crime and purpose belong. On the basis of this, recommendations regarding the qualification of acts on these crimes features in such cases and their differentiation are given.

Key words: *terrorism, financing, violent change or overthrow of the constitutional order, occupation of state power, change of the territory or state border.*

УДК 343.35

В. В. Андрієшин,
аспірант кафедри кримінального
права та кримінології Одеського
державного університету внутрішніх
справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (СТ. 366¹ КК УКРАЇНИ)

У статті, з метою встановлення особливостей кримінально-правової кваліфікації та доказування ознак складу злочину «Декларування недостовірної інформації», який передбачений у статті 366¹ КК України, проведено аналіз діючого кримінального та антикорупційного законодавства України, досліджено матеріали правозастосовної практики. Зокрема, результатом дослідження є рекомендації щодо застосування статті 366¹ КК України правоохоронними органами.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, службова особа, корупція, запобігання корупції, декларування недостовірної інформації, декларація.

Постановка проблеми. Чотирнадцятого жовтня 2014 р., у ході комплексного реформування антикорупційної системи, відповідно до міжнародних стандартів і вимог до України, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про запобігання корупції»¹ (далі – Закон), який був введений в дію 26 квітня 2015 р. та замінив попередні закони України «Про засади запобігання і протидії корупції» та «Про правила етичної поведінки». Для забезпечення формування та реалізації державної антикорупційної політики було створено Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – Національне агентство), як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом. Крім того, відповідно до п. 3 ч. 5 Розділу XIII (Прикінцеві положення) Закону криміналізовано окремі його порушення та доповнено Розділ XVII КК України новелою (Стаття 366¹ «Декларування недостовірної інформації»), яка згідно зі змінами до Законів України від 15 березня 2016 р.

---

¹ Про запобігання корупції: Закон від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Відом. Верхов. Ради України (ВВР). 2014. № 49. Ст. 2056.

№ 1022-VIII², від 6 грудня 2016 р. № 1774-VIII³, має такий вигляд: «Подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації»⁴.

За офіційними статистичними даними, які було синтезовано та опубліковано Генеральною прокуратурою України на офіційному веб-сайті, у 2015 р. було обліковано всього 25 кримінальних проваджень з кримінально-правовою кваліфікацією – ст. 366¹ КК України, у 2016 р. – 58, з яких в одному провадженні особі було повідомлено про підозру. Суттєво змінилася ситуація у 2017 р., коли було обліковано 1134 кримінальних провадження, з яких у 211 провадженні особам було повідомлено про підозру, а 160 обвинувальних актів було скеровано до суду, що було зумовлено введенням у дію у 2017 р. основних положень Закону щодо фінансового контролю. Ураховуючи зазначене, актуалізовано питання ґрунтовного аналізу ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366¹ КК України, та способів їх доказування у правозастосовній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правова протидія корупційним проявам була предметом досліджень П. П. Андрушка, О. О. Дудорова, К. П. Задоя, В. М. Киричка, М. І. Мельника, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, М. І. Хавронюка та ін. Проте, питання застосування ст. 366¹ КК України є на сьогодні малодослідженим.

---

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 р.: Закон від 15 березня 2016 р. № 1022-VIII. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2016. № 13. Ст. 146.

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон від 6 грудня 2016 р. № 1774-VIII. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2017. № 2. Ст. 25.

⁴ Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. С. 131.

Метою статті є встановлення особливостей кримінально-правової кваліфікації та доказування ознак складу «Декларування недостовірної інформації», який передбачений статтею 366¹ КК України.

Виклад основного матеріалу. Розміщення ст. 366¹ КК України у групі злочинів Розділу XVII Особливої частини кодексу є виваженим рішенням законодавця, оскільки що структурно-об'єднуючим критерієм цих злочинів є родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері службової діяльності, яка знає суспільно небезпечного впливу в результаті їх вчинення. Чинне антикорупційне законодавство України передбачає для службових осіб низку обов'язків, невиконання яких, призводить до порушення порядку функціонування системи запобігання корупції та сфери службової діяльності в цілому. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 366¹ КК України, є суспільні відносини у сфері здійснення фінансового контролю в частині встановленого порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Крім того, незважаючи на те, що ст. 366¹ КК України відсутня в переліку корупційних злочинів, який містить примітка до ст. 45 КК України, вважаємо, що суспільні відносини у сфері запобігання корупції є додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом цього злочину.

Зі змісту диспозиції ст. 366¹ КК України вбачається, що цей злочин відноситься до категорії предметних. Заслуговує на увагу доктринальне визначення предмета злочину, яке наведене у працях Є. В. Лашука⁵ та А. А. Музики⁶, а саме: «предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними за-

---

⁵ Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

⁶ Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛІВОДА А. В., 2011. 192 с.

собами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння».

Предметом складу злочину «Декларування недостовірної інформації» виступає декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. У зв'язку з відсутністю нормативної дефініції цього поняття, пропонуємо розуміти під ним – офіційний електронний документ, який підтверджує певні юридичні факти, складається за встановленою Національним агентством формою, подається особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (суб'єктом декларування), та містить передбачені Законом зафіксовані за допомогою технічних засобів на офіційному веб-сайті Національного агентства відомості щодо суб'єкта декларування та членів його сім'ї.

Ураховуючи бланкетність диспозиції ст. 366¹ КК України, для типізації предмету даного злочину та деталізації змісту його складових частин, що важливо для правильної кваліфікації, необхідно звернутися до положень Закону. Відповідно до положень ст. 45 Закону, в залежності від обов'язкових випадків декларування інформації, декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, можна розподілити на чотири типи:

– загальна щорічна декларація, яка подається у період з 00 годин 00 хвилин 01 січня до 00 годин 00 хвилин 01 квітня року, наступного за звітним роком та містить інформацію за весь звітний рік станом на 31 грудня звітного року;

– декларація особи, яка припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, яка подається не пізніше дня такого припинення та містить інформацію за період, не охоплений раніше поданими деклараціями особи;

– декларація особи, яка припинила діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, що подається у період з

00 годин 00 хвилин 01 січня до 00 годин 00 хвилин 01 квітня наступного року після припинення такої діяльності та містить інформацію за весь рік, в якому особа припинила таку діяльність станом на 31 грудня даного року;

– декларація особи, яка претендує на зайняття посади, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, що подається до призначення або обрання на відповідну посаду та містить інформацію за весь звітний рік, який передує року подання заяви на зайняття посади.

Щодо змістовної складової декларації, то детальний опис відомостей, які необхідно зазначити при її заповненні, закріплений у ст. 46 Закону та інформаційних роз'ясненнях Національного агентства⁷. Зокрема, обов'язково зазначаються відомості щодо: анкетних даних суб'єкта декларування та членів його сім'ї; їх об'єктів нерухомості; об'єктів незавершеного будівництва; цінного рухомого майна; транспортних засобів; цінних паперів; корпоративних прав; нематеріальних активів; доходів і подарунків; готівкових і безготівкових грошових активів; фінансових зобов'язань; видатків і правочинів; роботи за сумісництвом; членства в організаціях та їх органах; юридичних осіб, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є суб'єкт декларування або члени його сім'ї.

При цьому, відповідно до ч. 2 примітки до ст. 366¹ КК України, кримінально-протиправним є декларування недостовірної інформації, за умови, що вартісна оцінка об'єкта декларування відрізняється від достовірної на суму понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Цей критерій є підставою для розмежування ст. 366¹ КК України та ч. 4 ст. 172⁶ КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю». Слід також зазначити, що відомості про грошові активи, фінансові зобов'язання, видатки та правочини необхідно зазначати лише за умови, що їх розмір перевищує 50 прожиткових мінімумів,

---

⁷ Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю затверджені Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 11 серпня 2016 р. № 3. URL: <https://nazk.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodo-zapovnennya-elektronnyh-deklaraciy> (дата звернення: 14.10.2018).

установлених для працевдатних осіб на 1 січня звітного року, а розмір цінного рухомого майна – перевищує 100 прожиткових мінімумів відповідно.

Вважаємо за необхідне зауважити, що в доктрині кримінального права серед принципів криміналізації виділяють: «відсутність прогалин у законі та не надмірність заборони, визначеність та єдність термінології, доцільність»⁸. Ураховуючи важливість єдності термінології при конструюванні норм КК України, залишається не зрозумілою позиція законодавця щодо прив'язки розміру предмета у ст. 366¹ КК України до категорії Бюджетного кодексу України «прожитковий мінімум для працевдатної особи», в той час, коли у КК України застосовується категорія «неоподатковуваний мінімум доходів громадян». Тому, з метою дотримання основних принципів криміналізації та однакового застосування положень законодавства, пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 366¹ КК України.

Об'єктивна сторона аналізованого складу злочину характеризується двома формами суспільно небезпечного діяння: 1) дією у вигляді подання недостовірних відомостей у декларації; 2) бездіяльністю у вигляді неподання декларації. Цей склад злочину є формальним, тому всі інші ознаки об'єктивної сторони є факультативними.

Суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризується виною у формі умислу для обох форм діяння, що прямо вбачається з диспозиції статті. Мотив та мета не впливають на кваліфікацію декларування недостовірної інформації.

Суб'єкт даного злочину є спеціально-конкретним, у зв'язку з тим, що законодавець обмежує коло службових осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за ст. 366¹ КК України, шляхом закріплення переліку посад таких осіб у положеннях ст.ст. 3, 45 Закону.

Щодо питання встановлення та доказування ознак складу ст. 366¹ КК України, то, з огляду на практичну діяльність, воно має свою специфіку. Від-

---

⁸ Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2007. 208 с.

повідно до Закону, на офіційному веб-сайті Національне агентство забезпечує відкритий цілодобовий доступ до реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Тому, для уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції первинне встановлення ознак подання можливо недостовірних відомостей у декларації або неподання декларації взагалі, не становить складнощів. Крім того, Національне агентство у разі виявлення порушень зобов'язано письмово інформувати суб'єкта порушення та його керівництво, а також відповідні правоохоронні органи. Як правило, письмове повідомлення направляється до структурних підрозділів Національної поліції України (Департамент захисту економіки), а відносно окремих осіб – до Національного антикорупційного бюро України.

В ході кримінального провадження доказування подання особою недостовірних відомостей в декларації полягає в проведенні тимчасового доступу до документу (в порядку статей 159–165 КПК України⁹), який перебуває у володінні Національного агентства, а саме – до поданої особою декларації, для отримання її повних відомостей та розкриття персональних даних особи, які становлять охоронювану законом таємницю та не відображаються у відкритому доступі. Після отримання повних відомостей декларації, вони підлягають порівнянню із достовірними відомостями, які наявні в правоохоронних органах, а, за необхідності, проводяться відповідні експертні дослідження з метою оцінки вартості окремих об'єктів.

Встановлення ознак не задекларованих суб'єктом об'єктів полягає у витребуванні відомостей із відповідних державних реєстрів. Зокрема, це Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний реєстр іпотек, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, громадських формувань та ін. У окремих випадках, доведеться вилучати оригінали нотаріальних, банківських, реєстраційних документів.

---

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відом. Верхов. Ради України* (ВВР). 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. С. 88.

Факт неподання особою декларації встановлюється шляхом огляду електронної інформаційної системи, а саме – Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – реєстр), на офіційному веб-сайті Національного агентства, а також, витребування та отримання (в порядку ч. 2 ст. 93 КПК України) від Національного агентства відомостей щодо неподання особою відповідної декларації, що є підтвердженням порушення вимог Закону.

Складнішим є процес доказування ознак суб'єктивної сторони ст. 366¹ КК України. Так, сторона обвинувачення зобов'язана довести, що неподання декларації або зазначення в ній недостовірних відомостей було вчинено умисно. І якщо не відображення взагалі або зазначення недостовірних даних щодо об'єктів декларування, які належать членам сім'ї суб'єкта, може мати позицію захисту щодо елементарного незнання суб'єктом даних про ці об'єкти, то не зазначення або зазначення недостовірних даних щодо об'єктів декларування, до яких суб'єкт має безпосереднє відношення (право власності, користування тощо), прямо вказує на умисне невиконання вимог Закону, з метою ухилення від відображення окремих об'єктів у декларації.

Щодо ознаки умисного неподання особою відповідної декларації, то, по-перше, відповідно до ст. 68 Конституції України: «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, а незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності»¹⁰. По-друге, доказування умислу щодо неподання особою декларації відбувається шляхом витребування та отримання копій відповідних документів щодо письмового ознайомлення даної особи з антикорупційною програмою органу працевлаштування та вимогами антикорупційного законодавства, в тому числі з положеннями Закону, а також, із переліком посад, на які поширюється обов'язок заповнення елект-

---

¹⁰ Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відом. Верхов. Ради України (ВВР). 1996. № 30. С. 141.

ронних декларацій, тощо. По-третє, підлягає встановленню факт реєстрації особи, як користувача в реєстрі за присвоєним ідентифікаційним кодом, та відповідно – послідовність дій даного користувача у реєстрі. А у разі надання відповіді Національного агентства щодо відсутності вказаних даних у реєстрі, неможливо вести мову навіть про спроби особи подати декларацію, що вказує на наявність умислу до неподання декларації. По-четверте, в ході кримінального провадження необхідно встановити факт наявності у суб'єкта необхідних умов і технічної можливості для подання декларації, зокрема і факт перебування суб'єкта на території України в період декларування, для чого необхідно долучити до кримінального провадження інформаційну довідку з відомчого реєстру Державної прикордонної служби України.

Процес встановлення ознак суб'єкта складу ст. 366¹ КК України є аналогічним як і в інших злочинах у сфері службової діяльності. Так, підлягають витребуванню копії документів щодо призначення/ переведення/ звільнення особи з посади (обрання на виборну посаду), посадова інструкція, в якій закріплені функціональні ознаки особи, табель робочого часу, довідка щодо виплати заробітної плати та інші документи, які характеризують особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

У ході дослідження питання притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 366¹ КК України нами було проаналізовано 50 вироків, які було ухвалено з моменту криміналізації даного діяння і по теперішній час. Так, ураховуючи альтернативний вид санкції аналізованої статті, судами було застосовано наступні форми кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації: а) громадські роботи – 62 % випадків; б) штраф – 18 % випадків; в) позбавлення волі на певний строк із подальшим звільненням від відбування покарання з випробуванням – 20 % випадків. Крім того, у всіх випадках ухвалення обвинувальних вироків, суди призначали винним особам додаткове обов'язкове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а у 24 % випадків було засто-

совано амністію. Слід акцентувати увагу на тому, що результатом допущених в ході досудових розслідувань помилок та неправильної правової оцінки фактичних обставин стали 5 виправдувальних вироків. У всіх інших випадках направлення до суду обвинувальних актів за ст. 366¹ КК України судами були постановлені ухвали про звільнення осіб від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України (у зв'язку з дійовим каяттям) або на підставі ст. 48 КК України (у зв'язку із зміною обставинки), за умови подання відповідних декларацій вже на стадії судового розгляду.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що процес застосування ст. 366¹ КК України не є складним, але має свою специфіку. Так, в ході кримінально-правової кваліфікації суб'єкт правозастосування повинен повно та всебічно проаналізувати фактичні обставини кримінального провадження, встановити у діянні особи всі необхідні ознаки даного складу кримінального правопорушення, надати їм належну правову оцінку та, за наявності достатніх підстав, прийняти процесуальне рішення відповідно до вимог чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Список використаних джерел

1. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2007. 208 с.
2. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 1996. № 30.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13.
5. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.
6. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 192 с.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 р.: Закон від 15 березня 2016 р. № 1022-VIII. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2016. № 13. Ст. 146.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон від 6 грудня 2016 р. № 1774-VIII. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2017. № 2. Ст. 25.

9. Про запобігання корупції: Закон від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056.

10. Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю, затвердженні Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 11 серпня 2016 р. № 3. URL: <https://nazk.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodo-zarovnennya-elektronnyh-deklaraciy> (дата звернення: 14.10.2018).

Андрієшин В. В. Уголовно-правовая квалификация декларирования недостоверной информации (ст. 366¹ УК Украины)

В статье, с целью установления особенностей уголовно-правовой квалификации и доказывания признаков состава преступления «Декларирование недостоверной информации», который предусмотрен в ст. 366¹ УК Украины, проведен анализ действующего уголовного и антикоррупционного законодательства Украины, исследованы материалы правоприменительной практики. В частности, результатом исследования являются рекомендации по применению ст. 366¹ УК Украины правоохранительными органами.

Ключевые слова: уголовная ответственность, должностное лицо, коррупция, предотвращение коррупции, декларирование недостоверной информации, декларация.

Andrieshin V. V. Criminal qualification declaring of inaccurate information (Art. 366¹ of the Criminal Code of Ukraine)

This article deals with the analysis of criminal and anti-corruption legislation of Ukraine and law enforcement materials, in order to establish the specifics of criminal qualification and establishing signs of crime which is provided in the Art. 366¹ of the Criminal Code of Ukraine «Declaring of inaccurate information». In particular, recommendations for application of Art. 366¹ of the Criminal Code of Ukraine by law enforcement agencies are the results of this article.

Key words: classification of crimes, punishment, types of punishments, legislative equipment, competition of norms, par criminal liability, official, corruption, prevention of corruption, declaration of inaccurate information, declaration.

УДК 343.97:351.74/.76-027.63

С. С. Шрамко,
науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН
України

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЗА УЧАСТЮ ГРОМАДСЬКОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена дослідженню зарубіжної практики залучення громадськості до запобіжної діяльності. Розглянуто досвід США, Німеччини, Великої Британії, Китаю, Канади та розкриті переваги такої діяльності громадськості. Приділена увага найпоширенішим формам участі громадськості за кордоном – патрулюванню; наданню інформації про злочинців або факти вчинених злочинів; участі в антикорупційних заходах; сприянню у ресоціалізації правопорушників; наданню допомоги жертвам злочинів; посиленню захищеності власного майна; участі в інформаційних антикриміногенних заходах.

***Ключові слова:** запобігання злочинності, громадськість, зарубіжний досвід, форми участі громадськості у запобіганні злочинам.*

Постановка проблеми. Метою більшості кримінологічних досліджень є розробка перспективних напрямів запобігання злочинності. Здійснення цього наукового завдання неможливе без дослідження зарубіжної практики запобігання злочинності з огляду на оцінку її ефективності для можливого упровадження в Україні та навіть критичної оцінки. Отже, зарубіжна практика запобігання злочинності за участі одного із багатьох суб'єктів цієї діяльності, яким є громадськість, становить науковий інтерес.

У літературі справедливо зазначається, що найважливішою частиною змісту порівняльно-правових досліджень є знання, що мають функціональну природу, виходять за межі національних правових систем і становлять універсальну теоретичну і практичну цінність¹. Указане можна доповнити сло-

---

¹ Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 278–285.

вами О. Ю. Шостко, яка підкреслила, що врахування досвіду інших країн завжди є тим додатковим позитивним чинником, який дозволяє більш раціонально підходити до розробки власних запобіжних моделей². Подібні ідеї учених відбилися й у нормативно-правових актах правоохоронних органів, що визначають нові підходи до запобігання злочинності в Україні. Зокрема, у Стратегії розвитку органів системи МВС України на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р, підкреслено, що реалізація Стратегії здійснюватиметься із врахуванням позитивного досвіду й кращої практики провідних держав³.

У зв'язку з цим вважаємо, що вивчення практики інших країн щодо використання громадськості у сфері запобігання злочинності заслуговує на увагу й є виправданим із позиції кримінології через низку таких причин: а) поширеність порівняльно-правових досліджень відповідає своєрідному тренду сучасної кримінології⁴; б) спрямованість на реалізацію нормативно-правових актів, що визначають сучасні підходи до профілактики злочинності в Україні; в) узгодженість з євроінтеграційним вектором розвитку України, у тому числі у правоохоронній сфері; г) є основою для можливого розширення тих або інших напрямів участі громадськості у запобіганні злочинності у нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання зарубіжного досвіду запобігання злочинності, у тому числі за участі громадськості, приділяли увагу В. С. Батиргарєєва, О. М. Ведернікова, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. М. Дрьомін, М. Г. Колодяжний, О. М. Литвинов, В. І. Шакур, О. С. Шеремет, О. Ю. Шостко та ін. У працях одних учених розглядуване нами питання висвітлювалося через викладення думок щодо запо-

---

² Шостко О. Ю. Теорії причин злочинності неповнолітніх у сучасній американській кримінології: наук.-практ. посібник. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. С. 5.

³ Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80> (дата звернення: 3.03.2018).

⁴ Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія; за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.

бігання тим чи іншим злочинам. Інші ж досліджували залучення громадськості до правоохоронної діяльності окремо за країнами.

Метою цієї статті є дослідження найбільш поширених практик залучення громадськості до запобігання злочинності у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Центральною методологічною складовою кримінологічного пізнання сучасного зарубіжного досвіду участі громадськості щодо запобігання злочинності є розгляд форм такої діяльності. Різноманітні зарубіжні форми участі громадськості у запобіганні злочинності можна поділити за їх характером на такі: а) патрулювання; б) надання інформації про злочинців або факти вчинених злочинів; в) участь в антикорупційних заходах; г) сприяння у ресоціалізації правопорушників; д) надання допомоги жертвам злочинів; е) посилення захищеності власного майна; є) участь в інформаційних антикриміногенних заходах; ж) інші форми.

Патрулювання. Зазначена форма участі громадськості у запобіганні злочинності є найбільш поширеною за кордоном. Як зазначають окремі науковці, патрулювання можна віднести до історично укоріненого різновиду правоохоронної діяльності, яка згодом удосконалилась, змінила свої форми і засоби досягнення основної мети у виді охорони правопорядку⁵. Подібне удосконалення, на нашу думку, можна пов'язувати саме із розширенням поліцейських патрулів, до складу яких залучаються громадяни. Загалом патрулювання властиве не лише розвиненим західним країнам світу, а й менш соціально благополучним латиноамериканським, африканським й азійським державам.

Достатньо потужною з огляду на кількісний склад і різноманітність видів здійснюваної діяльності є практика патрулювання за участю громадськості у США. Цьому сприяє наявність спеціальних організацій (волонтерських рад, громадських комісій при муніципалітетах), які займаються питаннями урізноманітнення поліцейського патрулювання, підвищення його результативності,

---

⁵ Колодязний М. Г. Патрулювання як складова стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*: зб. наук. пр. Харків: ХНУВС, 2018. № 1. С. 37–46.

фінансування. Найбільш відомою організацією громадського патрулювання у США та у всьому світі є «Ангели-охоронці», які із 1979 р. по теперішній час сприяють поліції забезпечувати правопорядок не лише у США, а й у багатьох інших країнах світу. «Ангели-охоронці» – добровільне громадське об'єднання, яке на безоплатних засадах здійснює патрулювання станцій метрополітену, вулиць та інших громадських місць⁶. Узагалі різні (як комбіновані патрулі, так і патрулі, що складаються виключно із цивільних осіб), функціонують у всіх штатах США. За даними Управління громадських служб поліцейського обслуговування Міністерства юстиції США (Community Oriented Policing Services), найбільш ефективними програмами профілактики злочинності у цій країні, спрямованими на залучення американців до патрулювання, є такі: «Волонтери у допомогу поліції» (м. Фінікс, штат Аризона); «Патрулі з охорони кварталів» (м. Міллерсвіль, штат Меріленд); «Вуличні патрулі протидіють крадіжкам та угонам» (м. Ардмор, штат Пенсильванія)⁷ тощо.

Активізації громадського патрулювання у Великій Британії посприяло прийняття на початку ще 90-х рр. ХХ ст. спеціальних програм, однією з яких є «Вуличне патрулювання»⁸, а також створення громадської патрульної служби (Community Support Officers) і спеціальних констеблів. Члени цієї організації здійснюють охорону громадського порядку у складі змішаних патрулів і не мають права застосовувати силу до правопорушників. Головне їх завдання – виявляти факти вчинених злочинів та рацією повідомляти про різноманітні інциденти⁹. Ефективність їх діяльності є доволі високою, що забезпечується посиленням соціального контролю у громадських місцях.

У ФРН громадське патрулювання активізувалось із прийняттям ще у 2000 р. Закону «Про активне залучення громадян до збільшення внутрішньої

---

⁶ Guardian Angels. URL: <http://guardianangels.org/about/history> (дата звернення: 6.05.2018).

⁷ Community Oriented Policing Services. URL: <https://cops.usdoj.gov/> (дата звернення: 10.05.2018).

⁸ Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании. Москва: Рос. криминол. асоц., 2001. С. 266, 267.

⁹ Police Community Support Officers (PCSOs) and special constables. URL: <https://www.gov.uk/police-community-support-officers-what-they-are> (дата звернення: 10.05.2018).

безпеки». Згідно із цим Законом у країні створено добровільну поліцейську службу, на яку покладається функція патрулювання. Причому, на відміну від «Ангелів-охоронців», члени цієї служби у ФРН отримують грошове заохочення¹⁰.

Достатньо поширеною і масовою є практика громадського патрулювання у КНР. Лише у Пекіні до охорони громадського порядку залучається до 850 тис. добровольців. Особливість китайського патрулювання полягає у віковому складі патрулів, оскільки більшість патрульних є особами пенсійного віку від 50 до 70 років. Вони на безоплатних засадах допомагають поліції затримувати злочинців, повідомляти про факти учинених злочинів та правопорушень. Подібні патрулі активізуються у КНР напередодні китайського Нового року, інших національних свят і проведення масових культурно-розважальних заходів¹¹.

Надання інформації про злочинців або факти вчинених злочинів. Однією з найбільш відомих у світі програм профілактики злочинності, пов'язаних зі стимулюванням громадян до надання будь-якої анонімної інформації про вчинені злочини або злочинців, є програма «Зупини злочинця» (Crime Stoppers). Зазначений проект був запроваджений уперше у США у 1976 р. Станом на 2018 р. на міжнародній платформі «Crime Stoppers» беруть участь 26 країн світу, включаючи США, Велику Британію, Канаду, Нідерланди, Австралію, ПАР, Нову Зеландію та інші латиноамериканські й африканські держави. Джерелами фінансування анонімних відомостей про злочинні події є спонсорська допомога юридичних осіб, пожертви громадян, подарунки, спадщина та ін. Із 2010 р. згаданий проект став підтримувати стратегічне партнерство із Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом), а з 2016 р. – з Управлінням ООН з наркотиків та злочинності (UNODC)¹².

---

¹⁰ Crime Prevention in Germany: Selected examples of projects in the «Infopool Prevention» database / ВКА, 2004. Р. 11, 12.

¹¹ Connor N. China deploys of elderly volunteers to keep the peace after Beijing knife rampage. *The telegraph*. 2018. 12 February. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/02/12/china-deploys-army-elderly-volunteers-keep-peace-beijing-knife/> (дата звернення: 12.05.2018).

¹² Crime Stoppers International. URL: <https://csiworld.org> (дата звернення: 14.05.2018).

В окремих державах, поряд із проектом «Crime Stoppers», функціонують й інші додаткові програми профілактики, спрямовані на активізацію громадськості до надання інформації про вчинені, особливо резонансні, злочини. До таких можна віднести США, що відрізняються потужним фінансуванням такого напрямку діяльності, а також широкою підтримкою подібних ініціатив з боку громадянського суспільства. Зокрема, у м. Стаффорд штату Нью-Джерсі запроваджена програма «Сигналізування про злочини». Вона полягає у схиланні американців до участі у програмі. Усім особам, хто виявив бажання анонімно повідомляти про злочини і правопорушення, з метою їх убезпечення і посилення анонімності повідомлень видаються спеціальні ідентифікаційні номери (QR-коди), які виключають витік будь-якої інформації про викривача злочинців¹³.

Нагадаємо, що в Україні, на відміну від багатьох західних держав, не поширена практика грошового та іншого заохочення свідомих громадян, які надають інформацію про вчинені злочини і злочинців. Відсутня й відповідна нормативно-правова база, що законодавчо визначала б умови анонімного повідомлення про факти вчинених злочинів. Виключення становить хіба що Закон України «Про запобігання корупції» 2014 р., де у ст. 53 визначаються умови державного захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні й протидії корупції¹⁴. При цьому відсутня норма про заохочення викривачів корупціонерів.

Участь в антикорупційних заходах. Головними тенденціями у сфері запобігання та протидії корупції в демократичних країнах є, по-перше, чітка кореляція та взаємозв'язок рівня демократизації суспільства й корупції (чим більше в країні демократії, тим менше там корупційних проявів); по-друге,

---

¹³ Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність, орієнтована на громадськість). Харків: Харків. ін-т соціальних досліджень, 2015. С. 12.

¹⁴ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

громадянське суспільство розглядається як основний суб'єкт впливу на владу – і, відповідно, як первинний суб'єкт протидії корупції¹⁵.

Потужні можливості у цій сфері мають неурядові організації, головним завданням яких є викриття корупції. Дослідниками питання залучення громадськості до запобігання корупційним злочинам у зарубіжних країнах виокремлено низку неурядових організацій із міжнародним статусом. Такими є: Transparency International, International Anti-corruption Resource Center, Corruption Watch, Transparify та ін.¹⁶ Аналіз діяльності зазначених та інших неурядових організацій дозволив дійти висновку, що їх антикорупційний вплив втілюється через такі заходи: формування та реалізація антикорупційної політики; оцінювання антикорупційних механізмів, що застосовуються урядами; збір та обробка інформації випадків корупції; виявлення корупційних ризиків; надання правової допомоги; розробка та реалізація освітніх програм; формування антикорупційного світогляду громадян.

Одне з перших місць серед держав, найменш уражених корупцією, посідає Швеція. У цій країні діє ефективний громадський контроль за діяльністю як державного, так і приватного секторів, провідну роль у здійсненні якого відіграють ЗМІ, церква та громадська думка. При чому остання може створити негативний імідж бізнесменам або посадовцям, внаслідок чого одні будуть вимушені піти у відставку, а інші втратять довіру серед ділових партнерів.

Так само громадський контроль за діяльністю владних структур, а також культивування у суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів корупції має місце у Швейцарії, Нідерландах, США, Франції, Польщі та ін.

Що стосується США, то в цій країні інститут громадського антикорупційного нагляду забезпечується законом «Про свободу інформації» 1966 р., відповідно до якого всі федеральні відомства мають надавати громадянам ві-

---

¹⁵ Задорожний С. А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. С. 13.

¹⁶ Білецький А. В. Участь громадськості у запобіганні корупційній злочинності в Україні. Дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. С. 114.

льний доступ до всієї наявної розсекреченої інформації. Завдяки цьому закону викриття корупції стало більш можливим. Такою діяльністю займається низка неурядових організацій США: Judicial Watch, Project on Government Oversight, Government Accountability Project та ін.

Наприклад, у Сеулі у 1999 р. розроблена антикорупційна програма «OPEN», яка дозволила громадянам контролювати роботу посадовців¹⁷. Це дозволяє у будь-який час слідкувати за процесом розгляду документів за зверненнями про надання дозволів за тією чи іншою справою, особливо коли є найбільша ймовірність прояву корупції.

У Канаді немає спеціальних антикорупційних відомств, її антикорупційна система побудована на активній участі громадськості через ЗМІ, професійні асоціації та організації.

Як бачимо, роль громадськості у запобіганні корупції в зарубіжних країнах досить вагома, а головне має практичну спрямованість, що полягає у:

– нагляді, тобто громадськість уважно стежить за законодавчими та інституційними змінами, прозорістю формування і функціонування влади, а також процесами із корупційних справ (від розкриття інформації до розслідування, обвинувачення та суду);

– виробленні на базі досвіду та знань життєздатних альтернатив шляхом розробки законопроектів, концепцій інституційних реформ та просвітніх кампаній;

– впливі як одному із найважливіших інструментів, який можна використовувати для здійснення громадського тиску на уряд і посадовців при прийнятті конкретних рішень;

– дії, а саме наданні послуг в соціальній сфері, оприлюдненні інформації про випадки корупції та підвищенні рівня обізнаності широкого кола громадян.

---

¹⁷ Информационный бюллетень № 15. 28.06.2003, Коалиция против коррупции в Томской области. Официальный сайт Центра антикоррупционных исследований и инициатив «Трансперенси Интернешл - Р». URL: http://www.transparency.org.ru/CENTER/DOC/tomsk_newsletter15.doc (дата звернення: 11.02.2018).

Сприяння у ресоціалізації правопорушників. Зазначена форма участі громадськості у запобіганні злочинності особливо поширена у розвинених західних країнах світу, що відзначаються відносно гуманною кримінальною політикою. Для неї характерний низький відсоток призначення судами винним покарань, пов'язаних із позбавленням волі, а також широке застосування практики звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням¹⁸. Тому ресоціалізація може мати як пенітенціарний, так і постпенітенціарний характер.

Наприклад, у Франції й Великій Британії громадська ресоціалізаційна пенітенціарна практика полягає у тому, що низку соціальних, освітніх та інших заходів здійснюють представники неурядових, громадських структур, напівдержавних утворень. До таких заходів належать: розробка конкретних соціальних програм, їх реалізація, надання соціальної допомоги, залучення до соціальної роботи необхідних фахівців на громадських засадах і надання допомоги засудженим. У Фінляндії функціонує Асоціація у справах пробації і подальшого нагляду для допомоги у вирішенні соціальних проблем умовно звільнених і звільнених в'язнів, членами якої також є окремі громадські структури. Особливістю пенітенціарної ресоціалізації у ФРН є широка участь церкви і релігійних організацій¹⁹.

Постпенітенціарна ресоціалізація характеризується тим, що засуджені, які перебувають після вчиненого злочину на волі, зобов'язуються брати участь у програмах медіації, пробації, практиці примирення з потерпілим, відвідувати спеціальні відновлювальні психологічні, педагогічні й медико-соціальні курси й тренінги щодо приборкання агресії, лікування алкоголізму і наркоманії, зміни життєвих настанов і цінностей та ін. Головне, що у подібній практиці сприяння у ресоціалізації злочинців і правопорушників бере ак-

---

¹⁸ Дрьомін В. М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юрид. лит., 2007. № 32. С. 265–271.*

¹⁹ Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи зі засудженими. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби.* 2016. № 1. С. 10–17.

тивну участь громадськість (батьки злочинців, соціальні працівники, священники, соціально активна молодь, волонтери тощо).

Нерідко постпенітенціарна ресоціалізація правопорушників у зарубіжних країнах здійснюється у межах спеціальних програм профілактики. Розглянемо деякі з них. Так, доволі ефективною виявилась програма «Волонтери у допомогу поліції», що здійснюється у м. Фінікс (штат Аризона, США). Її мета – залучити зацікавлених й кваліфікованих громадян-волонтерів до здійснення деяких функцій правоохоронних органів. Зокрема, департаментом поліції цього міста було залучено понад 3 тис. волонтерів, які не мали судимості, пройшли спеціальну перевірку поліцією до виконання низки ресоціалізаційних заходів зі злочинцями та особами, звільненими з місць позбавлення волі (читання лекцій, надання правової допомоги, проведення психологічних тренінгів, сприяння у працевлаштуванні)²⁰.

У м. Белфаст, столиці Північної Ірландії, у 2009 р. було запроваджено вдалу програму під назвою «Реінтеграція правопорушників – РІП» (The RIO project), заходи якої здійснюються й до цього часу. Метою програми є постпенітенціарна ресоціалізація осіб віком від 17 до 21 року, які звільнились із місць позбавлення волі або які мають проблеми із законом. Відповідно до програми спеціальний працівник поліції є оператором між молодими людьми, які отримували ресоціалізаційні послуги, й надавачами цих послуг, якими часто виступали громадські організації, волонтери та інші зацікавлені недержавні суб'єкти. Останні надають правову, психологічну, соціальну та іншу допомогу молодим людям, щоб не допустити з їх боку рецидиву злочинів²¹.

Надання допомоги жертвам злочинів вважається також поширеним напрямом залучення громадськості до справи профілактики злочинності у багатьох державах світу. Піонерами у цій сфері є найбільш демократичні й

---

²⁰ Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність, орієнтована на громадськість). Харків: Ін-т соціальних досліджень, 2015. С. 8.

²¹ Williams N. 100 Promising Practices on Safer Cities: Collation of Urban Safety Practices / The International Centre for the Prevention of Crime; The European Forum for Urban Security; United Nations Human Settlements Programme, 2014. P. 98.

соціально благополучні країни (США, країни Центральної Європи), де захисту прав жертв злочинів приділяється значна увага. У багатьох країнах-членах ЄС розробляються і поширюються волонтерами та представниками правозахисних громадських організацій серед жертв злочинів спеціальні інформаційні буклети. У них роз'яснюються права жертв злочинів і алгоритм подальших дій для відновлення порушених права внаслідок учиненого злочину²². У багатьох зарубіжних країнах також приймаються як національні, так і місцеві програми допомоги жертвам кримінальних посягань.

Так, у м. Форт-Лаурдердейл (штат Флорида, США) була запроваджена програма надання безкоштовного адвоката для осіб, які потерпіли від злочину. Місцевий департамент поліції отримав грант, кошти у межах якого були освоєні на підготовку висококваліфікованого персоналу юристів, які захищали у суді інтереси незаможних жертв злочинів. У м. Аврора (штат Колорадо, США) також реалізується подібна програма. До її реалізації запрошено 35 жінок-волонтерів, які мають у цілодобовому режимі надавати безкоштовну допомогу жертвам злочинів. Ці жінки виїжджають на місця кримінальних подій, надають психологічне консультування, здійснюють психологічний супровід потерпілих упродовж кількох тижнів після вчиненого злочину²³.

Європейські країни також активно розробляють шляхи підтримки осіб, які потерпіли від злочинів. У багатьох країнах, таких, наприклад, як Іспанія, особливий наголос здійснюється на захисті жертв сімейного насильства, адже ця проблема є гострою для європейського співтовариства. Для цього у багатьох містах провінції Іспанії, наприклад, у Каталонії (Барселона, Жирона, Леріда, Таррагона), у 2011 р. запроваджено проект «Програма безпеки та підтримки жертв гендерного й сімейного насильства». Ця програма також розрахована на дітей та осіб похилого віку. Її окремий блок включає заходи що-

---

²² Victims Support Programme: Guidance Note on the Review of Application Decisions. Belfast, 2013. 8 p.

²³ Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність, орієнтована на громадськість). С. 28.

до залучення окремих громадян і громадських організацій до надання різних видів допомоги жертвам злочинів і правопорушень²⁴.

Посилення захищеності власного майна. Зазначена форма участі громадян у запобіганні злочинності у зарубіжних країнах пов'язується із відомими у кримінологічній літературі заходами профілактики захисту²⁵. Вона полягає у тому, що громадяни за рекомендацією поліцейських або за власною ініціативою вживають різноманітні заходи, спрямовані на укріплення технічної захищеності власного майна (квартири, приватного будинку, автомобіля, магазину, господарського приміщення). У підсумку подібна громадська активність сприяє посиленню технічної захищеності майна, що ускладнює і навіть унеможлиблює здійснення тих або інших кримінальних посягань щодо викрадення, знищення, пошкодження майна, угону автомобіля, вчинення хуліганських дій, здійснення грабежу чи розбою, у тому числі поєданого із проникнення у житло, та ін.

У багатьох зарубіжних країнах (США, Велика Британія, ФРН, Канада, Австралія) у відділах поліції передбачена посада поліцейського, відповідального за здійснення перевірки захищеності майна громадян. Після проведення відповідного огляду, власнику майна співробітником надаються поради щодо посилення технічного захисту: укріплення дверної коробки; монтажу додаткових запірних пристроїв; установлення сигналізації; покращення освітлення прибудинкової території; додаткове скління вікон; зберігання готівки й коштовних речей лише у надійно схованому сейфі тощо²⁶. Подібні поради надаються, наприклад, поліцією Лондона населенню цього міста. Громадянам після вжиття ними за власні кошти необхідних технічних заходів поліцією надаються спеціальні стікери, що наклеюються на вікна й усі двері оселі й сигналізують про участь власника майна у програмі домашнього аудиту безпеки.

---

²⁴ Williams N. 100 Promising Practices on Safer Cities: Collation of Urban Safety Practices. P. 56.

²⁵ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 23.

²⁶ Home Security Audit. URL: <https://www.londonpolice.ca/en/crime-prevention/Home-Security-Audit.aspx> (дата звернення: 16.05.2018).

Аналогічні програми профілактики під назвою «Аудит безпеки для бізнесу» існують у багатьох західних державах щодо підприємців та юридичних осіб у сфері торгівлі й надання послуг населенню²⁷. Зокрема, для представників бізнесу надаються поради щодо порядку технічного облаштування торговельних залів, господарських приміщень (установлення тривожних кнопок і камер відеонагляду), правил розставлення товарів на полицях і вітринах з метою не порушення оглядовості та ін.

Участь в інформаційних антикриміногенних заходах. У багатьох зарубіжних країнах, включаючи держави Латинської і Північної Америки, Європи, Африки, Азії, належний рівень залучення недержавних суб'єктів до справи профілактики злочинності досягається шляхом проведення відповідних інформаційних кампаній. Вони забезпечують надійну соціально-психологічну основу для активізації громадянського суспільства у сфері запобігання злочинності й підвищення соціальної відповідальності громадян за результати у розглядуваній сфері.

У США поширена практика оголошення так званих днів без злочинності, коли проходить марш учасників такої акції, громадянам роздаються інформаційні бюлетені з порадами зменшення віктимізації від різних злочинів. У деяких містах США і Великої Британії мешканців окремих житлових кварталів залучають до створення профілів районів проживання шляхом уточнення поліцією за допомогою населення можливих маршрутів патрулювання, осіб, які ведуть злочинний спосіб життя, вживають наркотики та ін. У Канадській провінції Саскачеван позитивно зарекомендувала себе практика створення так званих департаментів соціальних послуг. До їх складу входять також волонтери і члени громадських організацій, які, переміщаючись на спеціальному автомобілі, обладнаному рацією, терміново виїжджають на місце

---

²⁷ Business Beat: Crime Prevention at Work / National Community Crime Prevention Programme. Canberra, 2004. 2 p.

певної події (вчиненого злочину, пожежі, нещасного випадку, катастрофи), де надають інформаційну і консультаційну допомогу постраждалим²⁸.

У африканських країнах (Ботсвана, Зімбабве, Лесото, Нігерія, Кенія, Малаві, Уганда, Сьєрра-Леоне) останнім часом набув поширення досвід надання юристами на громадських засадах безоплатної юридичної допомоги як злочинцям, так і жертвам злочинів²⁹.

До *інших форм* участі громадськості у запобіганні злочинності у зарубіжних країнах можна віднести: залучення мешканців мікрорайонів до облаштування території проживання у межах теорії «розбитих вікон» (США, Велика Британія, Нідерланди). Внаслідок цього підвищується соціальна відповідальність громадян, усуваються криміногенні умови для вчинення багатьох корисливих і насильницьких злочинів шляхом вирубки кущів і сухих дерев, демонтажу напівзруйнованих будівель, які слугують притонами для наркоманів та ін.; залучення із клубів кварталів й громадських груп жінок-волонтерів для виконання у поліцейських департаментах неполіцейських реєстраційних функцій (прийом заяв і скарг від відвідувачів; консультування за неправовими питаннями) (м. Нью-Йорк, штат Нью-Йорк, США); залучення чоловіків-волонтерів до другорядної некваліфікованої поліцейської діяльності (регулювання дорожнього руху, реагування на повідомлення про асоціальну поведінку) (м. Дейтрон, штат Огайо, США) тощо³⁰.

Щодо переваг залучення громадськості до профілактики злочинності, виходячи із зарубіжної практики у зазначеній сфері, то їх можна розділити на дві групи: основні й додаткові. Основними перевагами є: скорочення рівня злочинності і правопорушень; підвищення безпеки у відповідних районах

---

²⁸ Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність, орієнтована на громадськість). С. 28.

²⁹ National approaches to public participation in strengthening crime prevention and criminal justice: Working paper. *Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice*, 2015. 18 p.; Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії. *Вісник Національної академії правових наук*. 2015. № 2. С. 92–100.

³⁰ Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність, орієнтована на громадськість). С. 28.

міст; зниження страху громадян перед злочинністю; посилення обслуговуючої функції органів поліції стосовно мешканців територіальних громад; удосконалення партнерських відносин поліції з населенням. Додатковими перевагами такої діяльності вважаються: поглиблення демократизації суспільства; зміна психології мешканців місцевих громад у бік посилення відчуття єдності, терпимості, ввічливості й соціальної відповідальності; підвищення довіри громадян до поліції. До речі, за останнім показником згідно із Законом України «Про Національну поліцію» 2015 р. пропонується оцінювати ступінь ефективності роботи поліції у нашій країні.

Висновки. Розгляд сучасної зарубіжної практики участі громадськості у запобіганні злочинності дає підстави для можливого запозичення її окремих складових із метою удосконалення діяльності правоохоронних органів України, а також формування новітньої стратегії протидії злочинності.

Список використаних джерел

1. Business Beat: Crime Prevention at Work / National Community Crime Prevention Programme. Canberra, 2004. 2 p.
2. Community Oriented Policing Services. URL: <https://cops.usdoj.gov/> (дата звернення: 10.05.2018).
3. Connor N. China deploys of elderly volunteers to keep the peace after Beijing knife rampage. *The telegraph*. 2018. 12 February. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/02/12/china-deploys-army-elderly-volunteers-keep-peace-beijing-knife/> (дата звернення: 12.05.2018).
4. Crime Prevention in Germany: Selected examples of projects in the «In-fopool Prevention» database / ВКА, 2004. 47 p.
5. Crime Stoppers International. URL: <https://csiworld.org> (дата звернення: 14.05.2018).
6. Guardiah Angels. URL: <http://guardianangels.org/about/history> (дата звернення: 6.05.2018).
7. Home Security Audit. URL: <https://www.londonpolice.ca/en/crime-prevention/Home-Security-Audit.aspx> (дата звернення: 16.05.2018).
8. National approaches to public participation in strengthening crime prevention and criminal justice: Working paper. *Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice*, 2015. 18 p.

9. Police Community Support Officers (PCSOs) and special constables. URL: <https://www.gov.uk/police-community-support-officers-what-they-are> (дата звернення: 10.05.2018).

10. Victims Support Programme: Guidance Note on the Review of Application Decisions. Belfast, 2013. 8 p.

11. Williams N. 100 Promising Practices on Safer Cities: Collation of Urban Safety Practices / The International Centre for the Prevention of Crime; The European Forum for Urban Security; United Nations Human Settlements Programme, 2014. 218 p.

12. Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи зі засудженими. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2016. № 1. С. 10–17.

13. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 278–285.

14. Білецький А. В. Участь громадськості у запобіганні корупційній злочинності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 228 с.

15. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании. Москва: Рос. криминол. ассоц., 2001. 344 с.

16. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

17. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії. *Вісник Національної академії правових наук*. 2015. № 2. С. 92–100.

18. Др'омін В. М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юрид. лит., 2007. № 32. С. 265–271.*

19. Задорожний С. А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади: автореф. дис. ... канд. юрид. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.

20. Информационный бюллетень № 15. 28.06.2003, Коалиция против коррупции в Томской области. Официальный сайт Центра антикоррупционных исследований и инициатив «Трансперенси Интернешнл - Р». URL: http://www.transparency.org.ru/CENTER/DOC/tomsk_newsletter15.doc (дата звернення: 11.02.2018).

21. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія; за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.

22. Колодяжний М. Г. Патрулювання як складова стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. пр.* Харків: ХНУВС, 2018. № 1. С. 37–46.

23. Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність, орієнтована на громадськість). Харків: Харків. ін-т соціальних досліджень, 2015. 32 с.

24. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

25. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80> (дата звернення: 3.03.2018).

26. Шостко О. Ю. Теорії причин злочинності неповнолітніх у сучасній американській кримінології: наук.-практ. посібник. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. 46 с.

Шрамко С. С. Предупреждение преступности с участием общественности: зарубежный опыт

Статья посвящена исследованию зарубежной практики привлечения общественности к предупредительной деятельности. Рассмотрен опыт США, Великобритании, Китая, Канады и изложены преимущества такой деятельности общественности. Уделено внимание наиболее распространенным формам участия общественности за границей – патрулированию; информированию о преступниках или фактах совершения преступлений; участию в антикоррупционных мероприятиях; содействию в ресоциализации правонарушителей; помощи жертвам преступлений; усилению защищенности собственного имущества; участию в информационных антикриминальных мероприятиях.

Ключевые слова: *предупреждение преступности, общественность, иностранный опыт, формы участия общественности в предупреждении преступлений.*

Shramko S. S. Public crime prevention: foreign experience

The article is devoted to the study of foreign practice of involving of public to preventive activities. The experience of the USA, Great Britain, China, Canada is considered and the advantages of such public activity are stated. Attention is paid to the most common forms of public participation abroad, such as: patrolling; informing about criminals or the facts of committing crimes; participation in anti-corruption activities; assistance in the resocialization of offenders; assistance to victims of crime; strengthening the security of their own property; participation in information anti-criminogenic activities.

Key words: *crime prevention, public, foreign experience, forms of public participation in crime prevention.*

УДК 343.135

Є. С. Назимко,

докт. юрид. наук, старший науковий співробітник, перший проректор Донецького юридичного інституту МВС України;

М. С. Андріяшевська,

аспірант Донецького юридичного інституту МВС України

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ОСНОВНІ РИСИ СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДІТЕЙ

У статті автори дослідили наявний законодавчий досвід ряду держав у сфері запобігання вчиненню злочинів проти дітей. Акцентовано увагу на тому, що запобігання вчиненню злочинів проти дітей у зарубіжних країнах зосереджується на запобіганні переважно сексуальним злочинам.

Ключові слова: діти, злочини, діти-жертви злочинів, запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

Постановка проблеми. Очевидний та надзвичайно важливий кримінологічний вимір будь-яких національно-державних систем захисту основоположних прав та свобод дітей/підлітків/неповнолітніх осіб (далі – дітей) відтворюється через законне функціонування сукупності принципів, правових норм, стратегій, програм/планів дій, політик, спрямованих саме на ефективне, повсякчасне запобігання вчиненню злочинів проти вказаної категорії потенційних жертв. Цей превентивний кримінально-правовий та соціальний практичний інститут є достатньо поширеним та розвинутим в переважній більшості сучасних держав, незалежно від їхнього географічного розташування та належності до тієї чи іншої правової та культурно-цивілізаційної сім'ї.

Є цілком природним та давно усталеним розуміння того, що необхідним і дієвим заходом боротьби із дитячою віктимністю, окрім власне покарання злочинця, є завчасне попередження, завчасна стратегічна превенція злочинів проти дітей.

Таким чином, в рамках будь-якого сучасного суспільства, незалежно від того, чи перебуває воно на сучасній або архаїчній, наприклад, родоплемінній стадії соціокультурного, політичного та економічного розвитку, дитина становить значущу, найбільшу соціальну та генеро-біологічну цінність. Вражаюча жахливість й абсолютна неприпустимість віктимізації дитини є фундаментальним і незаперечним морально-ціннісним, релігійним, філософським та власне кримінально-правовим імперативом багатьох минулих і всіх сучасних цивілізацій.

Основоположна ж соціальна небезпека даного явища полягає, як відомо, у тому, що саме досвід перебування в якості жертви злочину накладає на дитину глибоку, жахливу та подекуди, на жаль, невиліковну протягом усього її подальшого життя соціальну, психологічну та іноді й суто фізичну травму. Дитина, ставши одного разу жертвою того чи іншого злочину, зазнає певної, подекуди й достатньо суттєвої та незворотної десоціалізації, психологічної (психічної), морально-ціннісної фрустрації та, безумовно, таким чином, і власної криміналізації.

На сьогоднішній день цивілізоване міжнародне співтовариство, як сукупність держав, будучи об'єднаним спільними цінностями з цієї проблеми, накопичує, відтворює, розвиває та передає надзвичайно багатий національний соціальний та правовий досвід у сфері запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

Варто зазначити, що цей досвід є, з одного боку, дещо специфічним, відмінним, особливим у кожній окремій державі і, водночас, як це не дивно, єдиним, уніфікованим, універсальним під впливом тих чи інших чинників.

Отже, цілі, завдання, принципи, орієнтири, практичні заходи та відчутні практичні результати сучасної зарубіжної державної політики у сфері запобігання вчиненню злочинів проти дітей є актуальним предметом кримінологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних учених В. С. Батиргаєвої, В. І. Борисова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, С. Ф. Денисова, А. О. Джузи, О. М. Джузи, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко висвітлюються основні питання стану злочинності щодо неповнолітніх, а також засобів запобігання їй. Однак, положення сучасного зарубіжного законодавства щодо запобігання вчиненню злочинів проти дітей залишаються малодослідженими.

Мета статті – встановити основні риси сучасних зарубіжних кримінологічних практик запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальним, ціннісним, стратегічним, спрямовуючим, беззаперечним орієнтиром для переважної більшості національно-державних систем запобігання вчиненню злочинів проти дітей виступають конкретні, предметні положення низки універсальних міжнародно-правових актів (конвенцій, декларацій, хартій, пактів, рекомендацій, стратегій) у сфері визначення та захисту основоположних прав і свобод дитини.

Так, наприклад, у Преамбулі до Декларації прав дитини актуалізується, що дитина, саме «внаслідок її фізичної і розумової незрілості» і, таким чином, вразливості, «потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження»¹.

Принцип 2 цієї Декларації проголошує, що «дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини»².

У зв'язку з цим, у Принципі 9 даної Декларації проголошено, у свою чергу, в узагальнюючому, підсумковому контексті, що «дитина має бути за-

---

¹ Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 10.09.2018).

² Там само.

хищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона, тобто дитина, не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі»³.

Таким чином, безумовним видається те, що будь-які заходи, дії, зусилля із належного, спеціального правового та іншого захисту, а також спеціальної охорони дитини відразу після її народження та в процесі її поступового дорослішання, передбачають і запобігання її раптовій, спонтанній віктимізації. Вони передбачають комплексне попередження вчинення тих чи інших злочинів проти неї.

Зазначена нормативна імперативність такої турботи про дитину, необхідність її комплексного, повсякчасного, зокрема, таким чином, і кримінально-правового захисту зумовлюється, у свою чергу, самим інститутом основоположних прав і свобод людини. Такими правами, в їх самому узагальненому вигляді, є право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу від перебування у рабстві або у підневільному стані, свободу від тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження і покарання.

Це означає, що діти можуть стати жертвами власне таких злочинів (використовуючи міжнародно-правову термінологію) як вбивство, нанесення тяжких, середніх та інших тілесних ушкоджень, незаконні вилучення та продаж їхніх внутрішніх органів, викрадення, работоргівля, незаконне переміщення та неповернення із-за кордону, незаконне усиновлення, трудова, рабська, зокрема і сексуальна та/або порнографічна експлуатація, насильство, незаконне (насильницьке) вербування, фізичні та моральні знущання, приниження особистої гідності, примушення до вчинення певних незаконних дій, особистісна дискримінація дитини на тій чи іншій підставі тощо.

Усі вищезазначені універсальні права будь-якої людської особи, зокрема і дитини, нормативно забезпечено згідно з правовими положеннями ста-

---

³ Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 10.09.2018).

тей 3, 4 та 5 Загальної декларації прав людини⁴, а також, наприклад, згідно з положеннями статей 2, 3, 4, 5, 9, 10 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи)⁵, статей 6, 7, 8, 9, 18 та 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права⁶, статей 6, 7 8 Конвенції про права дитини (право на життя, здоровий розвиток індивідуальності, громадянство, ім'я, сімейні зв'язки тощо)⁷.

В узагальненому вигляді положення про дитячу антивіктимну, власне запобіжну політику викладено у ст. 19 даної Конвенції. Зазначається, що «держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поведіння з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури»⁸.

У цілому ж, відповідну соціальну та кримінально-правову запобіжну практику окремих держав можна та слід розглядати на прикладі запобігання вчиненню конкретних видів злочинів проти дітей.

---

⁴ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 10.09.2018).

⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.09.2018).

⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 10.09.2018).

⁷ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 10.09.2018).

⁸ Там само.

Якщо звернутися до норм європейського кримінального законодавства, то варто зазначити, що останнє, в умовах європейської тісної кримінально-правової інтегрованості, складається із двох рівнозначних та взаємопов'язаних змістовних елементів: загальноєвропейського наднаціонального законодавства та суто національного законодавства окремих європейських країн. Відповідні кримінально-правові норми окремих європейських держав є безпосереднім змістовним відображенням відповідного загальноєвропейського наднаціонального законодавства. Воно ж, у свою чергу, цілком змістовно слідує діючим універсальним правовим нормам, стандартам ООН.

Так, наприклад, у пунктах а) та с) ст. 1 «Цілі» Розділу I «Цілі, принцип недискримінації та визначення» Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. зазначено, що першочерговими цілями даної Конвенції є саме: а) запобігання та боротьба із сексуальною експлуатацією та сексуальними зловживаннями проти дітей та б) сприяння державному та міжнародному співробітництву проти сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань проти дітей⁹.

Предметно-цільовий Розділ II «Запобіжні заходи» цієї Конвенції визначає та нормативізує конкретні практичні заходи із запобігання вчиненню злочинів проти дітей. Ці заходи безпосередньо стосуються як тих осіб, які мають запобігати вчиненню злочинів проти дітей, самих дітей-потенційних жертв, небайдужої громадськості та представників приватного сектору та, як це не дивно, самих потенційних злочинців.

Статті 5, 6, 7, 8 та 9 цього Розділу передбачають: а) наймання, навчання та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з дітьми; б) надання дітям спеціальних знань, володіння якими здатне уберегти їх від потрапляння в число жертв сексуальних злочинів; в) програми/заходи (!) із запобіжного втручання, які передбачають доступ тим особам, які побоюються, що вони мо-

---

⁹ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. P. 3. URL: <https://rm.coe.int/1680084822> (дата звернення: 10.09.2018).

жуть вчинити будь-яке із правопорушень, установлених цією Конвенцією до програм або заходів ефективного втручання, спрямованих на оцінювання та недопущення ризику можливого скоєння ними сексуальних правопорушень проти дітей; г) підвищення обізнаності громадськості про злочини сексуальної експлуатації та сексуального насильства проти дітей і про запобіжні заходи, яких може бути вжито; г) залучення дітей, представників приватного сектору, засобів масової інформації та представників громадянського суспільства до спільної, скоординованої боротьби із даними злочинами¹⁰.

На певну підтримку нашого твердження про те, що наднаціональне кримінально-правове законодавство країн Європи визначає політику, дії, стратегію у сфері запобігання вчиненню злочинів проти дітей слід навести положення Розділу III «Спеціалізовані установи та координуючі органи» даної Конвенції.

Так, п. 1 ст. 10 «Національні засоби координації та співробітництва» цього Розділу вказує на необхідність вжиття заходів задля забезпечення координації на національному або місцевому рівнях між різними установами, відповідальними за захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, запобігання цим явищам та боротьбу з ними, зокрема в галузях освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, правоохоронних та судових органів¹¹.

Не менш важливим є зміст і підп. б) п. 2 даної статті, який визначає необхідність наявності механізмів для збору даних або інформаційних центрів на національному або місцевому рівні та в співробітництві з громадянським суспільством для попереджувального спостереження за явищем сексуальної експлуатації та сексуального насильства проти дітей і для його оцінювання з урахуванням вимог стосовно захисту особових даних¹².

---

¹⁰ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. P. 3–4. URL: <https://rm.coe.int/1680084822> (дата звернення: 10.09.2018).

¹¹ Там само. P. 4.

¹² Там само.

Важливі заходи із запобігання, протидії можливій або подальшій сексуальній експлуатації дитини є також, відповідно до статей 12 та 13 Розділу IV «Засоби для захисту та допомога жертвам», заохочення практики конфіденційного повідомлення відповідних соціальних служб про підозру в сексуальній експлуатації та сексуальному насильстві над дітьми та функціонування інформаційних служб, які називаються лініями допомоги¹³.

Так, Європейська телефонна лінія із допомоги дітям повідомляє у своєму звіті за 2013 р., що «за минулі десять років на дитячі телефони довіри надійшло майже 58 мільйонів дзвінків. У звіті зазначено причини, з яких діти шукають допомоги; сказано, що 2,1 млн. дзвінків здійснено дітьми через факти жорстокого поводження та насильства; чисельність таких дзвінків збільшилася в умовах економічної кризи»¹⁴.

Якщо ж, наприклад, дитина може стати або стає жертвою сексуальної експлуатації з боку її сімейного оточення, то запобіжними заходами, згідно п. 3 ст. 14 «Допомога жертвам» даного Розділу Конвенції, можуть бути: а) усунення ймовірного злочинця; б) вилучення жертви з її сімейного оточення¹⁵.

Загалом, європейське співтовариство визнає надзвичайну важливість саме запобіжних антикримінальних заходів. Так, у згаданому звіті зазначається, що «насильство проти дітей не є неминучим і його можна уникнути. У той же час ступінь та серйозні наслідки цієї проблеми свідчать про важливість запобігання. Згідно зі стандартами Всесвітньої організації охорони здоров'я, застосування запобіжних заходів однозначно розширюватиметься на тлі довгострокових та короткострокових витрат через факти жорстокого поводження з дітьми та нехтування цією проблемою окремими особами, сім'ями

---

¹³ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. P. 5. URL: <https://rm.coe.int/1680084822> (дата звернення: 10.09.2018).

¹⁴ Dimitrova A. Violence towards children in the EU. Current situation. In-depth analysis / EPRS European Parliamentary Research Service Members' Research Service November. 2014. PE 542.139. P. 12.

¹⁵ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 10.09.2018).

та суспільством. Це, у свою чергу, вимагає наявності громадської стратегії із охорони здоров'я, основою якої були б чіткі факти та багатосторонні підходи до ефективних грошових витрат, всеохоплюючої освіти, діяльності соціальних служб, правового поля та залучення представників місцевої влади, помічників у медичній сфері та неурядових організацій¹⁶.

У звіті чітко визнається, що «держави-члени ЄС поступово встановлюють власне національне законодавство відповідно до міжнародних та власне європейських стандартів»¹⁷.

Цікавим є також те, що у зазначеному звіті визнається таке: «порівняння національних політик у сфері запобігання та захисту є достатньо складним завданням. Різноманітні національні ініціативи, спрямовані на попередження насильства проти дітей, було оформлено у вигляді всеохоплюючих програм (попередження сексуального насильства, надання суспільству знань через медійні кампанії, заходи із ліквідації бідності, ініціативи задля зниження конфліктів у сімейних парах тощо) та цільових програм (ініціативи із батьківської освіти, домашні візити, дошкільні освітні програми, підтримка та групи самопомочі тощо)»¹⁸.

Якщо ж звернутися до досвіду країн, що розвиваються (країни Азії, Африки, Океанії, Латинської Америки та Карибського басейну), то, наприклад, досвід Філіппіни (Південно-Східна Азія) передбачають систему запобігання вчиненню цілої низки злочинів проти дітей.

Так, у п. (d) ст. 3 «Визначення понять» Закону Республіки Філіппін від 17 червня 1992 р. «Про надійніше запобігання та спеціальний захист дітей від жорстокого поводження, експлуатації, дискримінації та інших цілей» зазначається, що «всеохоплюючою програмою проти жорстокого поводження з дітьми, їхньої експлуатації та дискримінації» слід вважати скоординовану програму послуг та комплекс матеріальних складових, які б убезпечили дітей

---

¹⁶ Dimitrova A. Violence towards children in the EU. Current situation. In-depth analysis. P. 13.

¹⁷ Там само. P. 21.

¹⁸ Там само.

від: примушення до здійснення проституційної діяльності; перебування в якості предмету продажу та купівлі; залучення до участі у непристойних публікаціях та непристойних видовищах; інших факторів, що спричиняють жорстоке поводження; обставин, які загрожують та не сприяють виживанню та нормальному розвитку дітей»¹⁹.

Таким чином, як бачимо, досвід як європейських, так і азійських країн у сфері запобігання вчиненню злочинів проти дітей свідчить про те, що вони спільно зосереджується на діях, програмах, стратегіях, правових нормах, спрямованих на попередження злочинів саме сексуального характеру. І це не є дивним, оскільки діти є однією із найімовірніших груп ризику в контексті саме цих злочинів.

Філіппіни ж активно переймають досвід західноєвропейських держав у цій сфері, зокрема щодо необхідності тісної співпраці між держаним та приватним функціональними секторами²⁰.

Так, наприклад, згідно з п. 8 ст. 7 «Торгівля дітьми» вище вказаного Закону, запобіжними заходами мають бути недопущення того, коли дитина самостійно, без поважної причини, подорожує, зокрема до іншої країни, не маючи при цьому при собі відповідного документу, виданого органами влади, або письмового дозволу від батьків або законних опікунів. Суворо заборонено також винаймати жінок, які б виношували, народжували та годували дітей, яких би потім використовували у торгівлі. Слід також запобігати пошуку особами дітей із бідних сімей, шпиталів, клінік, дитячих центрів та інших подібних інституцій, яких потім можна б було продати²¹.

Великого значення у справі запобігання вчиненню злочинів проти дітей мають дії, які відтворюють громадську користь. І в цьому достатньо цін-

---

¹⁹ An Act Providing for Stronger Deterrence and Special Protection against Child Abuse, Exploitation and Discrimination, and for Other Purposes. Republic Act No. 7610 June 17, 1992, Republic of the Philippines, Congress of the Philippines, Metro Manila, Ninth Congress. P. 2. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/Philippines/RA%207610%20-%20Child%20Abuse%20Law.pdf> (дата звернення: 15.09.2018).

²⁰ Там само. Р. 3.

²¹ Там само. Р. 4.

ним видається досвід окремих африканських країн. Так, наприклад, в Нігерії в якості антикримінального превентивного заходу широко практикується залучення і дорослих (потенційних злочинців), і дітей (потенційних жертв) до часткової і додаткової робочої зайнятості, різноманітної рекреаційної діяльності, волонтерської праці (турбота про людей похилого віку, хворих тощо), участі в освітніх програмах тощо²².

Важливим елементом стратегії запобігання вчиненню злочинів проти дітей в Південно-Африканській Республіці, відповідно до її Національної стратегії боротьби із злочинністю, є покращення стану справ із доступом дітей до системи кримінальної та судової юстиції. Дітей визначено як осіб, яким притаманні безпомічність та певне безправ'я²³.

Латиноамериканський, зокрема бразильський досвід зосереджується на важливості активної та широкої соціальної антивіктимної роботи в общинах, сім'ях, на виробництві тощо²⁴.

Що стосується досвіду та проблем держав Північної Америки, то, наприклад, відповідні канадські програми, дії, стратегії зосереджено на: 1) співробітництві/взаємодії між федеральними, провінційними та територіальними органами влади; 2) надання відповідних запобіжних повноважень місцевим общинам; 3) регулярне проведення відкритих громадських багаторівневих дебатів/обговорень щодо проблеми запобігання вчиненню злочинів проти дітей та стану справ в рамках цієї проблеми; 4) залучення громадських кіл до активних превентивних дій²⁵.

Висновки. Норми сучасного міжнародного та національного права, а також антивіктимні соціальні програми/стратегії/дії окремих держав відтво-

---

²² 8 Ways to Prevent Crimes in Nigeria / InfoGuide. Nigeria.com. URL: <https://infoguidenigeria.com/prevent-crimes/> (дата звернення: 15.09.2018).

²³ South African Republic National Crime Prevention Strategy / South African Government. URL: <https://www.gov.za/documents/national-crime-prevention-strategy-summary> (дата звернення: 15.09.2018).

²⁴ Claudio Beato and Andréa Silveira. Some Conceptual Basis for Crime Prevention in Brazil and USA: Generic Public Policies and Control Crime Programs. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2018. № 7. P. 186.

²⁵ Building Safer Canada. The First Report of the National Working Group on Crime Prevention / Institute for the Prevention of Crime. URL: www.prevention-crime.ca (дата звернення: 15.09.2018).

рюють універсальний морально-ціннісний, етичний та практичний імператив, який передбачає першочерговість, обов'язковість та своєчасність запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

На основі цього імперативу, а саме в рамках його кримінологічного виміру, і має здійснюватися комплексне соціальне запобігання вчиненню злочинів проти дітей. Запобігання вчиненню злочинів проти дітей у зарубіжних країнах зосереджується на запобіганні переважно сексуальним злочинам. Ця практика є притаманною багатьом державам світу.

Список використаних джерел

1. 8 Ways to Prevent Crimes in Nigeria / InfoGuide. Nigeria.com. URL: <https://infoguidenigeria.com/prevent-crimes/> (дата звернення: 15.09.2018).
2. An Act Providing for Stronger Deterrence and Special Protection against Child Abuse, Exploitation and Discrimination, and for Other Purposes. Republic Act No. 7610 June 17, 1992, Republic of the Philippines, Congress of the Philippines, Metro Manila, Ninth Congress. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/Philippines/RA%207610%20-%20Child%20Abuse%20Law.pdf> (дата звернення: 15.09.2018). P. 2.
3. Building Safer Canada. The First Report of the National Working Group on Crime Prevention / Institute for the Prevention of Crime. URL: www.prevention-crime.ca (дата звернення: 15.09.2018).
4. Claudio Beato and Andréa Silveira. Some Conceptual Basis for Crime Prevention in Brazil and USA: Generic Public Policies and Control Crime Programs. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2018. № 7. P. 184–195.
5. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. P. 3. URL: <https://rm.coe.int/1680084822> (дата звернення: 10.09.2018).
6. Dimitrova A. Violence towards children in the EU. Current situation. In-depth analysis / EPRS European Parliamentary Research Service Members' Research Service November. 2014. PE 542.139. 27 p.
7. South African Republic National Crime Prevention Strategy / South African Government. URL: <https://www.gov.za/documents/national-crime-prevention-strategy-summary> (дата звернення: 15.09.2018).
8. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 10.09.2018).
9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 10.09.2018).

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.09.2018).

11. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021. (дата звернення: 10.09.2018).

12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 10.09.2018).

Назымко Е. С., Андрияшевская М. С. Международный опыт и основные черты зарубежных криминологических практик предупреждения совершения преступлений против детей

В статье авторы исследовали существующий законодательный опыт ряда государств в сфере предупреждения совершения преступлений против детей. Акцентировано внимание на том, что предупреждение совершения преступлений против детей в зарубежных странах сосредоточено на предотвращении преимущественно сексуальных преступлений.

Ключевые слова: дети, преступление, дети-жертвы преступлений, предупреждение совершения преступлений против детей.

Nazymko Ye. S., Andriyashevska M. S. International experience and main features of contemporary foreign criminological practices preventing the commission of crimes against children

In this article the authors studied the existing experience of a number of states in preventing the commission of criminal offenses against children. Attention is drawn to the fact that the prevention of crimes against children in foreign countries focuses on the prevention of predominantly sexual crimes.

Key words: classification of crimes, punishment, types of punishments, legislative equipment, competition of norms, p children, criminal offences, children as a victims of criminal offences, preventing the criminal offences against children.

УДК 343.81

Denysova T. A.,

Doctor of Sciences (Law), Professor
an Assistant of the President for Science
and Methodology, Academy of the State
Penitentiary Service Honored Lawyer of
Ukraine;

Krykushenko O. H.,

Ph.D. in Law, Chief of the Administra-
tion of the State Criminal and Executive
Service of Ukraine,
Major General of Internal Service
Honored Lawyer of Ukraine

CURRENT PROBLEMS OF LABOR USE OF CONVICTS SENTENCED TO IMPRISONMENT

The main issues of legal regulation of labor in the history of the development of penal institutions (correctional colonies), its place in the system of basic means of correction and re-socialization are considered by the authors. The problems that arise when the convicts are involved in socially useful work in the modern conditions of functioning of the enterprises of correctional colonies, are determined. Attention is drawn to the need to study foreign experience of involving convicts in labor, as there is a significant economic benefit and educational and corrective effect. The ways of improving the efficiency of labor use of convicts in Ukraine on the basis of voluntariness, development and expansion of the limits of convicts' professional orientation, creating of productive workshops, are indicated.

Key words: *convicts, punitive and corrective influence, labor, punishment.*

Target setting. One of the main tasks of punishment is convicts' correction and re-socialization, as defined in Art. 6 of the Criminal Executive Code of Ukraine (further – the CEC). In particular, part 3 of the CEC of Ukraine states: «The main means of convicts' correction and re-socialization are the established procedure of execution and serving the punishment (regime), probation, socially

useful labor, social and educational work, general and vocational studying, public influence»¹.

The history of formation and development of the Criminal and Executive System of Ukraine is inextricably linked with the development of criminal and executive legislation in general and the regulation of criminal and executive legal relations. One of the central places in this process take the issues of the use and regulation of convicts' work. Although, as it was mentioned, work takes a special place among the measures of correctional influence on the convicts. Until now there are such discussions: does really forced labor in Ukrainian prisons, bring any correction to the convicts? must labor be forced, or it should be based on voluntariness? how justified is the imposition of penalties for the rejection to make any socially useful labor? These and other questions are connected with the problems related to the equipment of industrial objects of penal institutions (further – PI). There is no harmony in the approaches, especially among practitioners, regarding the use of professions that convicts had before their moving to the PI and the acquirement of new skills that are often not demanded by modern industries.

Actual scientific researches and issues analysis. It is worth saying that at the territory of independent Ukraine such scholars as: K. A. Avtukhov, I. H. Bohatyrov, T. A. Denysova, O. M. Dzhuzha, V. M. Dromin, O. H. Kolb, V. Ya. Konopelskyi, I. M. Kopotun, O. H. Krykushenko, V. O. Merkulova, H. O. Radov, A. Kh. Stepaniuk, V. M. Trubnykov, V. V. Shablysty, Yu. V. Shynkarov, I. S. Yakovets and others were working and are working successfully over the problems of Criminal and Executive Law. According to them, based on constitutional guidelines, everyone has the right to work in conditions that meet the requirements of safety and hygiene, to get pay for work without any discrimination of its size, as well as the right to leave, to be protected against unemployment, etc. It should be pointed out that although a legislator's view at in-

---

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційний текст. Вид.: «ПАЛИВОДА А. В.». Київ, 2017. С. 5.

volving convicts to work as at a means of influencing convicts' behaviour is constant, researchers and practitioners are still investigating this issue.

The purpose of the article is to identify the existing problems of labor use of convicts while their serving sentence in form of imprisonment, and also to propose the ways of involving convicts in socially useful work on the basis of the European model, relying on historical experience, analysis of the current criminal and executive legislation, practice of its application and the results of general theoretical studies.

The statement of basic materials. A well-known saying is «Labor is the basic condition of human existence». In Ukraine (at first as a component of tsarist Russia, then the USSR, now as an independent state), the issue of labor use of convicts has always arisen. But at all times, scholars, progressive political figures, and writers voiced their support for the urgent need to change the existing system of involving convicts to work in order the period of convicts' staying in prisons corrects a person with punishment, rather than neglects it, cultivating a faulty state of hard poorly qualified, but more precisely slavish labor.

The disadvantages of Penal System can be defined by the slogan from Dante's Divine Comedy, where, in the part the «Hell», it was talked about the hellish gates topped with the inscription: «Lasciate ogni speranza voi ch'entrate» - leave all hope those who enter here². Despite numerous reforms and attempts to change the «prison traditions», we have the same prison world with its own «laws», to which the state has to adapt shamefully. And as long as the prison creates its own world of not social, specific, not human «criminal laws», faced with which everyone sees that the «stronger spirit» a criminal has the more valued he is and a greater degree of prison «ranks» he takes. No wonder that P. Kropotkin pointed out that till our prison does not realize the purpose of punishing repentance

---

² Данте Алигьери. Божественная комедия. Москва: ЭКСМО, 2009. С. 34.

and correcting criminals, it will forever remain «a university of crime kept at the expense of the state»³.

For centuries, hard labor, prisoner's labor and other prison trials, as a rule, turned prisoners into hardened criminals. For example, J. Mitford noted that even if the society tried to improve the conditions of the prisoners, not only the administration of institutions, but the other prison staff as well, opposed it in every way. She observes: specialists' attempts to carry out their mission faced opposition from the security departments with their «punitive approach to prisoners». The assimilation of punitive guidelines has negative consequences not only for convicts, but for personnel as well⁴.

The prison labor teams, camps and prisons of the Russian and Soviet period remain a terrible consequence for today. Despite the slogans that it can't be any victimization of the convicts, deliberate humiliation of their personal dignity, use of means of compulsory nature unforeseen by the law, there were significant violations of human rights in penal institutions and the respect and fair treatment to the convicts were rather an exception than a rule. Already in the 20's and 30's of the twentieth century the use of unskilled prisoners' labor on a royalty-free basis became the norm⁵. In various regions, especially in the Far East, the North, and then in all distant territories of the USSR, the corps-labor camps were organized in a hurry. Despite serious violations of law in Stalin's time, as it was noted by the scholars, politicians, writers and practitioners, great work concerning prisoners' correction through productive labor was done at the camps. For ethical reasons, we will not cite famous specialists who approved such labor use of convicts.

Pulling into the history of functioning of the corrective labor system, we remember how the talented and devoted architects, builders, constructors and writers made their achievements and discoveries in places of non-freedom. The notorious

---

³ Kropotkin P. *Les Prisons*. Paris: Emile Nourry Editeur, 1880. С. 140.

⁴ Mitford J. *Kind and usual punishment*. The Prison Business. New York. Alfred Knopf, 1975.

⁵ Крахмальник Л. Г. Труд заключенных и его правовое регулирование в СССР. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1963. С. 15

White Sea-Baltic, Volga-Don Canals, the building of the Baikal-Amur Mainline (BAM), wood fellings in the Komi Autonomous Republic, Perm Region, the Ivdelsky, Karelian and Magadan «spetslagi», building of a tunnel between the mainland and Sakhalin island. Everyone knows surnames of such academicians as S. P. Korolov, D. S. Lykhachev, others and their successes in rocket and aircraft construction, designing the best medium tank T-34 by M. I. Koshkin. It is on such persons as they were the economy of the state was rising and strengthening, but all mentioned happened in «prison» department. The cheap labor force of the prisoners and, as a result, 20 % of gross national product were created by the corrective labor system of that time, and the enterprises of the system produced a fifth half of all the benefits that society enjoyed⁶.

Based on Marxist theory, specialists in Criminal and Executive (Correctional Labor) Law have, until recently, adapted to the idea that labor takes a special place among measures of correctional influence on convicts. This is due to the fact that the relation to socially useful activity is the highest ideological, political and moral criterion of a man. In their opinion, persons from convicts who do not have any labor skills, are not prepared for work psychologically, perceive methods of education poorly. Conducted theoretical researches and studying the practice of work of correctional institutions give grounds to affirm that labor during the period of imprisonment until recently was considered to be the main measure of convicts' correction. Today it is worth to realize that the use of free labor force, laborious, exhausting, unskilled labor is unlikely to be the basis for convicts' correction.

As the majority of scholars note, the recent totalitarian past of the country could not but influence domestic policy in the field of involving prisoners to labor, save the vices that are typical for Criminal and Executive System itself (further – the CES). A heavy punishment imposed by the court that is imprisonment, often becomes unbearable in practice, deprives the convicts morally and, most often,

---

⁶ Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2007. С. 231–237.

physically (stomach ulcer, tuberculosis, accidents at work and in everyday life, nervous breakdowns, etc.), are typical for those who are held in correctional institutions).

However, despite the fact that Ukraine has chosen democratic development, the idea that active counteraction to crime should be inextricably linked with the severity of the criminal law, the rigidity of the regime requirements, the obligatory use of convicts at hard, low paid jobs, etc., is dominant in social legal consciousness. Labor, as a correctional factor, is characterized from the point of view of general goodness of labor activity for individual and social development of a person. On the other hand, the voices are heard that there will be no disaster, if prisoners do not be occupied with labor. In order to convince the experience of foreign countries is given and it is stated that in most places of imprisonment convicts are not involved. Unfortunately, however, there are not clear parallels regarding the viability of the corrective labor potential on the background of unresolved social and disharmonious intentions of convict's personality, his internal alienation from social stereotypes of social interaction models. Let's try to understand these two opposing statements.

Experts rightly point out that according to Part 3 of Art. 43 of the Constitution of Ukraine⁷, the labor that is made by a person by a sentence or a court verdict, does not considered to be forced. And given that the court verdict does not involve the combination of imprisonment with convicts' obligatory work, if a man does not want to work and he is forced to do so in penal institution, then his work is forced. The legal basis for the use of socially useful labor are the principles of the norms of the CEC of Ukraine⁸ and the Labor Code of Ukraine⁹.

---

⁷ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Преса України, 1997. С. 18–19.

⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційний текст. Вид.: «ПАЛИВОДА А. В.». Київ, 2017.

⁹ Кодекс законів про працю України. Редакція від 20 січня .2018 р., підстава 2249-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. Назва з екрану (дата звернення: 11.08.2018).

At present, the issue of forced labor in penal institutions is less acute, because today, not everyone who wants to work can get a job, even what he does not like and what he does voluntarily. However, the belief that convicts' labor has the ability to change their personal qualities for better is rather stable. They are typical for domestic psychological and legal opinion.

It should be emphasized that the specifics of institutions where convicts serve sentences in Ukraine today does not allow them to be recruited based on their former specialty and individual characteristics. Manufacturing is usually low-skilled, and monotony, gray color of every day, the absence of prospects to change the work, limited communication, the inability to work according a specialty, and, at the same time, the lack of prospects of the received specialty in prisons, leads to the fact that labor does not have any corrective effect, but only becomes a burden and a necessary duty for the convicts. A man is a creator by his very nature and only the instinct of self-preservation helps them not to lose their creative spirit. Consequently, convicts look for at least some kind of exercise that will distract them from an ordinary life. Women begin to sew, to knit, men - to repair something in workshops, to draw and so on. As we see it, only radical changes in labor use, assistance in acquiring really useful skills that will help convicts not only in prisons but also after their release, in our opinion, would help the labor to perform corrective functions.

It seems that raising the level of productivity of convicts' labor should be carried out, first of all, by the expansion of activities. It requires appropriate refurbishment of production facilities, building of appropriate productive workshops, and, consequently, state lending. As professional researches shows, a man can change the attitude to work, and thus give a priority to it being at large rather than meeting material needs by committing a crime, if labor, as it was noted, enables a man to identify and to realize his creative abilities and skills. Consequently, the expansion of the types of labor activity will determine the need for studying, which should be focused on a convict's appropriate preferences.

In our opinion, the organization of convicts' labor has a certain burden and therefore should meet the following requirements: work can be done according to quantitative and qualitative indicators, but it must be proportionate with physical and spiritual forces of a convict; it is gradually complicated in terms of production tasks in proportion to the acquisition of labor skills and the improvement of productive qualification; it represents not only creative but also material interest for the convicts. In labor use it is necessary to take into account the formation of positive motives of labor activity; expansion of professional interests; training of hard work and professional habits. The effectiveness of labor use of convicts depends not only on the content and equipment of production processes, but also on such conditions as: aesthetics of production; cleanliness of the rooms; forming of visual information; external cleanliness and so on. We also consider to be important the need for appropriate training of employees who train convicts and coordinate the production process.

It is believed that labor, according to the basic laws of human psychology, may have corrective or re-socializing, anti-criminogenic potential only in case of its voluntariness. If it is on the contrary, then it is considered to serve as a punitive means, without causing convict's respectful attitude and desire to work in future. The labor of convicts, in our opinion, serves as a fence against the degradation of an individual, which is likely through imprisonment.

An example of a transition from slave, unskilled labor can serve the experience of foreign countries. Fifty years ago, researchers of California Legislative Assembly published a report stating that the equipment of enterprises in most prisons was worn, masters did not have the appropriate qualification, and the labor industry barely achieved the goal of reducing idleness. The task of acquiring prisoners' skills to work, striving and desire to work was not fulfilled¹⁰.

Today, the situation in most developed Western countries has changed dramatically. Labor in Penitentiary Systems is represented not as a corrective but as

---

¹⁰ Mitford J. Kind and usual punishment. The Prison Business. C. 228.

an instrumental tool that enables convicts to live out the imprisonment more easily, gives an opportunity for those who wish to prepare for future freedom in terms of providing themselves with employment. Thus, the programs of labor employment of convicts in the Penitentiary System of Sweden are predetermined with a desire to achieve such an effect that individuals would work for their own pleasure, have an opportunity to get appropriate skills in a certain profession, through which it would be possible to ensure their existence in society and to prevent unlawful behavior. In addition to the productive workshops, the convicts are allowed to work according to those specialties that they had before sentencing and can continue distantly through the Internet (programming, accounting, management, etc.) that does not contradict the schedule of an institution¹¹. Unfortunately, this possibility is not foreseen in Ukraine yet.

Convicts who are in the penitentiary institutions of France work in special workshops equipped in prisons. Labor activity, organized at their territory, is quite diverse: making of electronic devices; carpentry; producing of air conditioners; producing of aviation engines, etc. Measures have been taken in order to ensure the paid work for all wanted convicts as for the needs of the institution itself (in the dining room, laundry, shop, service of the institution), as in the productive workshops. In general, the French Penitentiary System employs around 9300 prisoners each year, receiving wages of around 37 million euro annually¹².

Special attention should be paid at the experience of Germany. At the territory of Germany, prisons are divided into penitentiary institutions of open and closed types, as well as public and private ones. Partially privatized prisons in Germany are quite widespread. The labor of convicts is organized in workshops according to production tasks and can be both highly skilled and involving non-qualified people, with their further training. According to the results of such enter-

---

¹¹ Денисова Т. А. Залучення засуджених до праці як засіб виправлення особи. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. Сімферополь: Таврія, 2006. Вип. 9. С. 124–130.

¹² Ministère de la Justice [Електронний ресурс]. URL: http://www.justice.gouv.fr/_telechargement/dap/plaquette_TRAVAIL_reedition_2012_opt.pdf. Назва з екрану (дата звернення: 11.08.2018).

prises functioning, there has never been an incident that would lead to the loss of control over the management of this institution¹³.

The experience of Great Britain, Germany, France, Sweden, Finland has already been successfully handled by neighboring countries, in particular, by Latvia, Lithuania and Poland. As it seems, there is high time for researches in our country as well. After all, as it was rightly stated: the key to success lies in the overall moral value approach, ethics, transparency, the ability to see the prospects of activity, the prospects for convicts' re-socialization¹⁴.

Conclusions and offers. Becoming acute, the problem of protecting the interests of the society and an individual as a victim and as an offender as well, brings us to the need to rethink the views on the involvement of convicts into socially useful work. In the places of imprisonment, the development and expansion of the limits of professional orientation of a convict, who, after release, can use a profession that is useful both for the society and for a particular person, should be optimized.

We consider it absolutely necessary to study foreign experience of involving convicts in labor. As practice shows, there is a significant economic benefit and educational and corrective effect.

It is necessary to involve investors for building new institutions, including partially privatized, taking into account international requirements and standards. In order to avoid soviet mistakes, it is desirable to solve the problem of the possibility to serve sentences according to convicts' place of residence, including the creation of «mini-colonies» with productive workshops. Such institutions work successfully in Great Britain, where the main task is to create conditions for convicts that are closed to ordinary life.

---

¹³ Нодар Лахути. Частные тюрьмы: как это работает. 24 октября 2013 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://pravo.ru/review/view/89878/>. Название с экрана (дата звернення: 11.08.2018).

¹⁴ La gestion déléguée des établissements pénitentiaires: 20 ans de partenariat public-privé. Ministère de la Justice: Direction de l'administration pénitentiaire. Paris. 2015. 78 p.

So, approaches of involving convicts in work, destructing conditions that cause an opportunity of creation of a slave, humiliating the honor and dignity of a person labor use, require radical changes. And the sooner practical implementation of such a reform will occur, the more people Ukraine will save from the criminal path.

References

1. Kropotkin P. Les Prisons. Paris: Emile Nourry Editeur, 1880. 239 с.
2. La gestion déléguée des établissements pénitentiaires: 20 ans de partenariat public-privé. Ministère de la Justice: Direction de l'administration pénitentiaire. Paris. 2015. 78 p.
3. Ministère de la Justice [Електронний ресурс]. URL: http://www.justice.gouv.fr/_telechargement/dap/plaquette_TRAVAIL_reedition_2012_opt.pdf. Назва з екрану (дата звернення: 11.08.2018).
4. Mitford J. Kind and usual punishment. The Prison Business. New York. Alfred Knopf, 1975. 347 с.
5. Данте Алигьери. Божественная комедия. Москва: ЭКСМО, 2009. 544 с.
6. Денисова Т. А. Залучення засуджених до праці як засіб виправлення особи. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. Сімферополь: Таврія, 2006. Вип. 9. С. 124–130.
7. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2007. 340 с.
8. Кодекс законів про працю України. Редакція від 20 січня .2018 р., підстава 2249-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. Назва з екрану (дата звернення: 11.08.2018).
9. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Преса України, 1997. 80 с.
10. Крахмальник Л. Г. Труд заключенных и его правовое регулирование в СССР. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1963. 96 с.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційний текст. Вид.: «ПАЛИВОДА А. В.». Київ, 2017.
12. Нодар Лахути. Частные тюрьмы: как это работает. 24 октября 2013 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://pravo.ru/review/view/89878/>. Название с экрана (дата звернення: 11.08.2018).

Денисова Т. А., Крикушенко О. Г. Сучасні проблеми працевикористання засуджених до позбавлення волі

Авторами розглядаються основні питання правового регулювання праці в історії розвитку установ виконання покарань (виправних колоній), її місце в системі основних засобів виправлення та ресоціалізації. Визначаються проблеми, що виникають при залученні засуджених до суспільно корисної праці в сучасних умовах функціонування виробництв виправних колоній. Звертається увага на необхідність вивчення зарубіжного досвіду залучення засуджених до праці, оскільки в цьому вбачається істотна економічна вигода, виховний і виправний ефект. Вказані шляхи підвищення ефективності працевикористання засуджених в Україні на основі добровільності, розвитку і розширення меж професійної орієнтації засуджених, створення виробничих майстерень.

Ключові слова: засуджені, карально-виправний вплив, праця, покарання.

Денисова Т. А., Крикушенко А. Г. Современные проблемы трудоустройства осужденных к лишению свободы

Авторами рассматриваются основные вопросы правового регулирования труда в истории развития учреждений исполнения наказаний (исправительных колоний), его места в системе основных средств исправления и ресоциализации осужденных. Определяются проблемы, возникающие при привлечении осужденных к общественно полезному труду в современных условиях функционирования производств исправительных колоний. Обращается внимание на необходимость изучения зарубежного опыта привлечения осужденных к труду, поскольку в этом видится существенная экономическая выгода, воспитательный и исправительный эффект. Указаны пути повышения эффективности использования труда осужденных в Украине на основе добровольности, развития и расширения границ профессиональной ориентации осужденных, создания производственных мастерских.

Ключевые слова: осужденные, карательно-исправительное воздействие, труд, наказание.

УДК 343.1

Н. В. Хмелевська,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу
Хмельницького університету
управління та права, адвокат

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ

У статті проаналізовано право на захист під час затримання, досліджено проблемні питання щодо порушення права на захист і шляхи їх вирішення.

Ключові слова: захист, професійна правнича допомога, затримання, порушення права на захист.

Обов'язком кожної правової держави забезпечення кожному максимальних можливостей щодо реалізації й захисту належних прав, свобод і законних інтересів. Одним із конституційних прав громадян в Україні є право на професійну правничу допомогу, яке закріплене в ст. 59 Конституції України та є основою для надання та забезпечення правничої допомоги адвокатом.

Конституція України – фундаментальний закон, який створює потужну базу для інших нормативно-правових актів. Людина в Основному Законі України визнана вищою соціальною цінністю, а тому охорона та захист особистих прав – один з основних обов'язків держави.

Значна кількість науковців приділяла увагу дослідженню питання правничої допомоги та захисту в кримінальному провадженні, зокрема Ю. П. Аленін, В. С. Зеленецький, О. П. Кучинська, М. А. Погорецький, В. В. Рожнова, С. М. Смоков, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило. Незважаючи на значні наукові здобутки, залишаються невирішеними певні проблемні аспекти в реалізації права на захист, включаючи стадію затримання особи.

Адвокатам, які мають право здійснювати адвокатську діяльність і складають адвокатуру України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. № 5076-VI, доручено забезпечення здійснення

захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі. Важливість завдань, які покладаються на адвокатів, їх особлива роль у житті українського суспільства вимагають, щоб стан надання й забезпечення ними правничої допомоги став показником правової захищеності особи у суспільстві. Досягненню зазначеного сприяє посилення законодавчого регулювання надання та забезпечення правничої допомоги, що відбулося з прийняттям згаданого Закону, Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI, Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. та низки інших нормативних документів, що розкривають і уточнюють їх основні положення.

Після набуття Україною незалежності та прийняття Конституції України для розвитку інституту правничої допомоги створюється додаткове підґрунтя, оскільки Україна входить до кола держав, у яких на рівні Основного закону передбачене право кожного на професійну правничу допомогу. Сімнадцятого липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини¹. Це стало значним кроком вперед до посилення захисту прав громадян.

Із огляду на те, наскільки реально положення перетворюються в життя, можна говорити про наявність або відсутність гуманістичних тенденцій у діяльності держави та її органів, формування відповідних напрямів державної політики. При цьому можливості повинні рівною мірою забезпечуватися всім громадянам. Реальних перетворень гарантованих прав в життя можна досягти лише з потужною системою адвокатури в Україні.

Виконання зобов'язань, узятих Україною під час вступу до Ради Європи, запровадження норм і стандартів Європейського Союзу вимагають відповідної адаптації національного законодавства. Насамперед, це стосується гарантування конституційних прав особи, зокрема, права на професійну прав-

---

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: станом на 4 лист. 1950 р. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 270.

ничу допомогу. Із моменту набуття чинності згадуваною Конвенцією ці права стали захищатися від порушень з боку держави Європейським судом з прав людини. На сьогодні активно правниками застосовується практика Європейського Суду з прав людини.

Отримання належної професійної правничої допомоги досить часто стає вирішальним фактором забезпечення прав і свобод громадян в кримінальному провадженні, в тому числі під час затримання.

Важливим у становленні системи правничої допомоги є прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI, який відповідно до Конституції України визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок її надання, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги, оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб з питань надання безоплатної правової допомоги та інше². З його прийняттям в Україні започатковано створення дієвого механізму реалізації конституційного права кожного на професійну правничу допомогу, що забезпечує належне виконання Україною її міжнародних зобов'язань у сфері прав людини та запроваджує європейські стандарти з надання правничої допомоги й доступу до правосуддя.

Суб'єктом конституційного права на професійну правничу допомогу, яка включає право на захист під час затримання, є будь-яка людина незалежно від громадянства, віку, статі, національної або будь-якої іншої належності, а також стану психічного і фізичного здоров'я, соціально-психологічних якостей, що характеризується як особа. Здійснення права на правничу допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом і відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та

---

² Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3460-17> (дата звернення: 17.10.2018).

інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками³.

Так, КПК України визначає, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, а також особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування⁴. Обов'язковою умовою є внесення захисника до Єдиного реєстру адвокатів.

На нашу думку, тільки адвокат може гідно повністю реалізувати право громадян на професійну правничу допомогу та здійснити їх захист. Адже адвокат – це не тільки дипломований юрист, але й особа, яка здала кваліфікаційний іспит та отримала свідоцтво на право заняття адвокатською діяльністю. Вважаємо позитивним моментом допуску лише професійного захисту в кримінальному провадженні та в цілому позитивно оцінюємо реформу щодо монополії адвокатури в інших галузях права.

Частина 2 ст. 176 КПК України регламентує, що затримання є тимчасовим запобіжним заходом. Особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (ст. 209 КПК). Гарантія кожного заарештованого чи затриманого з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися професійною правничою допомогою захисника⁵, норми КПК України гарантують підозрюваному, обвинуваченому право на захист⁶. Неповідомлення під час затримання про суть підозри вступає у глибоке протиріччя зі статтею 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і

---

³ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Київ: Преса України, 1997. 80 с.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України. Київ: Паливода А. В. 2012. 496 с.

⁵ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. С. 26.

⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан. 2012. 1224 с.

основоположних свобод», яка встановлює засади негайності повідомлення про сутність підозри не лише під час будь-якого арешту, але й під час затримання⁷.

Існує значна кількість класифікацій видів затримання, проте вважаємо вдалою є поділ залежно від: 1) кількості затриманих осіб – одиночне і групове затримання; 2) місця проведення – затримання у квартирі, службовому приміщенні, міському транспорті, вагоні поїзда, каюті судна, громадському місці, на вулиці, на відкритій місцевості тощо; 3) часу на підготовку – з попередньою підготовкою або без такої (по гарячих слідах); 4) наявності зброї – затримання озброєної чи незброєної особи⁸.

Також заслуговує на увагу класифікація В. Г. Гончаренка, який зазначає, що згідно з нашим кримінальним процесуальним законодавством затримання як тимчасова ізоляція підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення може бути п'яти видів, кожний з яких, маючи однаковий процесуальний статус, відрізняється окремою метою та особливостями процедурного характеру: а) затримання підозрюваного, обвинуваченого, свідка за ухвалою слідчого судді або суду з метою забезпечення приводу для участі у проведенні процесуальних дій під час досудового розслідування або судового розгляду, якщо їх участь у проведенні цих дій є обов'язковою і вони не з'явилися без поважних причин на виклик слідчого або суду (статті 139, 140 та 187–191 КПК України); б) затримання підозрюваного, обвинуваченого за ухвалою слідчого судді, суду, якщо до одного з них має бути застосований запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (статті 187, 204 КПК України); в) законне затримання (кожним кожного) в точно встановлених законом випадках без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207 КПК України); г) затримання без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою слу-

---

⁷ Рішення ЄСПЛ «Нечипорук і Йонкало проти України»; «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства». URL: <https://blog.liga.net/user/vpeskov/article/21207> (дата звернення: 17.10.2018).

⁸ Криміналістика: питання і відповіді. За ред. А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

жбовою особою в точно встановлених законом випадках (ст. 208 КПК України); д) затримання народних депутатів, суддів та інших осіб, визначених ст. 480 КПК України⁹.

Відповідно до ч. 4 ст. 213 КПК України уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана *негайно* повідомити про це орган (установу), уповноважену законом на надання безоплатної правової допомоги. З цієї норми бере початок право на професійний захист під час затримання.

Необхідно звернутися до поняття «негайно», оскільки саме через відсутність його єдиного тлумачення призводить до порушення права на захист. Поняття «негайно» оціночне. У більшості випадків кримінальний процесуальний закон граничну межу негайного виконання покладає на розсуд слідчого, прокурора чи суду. Даючи тлумачення поняття негайності проведення процесуальної дії, судді Європейського суду з прав людини вказали, що «негайно не означає, що це має відбутися миттєво, але означає, що це має відбутися якомога скоріше, з урахуванням місця, часу та обставин у кожній справі»¹⁰.

Аналізуючи власну адвокатську практику в співпраці з Центром надання безоплатної правової допомоги (далі – Центр), слід зазначити, що від моменту затримання до повідомлення Центру зазвичай проходить великий проміжок часу. У деяких випадках це 5–8 годин, але трапляються непоодинокі випадки ще більш тривалішого часу повідомлення Центру. Вважаємо такі ситуації неприпустимими і такими, що порушують право на захист. Аби уникнути подібних ситуацій необхідно в нормі КПК чітко встановити термін повідомлення Центру, зокрема вказати «уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана *негайно* повідомити про це орган (устано-

---

⁹ Гончаренко В. Г. Правові питання затримання особи в кримінальному провадженні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 2 (23). С. 13.

¹⁰ Спільна окрема думка суддів Тора Вільямссона, Біндшедлер-Роберт, Гьольчюкю, Матчера та Валтікосу, яка не збігається з позицією більшості (справа «Броуган та інші проти Сполученого Королівства»). *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2001. № 4. С. 100.

ву), уповноважену законом на надання безоплатної правової допомоги, а у виключних випадках не пізніше однієї години від фактичного затримання».

Така норма дозволить виключити масові порушення права на захист затриманих осіб. Перелік виключних випадків недоречно закріплювати законодавчо, оскільки він може бути різноманітним, а поважність виключних випадків необхідно покласти на розсуд суду. Проте лише встановлення граничного строку повідомлення Центру дозволить чітко встановлювати порушення права на захист та реагувати на таке порушення.

Важливим під час реалізації права на захист особи є дотримання адвокатом Методичних рекомендацій для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою. Там вказано першочергові дії адвоката, який прибув на затримання. Зокрема, адвокату і клієнту слід обов'язково реалізувати право на конфіденційне побачення. Спілкування із затриманим не може бути обмежене в часі, до того на такій зустрічі є неприпустимою присутність конвою, оперативних або інших працівників поліції¹¹. У реалізації цього права теж виникають проблемні аспекти, які потребують вирішення. Працівники конвою пояснюють, що вони позбавлені права залишати затриману особу без нагляду і тільки категорична позиція захисника щодо відстоювання права на конфіденційне побачення може допомогти його реалізувати. Вважаємо слід чітко зазначити право на конфіденційне побачення адвоката із затриманою особою у всіх підзаконних нормативно-правових актах, якими керується конвой та оперативні працівники.

Надзвичайно важливими є рекомендація щодо докладання необхідних зусиль для встановлення психологічного контакту з підзахисним, пояснення, що захисник використовує лише законні засоби захисту, і отримана від клієнта інформація щодо обставин та його позиції у справі є конфіденційною та

---

¹¹ Методичні рекомендації для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою. URL: http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/BPD_metodichka1.pdf (дата звернення: 17.10.2018).

складає предмет адвокатської таємниці¹². Зазвичай під час затримання особа знаходиться в пригніченому стані, відчуває негативне емоційне навантаження, а тому адвокату необхідно докласти максимум зусиль для встановлення ефективної комунікації з клієнтом. Адвокату слід пам'ятати про те, що без встановлення довіри між адвокатом та його підзахисним надати якісну правничу допомогу неможливо.

Під час затримання захиснику слід звернути увагу на визначення позиції у справі, роз'яснити підзахисному можливі варіанти кваліфікації його дій за умови доведеності/недоведеності певних обставин, передбачені законом вид і розмір покарання та існуючу судову практику. Необхідно нагадати клієнту про можливу позицію мовчання на даній стадії.

Адвокату потрібно перевірити законність затримання та у разі необхідності звернутись із скаргою до слідчого судді, якщо відсутні законні підстави затримання або виявлені інші порушення. Крім того, важливим є виявлення фізичного чи психологічного впливу на затриману особу та своєчасного оскарження таких дій.

Отже, право на захист під час затримання є важливою гарантією реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу. В Україні на досить високому рівні реалізоване таке право, проте трапляються випадки порушення права на захист, які можливо припинити лише шляхом внесенням змін до нормативно-правових актів.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. Г. Правові питання затримання особи в кримінальному провадженні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 2 (23). С. 11–14.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: станом на 4 лист. 1950 р. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. К.: Преса України, 1997. 80 с.

---

¹² Методичні рекомендації для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою. URL: http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/BPD_metodichka1.pdf (дата звернення: 17.10.2018).

4. Криміналістика: питання і відповіді / за ред. А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Київ: Паливода А. В. 2012. 496 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан. 2012. 1224 с.
7. Методичні рекомендації для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою. URL: http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/BPD_metodichka1.pdf (дата звернення: 17.10.2018).
8. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3460-17> (дата звернення: 17.10.2018).
9. Рішення ЄСПЛ «Нечипорук і Йонкало проти України»; «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства». URL: <https://blog.liga.net/user/vpeskov/article/21207> (дата звернення: 17.10.2018).
10. Спільна окрема думка суддів Тора Вільямссона, Біндшедлер-Роберт, Гьольчюкю, Матчера та Валтікосу, яка не збігається з позицією більшості (справа «Броуган та інші проти Сполученого Королівства»). *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2001. № 4.

Хмелевская Н. В. Теоретические и практические аспекты права на защиту во время задержания

В статье проанализировано право на защиту во время задержания, исследованы проблемные вопросы о нарушении права на защиту и пути их решения.

Ключевые слова: защиты, профессиональная правовая помощь, задержание, нарушения права на защиту.

Khmelevskaya N. V. Theoretical and practical aspects bases of the right to defense during detention

The article analyzes the right to defense during arrest, examines the problematic issues about the violation of the right to defense and the ways to solve them.

Key words: protection, professional legal assistance, detention, violation of the right to defense.

УДК 343.163(477)

І. І. Гафич,
аспірант кафедри організації судових
та правоохоронних органів
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ КОНТРОЛЮ ЗА РІШЕННЯМИ ПРОКУРОРА ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Наукову статтю присвячено дослідженню контролю за законністю рішень прокурора про закриття кримінальних проваджень. Виокремлено і проаналізовано відомчий та судовий контроль за рішеннями прокурора про закриття кримінальних проваджень. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення нормативної регламентації контролю за законністю рішень прокурора про закриття кримінальних проваджень.

***Ключові слова:** прокурор, кримінальне провадження, закриття кримінальних проваджень, судовий контроль, відомчий контроль.*

Актуальність теми дослідження. В структурі прокурорської діяльності з організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням значне місце займає участь прокурора у вирішенні питань про закриття кримінальних проваджень. На прокурора покладається забезпечення законності й обґрунтованості рішення про закриття кримінального провадження, а в окремих випадках прийняття таких рішень залежить виключно від прокурора. Разом з тим, належне виконання прокурорами цих завдань потребує наявності дієвої системи контролю за діяльністю прокурорів у цій сфері. З огляду на це заслуговують уваги проблеми забезпечення належного контролю за рішеннями прокурора поро закриття кримінальних проваджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прокурорського нагляду за законністю закриття кримінальних проваджень досліджувалося такими вітчизняними ученими, як Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, П. М. Каркач, А. В. Лапкін, А. М. Миронов, О. О. Торбас та ін. Разом із тим у працях цих та інших дослідників не було приділено належної

уваги проблемам контролю за рішеннями прокурора про закриття кримінальних проваджень.

Мета і завдання дослідження. Метою наукової статті є формулювання теоретичної моделі контролю за рішеннями прокурора про закриття кримінальних проваджень та вироблення пропозицій щодо удосконалення його нормативного врегулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зауважує П. М. Каркач, значний обсяг роботи в діяльності прокурора становить нагляд за законністю й обґрунтованістю закриття кримінального провадження¹. Це зумовлено тим, що згідно із положеннями ст. 284 КПК України, суб'єктами прийняття рішення про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування є слідчий та прокурор. Відповідно до ч. 4 цієї статті, слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру. Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається прокурору, який протягом двадцяти днів з моменту її отримання має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

З приводу наведених законодавчих положень у науковій юридичній літературі зазначається, що прокурорський нагляд слугує важливим засобом забезпечення законності при закінченні досудового розслідування у формі закриття кримінального провадження. Прокурор наглядає за законністю рішень слідчого про закриття кримінального провадження шляхом перевірки відповідних постанов, проведення якої є службовим обов'язком прокурора-

---

¹ Каркач П. М. Організація роботи районної, міської прокуратури: наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2013. С. 142.

процесуального керівника досудового розслідування². Крім того, згідно з абз. 3 ч. 4 ст. 284 КПК України, прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстав, передбачених ч. 1 цієї статті. Таким чином, виключно прокурор є суб'єктом закриття кримінального провадження щодо підозрюваного. При цьому, на думку дослідників, компетенція прокурора у вирішенні цього питання є більш широкою, аніж слідчого, оскільки прокурор приймає рішення про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з усіх підстав для цього, що передбачені ч. 1 ст. 284 КПК України³.

Отже, прокурор бере пряму або опосередковану участь у кожному випадку прийняття рішення про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування. В одних випадках він перевіряє процесуальне рішення слідчого з цього питання, а в інших – самостійно приймає рішення про закриття кримінального провадження. Це визначає виключну роль прокурора у вирішенні питань про закриття кримінальних проваджень у досудовому розслідуванні.

Зважаючи на такі широкі повноваження, які ставлять прийняття рішень про закриття кримінальних проваджень у залежність від процесуальної позиції прокурора, рішення останнього у цій сфері також повинні підлягати контролю. Попри те, що ст. 284 КПК України не передбачає такого контролю, можна виділити два його різновиди: відомчий контроль в порядку підпорядкованості та судовий контроль з боку слідчого судді.

Відносно відомчого контролю за законністю відповідних рішень прокурора у науковій юридичній літературі слушно звертається увага на те, що у нормах ст. 284 КПК України не передбачено можливості скасування постанови прокурора про закриття кримінального провадження в порядку підпо-

---

² Миронов А. М. Прокурорський нагляд за законністю закриття кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2016. № 1 (2). С. 163.

³ Лапкін А. В. Прокурорський нагляд за законністю закриття кримінальних проваджень. *Прокуратура України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (19 травня 2016 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 170.

рядкованості⁴. Водночас питання здійснення відомчого контролю за цими рішеннями вирішується ч. 6 ст. 36 КПК України, згідно з якою Генеральний прокурор, керівник регіональної прокуратури, керівник місцевої прокуратури, їх перші заступники та заступники при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування мають право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови прокурорів нижчого рівня у межах строків досудового розслідування, передбачених ст. 219 КПК України. Про скасування таких постанов повідомляється прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення відповідного досудового розслідування.

Вбачається, що застосування даної норми має кілька проблем. Передусім, вказана норма не передбачає механізму перевірки прокурорами вищого рівня законності й обґрунтованості постанов прокурорів нижчого рівня про закриття кримінального провадження. Не передбачає надіслання їх копій прокурорам вищого рівня й ст. 284 КПК України. Варто звернути увагу на те, що подібні правила закріплені на відомчому рівні – у актах Генерального прокурора. Так, згідно із п. 3.1 Наказу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» № 4гн від 19 грудня 2012 р., контроль за якістю здійснення процесуального керівництва на стадії досудового розслідування необхідно здійснювати керівникам органів прокуратури та галузевих підрозділів апаратів прокуратур усіх рівнів, які за розподілом обов'язків відповідають за відповідну ділянку роботи. Пункт 7.1 цього Наказу встановлює обов'язок прокурорів при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження, у якому особі повідомлено про підозру, упродовж п'яти днів направляти його керівнику органу прокура-

---

⁴ Неділько В. Повноваження прокурора під час закриття кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 62.

тури вищого рівня з мотивованим висновком⁵. Разом з тим на відомчому рівні не закріплено обов'язку перевірки таких постанов прокурором вищого рівня та її наслідків. З огляду на це, вважаємо за доцільне доповнити передбачений у абз. 2 ч. 6 ст. 284 КПК України перелік осіб, яким надсилається копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження, вказівкою на прокурора вищого рівня.

По-друге, вказівка закону на «межі строків досудового розслідування» не має чіткої сфери у випадку, коли досудове розслідування закінчене, а отже, про його строки вести мову не можна. Як зауважують фахівці, право скасувати незаконну та необґрунтовану постанову прокурора про закриття кримінального провадження не входить у строки досудового розслідування, адже вже знаходиться поза його межами. Така ситуація свідчить про відсутність юридичних механізмів щодо перевірки та скасування незаконних та необґрунтованих постанов прокурора про закриття кримінального провадження⁶. З таким категоричним формулюванням ми не можемо погодитися, адже формальне закінчення досудового розслідування не позбавляє прокурора вищого рівня права і обов'язку оцінювати законність рішення прокурора нижчого рівня про закриття кримінального провадження. Для конкретизації цього питання видається за доцільне або передбачити у ч. 6 ст. 284 КПК України повноваження прокурора вищого рівня протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови прокурора нижчого рівня скасувати її у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю (ця норма вважатиметься спеціальною відносно ч. 6 ст. 36 КПК України, тому підлягатиме застосуванню), або включити з ч. 6 ст. 36 КПК України словосполучення «у межах строків досудового розслідування». Таким чином буде усунуто формальне обмеження на скасування постанов прокурора про закриття кримінального провадження

---

⁵ Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України № 4гн від 19 грудня 2012 р. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 8.11.2018).

⁶ Хрущ О. Процесуальна діяльність прокурора під час закриття кримінального провадження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(15). С. 159.

прокурорами вищого рівня і останні зможуть використовувати надані їм повноваження навіть після закінчення досудового розслідування.

По-третє, як слушно зауважує Н. В. Марчук, наведений у ч. 6 ст. 36 КПК України підхід загалом не розв'язує проблеми визначення вищестоящого прокурора, яка зберігається у випадках, коли йдеться про розмежування процесуальної компетенції між керівниками прокуратур різних рівнів, коли кримінальне провадження здійснюється в межах територіальної юрисдикції різних прокуратур та в деяких інших випадках⁷. На наш погляд, у подібних колізійних ситуаціях (коли, приміром, процесуальне керівництво у кримінальному провадженні здійснюється групою прокурорів, члени якої є прокурорами різних прокуратур) правом скасовувати прийняті прокурором незаконну постанову про закриття кримінального провадження повинен наділятися прокурор вищого рівня відносно всіх членів групи, тобто керівник регіональної прокуратури, його перший заступник або заступник.

По-четверте, ст. 284 КПК України не передбачає можливості зацікавлених учасників кримінального провадження оскаржити постанову прокурора про закриття кримінального провадження до прокурора вищого рівня. Ця прогалина проявляється особливо виразно на тлі того, що абз. 2 ч. 6 ст. 284 КПК України закріплює, що копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Отже виявляється, що направлення вказаним особам копії відповідної постанови є суто інформативним і не передбачає можливості їх реагування на вказане рішення шляхом його оскарження у порядку відомчого контролю. На наш погляд, це не відповідає завданню захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Зважаючи на це, пропонуємо закріпити у абз. 2

---

⁷ Марчук Н. Щодо визначення поняття «прокурор» в кримінальному провадженні. *Вісник прокуратури*. 2012. № 8. С. 9.

ч. 6 ст. 284 КПК України можливість скасування постанови прокурора про закриття кримінального провадження прокурором вищого рівня за скаргою заявника, потерпілого, його представника, підозрюваного, захисника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Розглядаючи судовий контроль за рішеннями прокурора про закриття кримінальних проваджень, варто звернути увагу на те, що в оцінках деяких дослідників судовий контроль є найбільш дієвою формою контролю по відношенню до рішення про закриття кримінального провадження⁸.

Судовий контроль за законністю й обґрунтованістю рішень щодо закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування забезпечує слідчий суддя, який згідно із п. 18 ст. 3 КПК України є суддею суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Науковці визначають слідчого суддю як суб'єкта кримінального процесу, який забезпечує законність обмеження конституційних прав громадян під час досудового слідства⁹, хоча до сфери його повноважень входить також розгляд скарг на рішення, дії і бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора. До таких рішень, зокрема, належить і закриття кримінального провадження.

Варто звернути увагу на те, що слідчі судді забезпечують контроль як щодо рішень прокурорів про закриття кримінальних проваджень, так і за рішеннями слідчого з цих питань, виступаючи щодо останніх наступним (після прокурорського нагляду) засобом контролю. Адже слідчі судді мають повноваження скасовувати ті рішення слідчих про закриття кримінальних прова-

---

⁸ Ляш А. О., Благодир С. М. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження під час досудового розслідування. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 226.

⁹ Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя як гарант захисту конституційних прав і свобод громадян. *Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару*, 1–2 груд. 2005 р., м. Харків. Харків; Київ: ЦНТ «Гопак», 2006. С. 205.

джені, відносно законності й обґрунтованості яких у прокурорів не виникли сумніви.

Згідно із ч. 1 ст. 303 КПК України, на досудовому розслідуванні можуть бути оскаржені, зокрема: рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником (п. 3); рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (п. 4). Таким чином, закон передбачає оскарження заінтересованими учасниками кримінального провадження відповідних рішень слідчого та прокурора, що відрізняється за суб'єктами, які мають право на оскарження (щодо рішення прокурора про закриття кримінального провадження їх склад є ширшим, що зумовлено тим, що прокурором кримінальне провадження закривається щодо підозрюваного).

Як зауважують фахівці, при надходженні скарги слідчий суддя повинен перевірити: чи підлягає оскарженню рішення, дія чи бездіяльність; чи підлягає скарга розгляду в суді, до якого її подано; чи належний суб'єкт подання скарги; чи дотримано строк подання скарги¹⁰. Щодо останньої вимоги слід враховувати, що скарги на відповідні рішення слідчого чи прокурора можуть бути подані особою протягом десяти днів з дня отримання особою копії постанови про закриття кримінального провадження (ч. 1 ст. 304 КПК України). У разі, коли скарга подана після закінчення вказаного строку, вона повертається особі, яка її подала, крім випадків, коли така особа порушує питання про поновлення цього строку і слідчий суддя за заявою особи знайде підстави для його поновлення (п. 3 ч. 2 ст. 304 КПК України). Такі скарги, згідно із

---

¹⁰ Пшенічко С. О. Рішення слідчого судді, що приймаються при надходженні скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. шк. права, 30 лист. 2012 р.; відпов. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса: Фенікс, 2012. Т. 2. С. 343.

ч. 2 ст. 306 КПК України, розглядаються не пізніше п'яти днів з моменту надходження скарги.

Виходячи із положень ст. 305 КПК України, подання скарги на постанову про закриття кримінального провадження не зупиняє виконання відповідного рішення слідчого, прокурора. Характерно, що в даному випадку, на відміну від оскарження інших процесуальних рішень, слідчому та прокуророві не надається права самостійно скасувати свої рішення про закриття кримінального провадження, яке оскаржується, що тягне за собою закриття провадження за скаргою. На наш погляд, це не дозволяє прокурорам оперативно виправляти власні помилкові рішення про закриття кримінального провадження, тому відповідне право має бути передбачене і стосовно рішень прокурорів про закриття кримінального провадження.

Разом з тим, прокурор може самостійно скасувати рішення слідчого про закриття кримінального провадження і оскаржується в порядку, передбаченому ч. 6 ст. 284 КПК України, що тягне за собою закриття провадження за скаргою. Однак при цьому певну невизначеність створює посилення на оскарження такого рішення в порядку ч. 6 ст. 284 КПК України, оскільки воно за логікою даної статті стосується оскарження постанови слідчого про закриття кримінального провадження до прокурора. Тож таке формулювання допускає висновок, що прокурор може скористатися вказаним повноваженням лише у випадку, коли скарга на постанову слідчого подана одночасно до нього й до слідчого судді. На наш погляд, це створює формальні перешкоди у застосуванні повноважень прокурора щодо забезпечення законності закриття кримінального провадження, тож його право скасовувати відповідні постанови не повинно залежати від наявності скарги заінтересованої особи.

За результатами розгляду скарги на постанову слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження, згідно із ст. 307 КПК України, слідчий суддя постановляє ухвалу про: 1) скасування рішення слідчого чи прокурора про закриття кримінального провадження; 2) відмову у задоволенні скарги.

При цьому, на відміну від ухвал слідчого судді за результатами розгляду скарг на інші рішення, дію чи бездіяльність слідчого чи прокурора, які не підлягають оскарженню, ухвала про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку (ч. 2 ст. 309 КПК України).

Отже, заінтересована особа сама визначає, в якому порядку оскаржувати постанову про закриття кримінального провадження, винесену слідчим: до прокурора або до слідчого судді. У цьому відношенні вважаємо справедливим погляди учених, що судовий контроль на досудовому слідстві не замінює прокурорський нагляд, а доповнює його як додаткова гарантія прав і законних інтересів людини, яка потрапила в орбіту кримінального процесу¹¹. Натомість постанови прокурора про закриття кримінального провадження на сьогодні можуть бути оскаржені лише до слідчого судді. Слід погодитися із вченими, які вважають такий порядок інструментально неефективним, оскільки усунення встановлених слідчим суддею порушень все одно вимагатиме наступного звернення до прокурора, в межах компетенції якого це знаходиться¹². Крім того, в такому обмеженні ми вбачаємо неповноту законодавчих гарантій забезпечення прав відповідних учасників процесу, тож їм повинна бути надана можливість оскаржувати такі постанови також до прокурорів вищого рівня.

Висновки. З огляду на викладене, ч. 6 ст. 284 КПК України доцільно доповнити положеннями, згідно з якими: «Прокурор вищого рівня протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови прокурора про закриття кримінального провадження має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова прокурора про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором вищого рівня за скар-

---

¹¹ Давиденко Л., Куц Л. Кримінальне переслідування як форма прокурорської діяльності у сфері протидії злочинності. *Вісник Академії прокуратури України*. 2007. № 1. С. 89.

¹² Лапкін А. В. Проблеми взаємодії прокурора і слідчого судді у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 2(63). С. 263.

гою заявника, потерпілого, його представника чи законного представника, підозрюваного, його захисника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання відповідними особами копії постанови, впродовж 20 днів з моменту отримання скарги». Абзац 1 ч. 2 ст. 305 КПК України необхідно доповнити вказівкою на п. 3 та п. 4 ч. 1 ст. 303 КПК України, передбачивши право прокурора самостійно скасувати рішення про закриття кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Давиденко Л., Куц Л. Кримінальне переслідування як форма прокурорської діяльності у сфері протидії злочинності *Вісник Академії прокуратури України*. 2007. № 1. С. 83–91.
2. Каркач П. М. Організація роботи районної, міської прокуратури: навч.-практ. посіб. Харків: Право, 2013. 336 с.
3. Лапкін А. В. Проблеми взаємодії прокурора і слідчого судді у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 2(63). С. 255–265.
4. Лапкін А. В. Прокурорський нагляд за законністю закриття кримінальних проваджень. *Прокуратура України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2016 р.)*. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 169–171.
5. Ляш А. О., Благодир С. М. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження під час досудового розслідування. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. – 2013. – № 7. – С. 223–228.
6. Марчук Н. Щодо визначення поняття «прокурор» в кримінальному провадженні. *Вісник прокуратури*. 2012. № 8. С. 3–10.
7. Миронов А. М. Прокурорський нагляд за законністю закриття кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2016. № 1(2). С. 159–164.
8. Неділько В. Повноваження прокурора під час закриття кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 60–64.
9. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України № 4гн від 19 грудня 2012 р. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 8.11.2018).

10. Пшенічко С. О. Рішення слідчого судді, що приймаються при надходженні скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. шк. права, 30 лист. 2012 р.; відпов. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса: Фенікс, 2012. Т. 2. С. 343–345.

11. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя як гарант захисту конституційних прав і свобод громадян. *Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення*: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 груд. 2005 р., м. Харків. Харків; Київ: ЦНТ «Гопак», 2006. С. 205–208.

12. Хрущ О. Процесуальна діяльність прокурора під час закриття кримінального провадження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(15). С. 155–163.

Гафич И. И. Проблемы контроля за решениями прокурора о прекращении уголовного производства

Научная статья посвящена исследованию контроля за законностью решений прокурора о прекращении уголовных производств. Выделены и проанализированы ведомственный и судебный контроль за решениями прокурора о прекращении уголовных производств. Сформулированы предложения по совершенствованию нормативной регламентации контроля за законностью решений прокурора о прекращении уголовных производств.

Ключевые слова: прокурор, уголовное производство, прекращение уголовных производств, судебный контроль, ведомственный контроль.

Gafich I. I. Problems of control of decisions of the prosecutor on the termination of criminal proceedings

The scientific article is devoted to a research of control of legality of decisions of a prosecutor on termination of criminal proceedings. Departmental and judicial control of decisions of a prosecutor on termination of criminal proceedings are allocated and analyzed. Suggestions for improvement of a standard regulation of control of legality of decisions of a prosecutor on termination of criminal proceedings are formulated.

Key words: prosecutor, criminal proceedings, termination of criminal proceedings, judicial control, departmental control.

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Михайленка Дмитра Григоровича «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Необхідним чинником розвитку і зміцнення України є створення її ефективної правової системи. Зазначене стосується всіх компонентів цієї системи і, зокрема, кримінального права, що набуває нормативне закріплення в законодавстві України про кримінальну відповідальність, яким є Кримінальний кодекс України (далі – КК України). У ст. 1 КК України сформульовані основні завдання, що стоять перед законодавством про кримінальну відповідальність у сучасних умовах. Безумовно, що чим ефективнішим буде виконання цих завдань, тим більш суттєвою буде і соціальна цінність цієї галузі законодавства. Дисертаційна робота, що надана Д. Г. Михайленком до захисту на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, є *актуальною*, оскільки вона торкається шляхів підвищення ефективності кримінального права у частині виконання такого важливого для сьогодення завдання, як кримінально-правове забезпечення боротьби з корупційними злочинами (за термінологією автора – «протидії корупційним злочинам»). Як справедливо зазначає Дмитро Григорович, реформа антикорупційного законодавства супроводжується серйозними проблемами, серед яких неабияке місце займають питання ефективності норм КК України, що встановлюють відповідальність за корупційні злочини. Дисертант цілком слушно зауважує, що вирішення проблеми ефективності кримінально-правового забезпечення боротьби з корупційними злочинами в Україні на сучасному етапі можливе лише на основі системи наукових положень та прогнозованих соціальних результатів, які у сукупності мають становити *концепцію*. Останнє демонструє відповідність назви дисертації її змісту, адже автор дійсно обґрунтував систему положень,

які об'єднані єдиним задумом та у загальному вигляді описують механізм протидії корупції в Україні засобами кримінального права.

Розробка обраної теми дисертації є безперечно корисною для юридичної спільноти як у теоретичному, так і необхідною у прикладному аспектах, оскільки організаційно-правове забезпечення боротьби з корупційними злочинами, а також законодавство, яким передбачена кримінальна відповідальність за ці злочини, зазнали значних змін за останні роки. Так, тільки до КК України у цій частині зміни вносилися понад тридцятьма Законами України, що потребує серйозної аналітичної роботи. У сучасній же науці кримінального права України ще не проводилося розгорнутих комплексних досліджень саме концептуальних основ кримінально-правового забезпечення боротьби із корупційними злочинами із урахуванням зазначених змін. Наведене додатково підтверджує актуальність та своєчасність наукового дослідження, обраного Д. Г. Михайленком.

Визначаючи актуальність теми дисертації, слід окремо акцентувати увагу, що робота виконана як складова планів НДР: Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 роки «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (ДРН 0110U000671) та плану цього університету на 2016–2020 роки «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (ДРН 0116U01842). Крім того, окремі частини роботи виконані відповідно до плану фундаментального наукового дослідження «Теорія кримінальної законотворчості: концептуальні основи» (ДРН 0115U002494), яке здійснювалося також у цьому університеті у 2015–2017 роках.

Аналіз наданої роботи дозволяє зробити висновок, що дисертація відповідає вимогам фундаментального наукового дослідження, а також містить рішення прикладного характеру.

У роботі чітко виділені *об'єкт і предмет дослідження*; сформульовані мета і задачі вказують на глибину наукового пошуку, його комплексний хара-

ктер, новаторський підхід здобувача до дослідження проблематики кримінально-правового забезпечення боротьби з корупційними злочинами в Україні.

Структура дисертації є логічною та обґрунтованою, послідовною і повною мірою відповідає поставленій меті дослідження. *Обсяг* дисертаційної роботи відповідає встановленим вимогам і складає 375 сторінок основного тексту, що свідчить про ґрунтовність наукового пошуку і забезпечує комплексний розгляд поставлених задач.

У процесі дослідження дисертантом був проаналізований значний обсяг наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених із різних галузей знань – насамперед і переважно з кримінального права та кримінології, а окрім цього також із філософії, економіки, політології, соціології, психології тощо.

Заслуговує на увагу окреме висвітлення автором у вступі теоретичної основи дисертації, що відразу формує розуміння того, на яких наукових результатах інших вчених і щодо яких проблем автор будує своє дослідження. Позитивною рисою роботи є вдале поєднання кримінологічних знань, продемонстрованих Д. Г. Михайленком, із наукою кримінального права, що загалом відповідає напрямам наукових досліджень спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. У дисертації вдало вивчені з позиції кримінального права України й інтерпретовані для цілей роботи такі відомі для кримінологів теорії, як: теорія «розбитих вікон», теорія «раціонального злочину», теорія «скандинавського правового реалізму» тощо. Незважаючи на помітну кримінологічну складову, слід зазначити, що переважну більшість наукових результатів роботи складають напрацювання з теорії кримінального права.

Розгорнутими для дослідження за такою темою є також нормативна та емпірична основи дослідження. У цьому контексті слід окремо відзначити використання практики Європейського суду з прав людини, а також практики Конституційного суду України та Конституційних судів Молдови, Грузії та інших держав, судів України різних рівнів та регіонів у кримінальних спра-

вах про корупційні злочини та справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Автором також вдало використані звіти міжнародної організації GRECO щодо України для обґрунтування окремих висновків у роботі. Крім того, для цілей кримінального права *вперше в Україні* детально вивчені підготовчі матеріали (офіційні звіти) щодо розробки Конвенції ООН проти корупції 2003 р., що, зокрема, дозволило Д. Г. Михайленку обґрунтувати пропонувану у висновках до роботи нову редакцію норми про незаконне збагачення. Окремо слід відмітити глибокий аналіз законопроектів, їх супровідних документів та документів, пов'язаних із роботою над ними, розміщених на офіційному сайті Верховної Ради України.

Вищевикладене забезпечило належну для такого роду робіт *ступінь обґрунтованості* переважної більшості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність і новизну. При цьому слід відзначити, що низка сформованих у дисертації Д. Г. Михайленка наукових результатів у своїй сукупності вирішують важливу наукову проблему – складають *концепцію кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні (а точніше – боротьби з ними), на основі якої є можливість значно підвищити ефективність правового забезпечення охорони держави, суспільства, фізичних та юридичних осіб від корупційних злочинів*. До зазначених наукових результатів слід віднести такі.

Здобувачем встановлено, що неефективність чинного механізму кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні пов'язана з його залежністю від політичної волі управлінців вищої ланки державного менеджменту, перешкодами у формуванні та реалізації якої є властивості інституціоналізованої корупції в Україні (підрозділ 1.1). Такий висновок відкриває можливість по-новому підійти до формування кримінально-правової політики і, зокрема, до встановлення, як зазначає дисертант, більш ефективної системи норм щодо кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Слушним є визначення Д. Г. Михайленком *правового режиму* протидії корупції та виділення системи загальних правових режимів: 1) правовий режим протидії корупції в публічному секторі управління зі спеціальним правовим режимом протидії корупції у вищих ешелонах влади; 2) правовий режим протидії корупції у сфері надання публічних послуг; 3) правовий режим протидії корупції в приватному секторі управління; 4) правовий режим протидії корупції у сфері здійснення неуправлінської діяльності; 5) правовий режим протидії корупції у сфері спорту (офіційних спортивних змагань). Такий підхід дозволив дисертанту сформулювати основу наукового дослідження різних правових режимів протидії корупції, у тому числі на рівні кримінального права, та визначити у правовій площині домінуючу сферу корупції (публічний сектор управління), щодо якої у подальшому Д. Г. Михайленко обґрунтовує необхідність встановлення багаторубіжного механізму нормативно-правового забезпечення протидії корупції в Україні.

Особливу цінність для науки кримінального права України становить розроблене Д. Г. Михайленком наукове положення, за яким *механізм нормативно-правового забезпечення боротьби з корупцією в Україні має трирубіжну структуру*. При цьому в дисертації обґрунтовується, що рубежі антикорупційних норм права являють собою групи норм, які застосовуються по чергово з метою протидії корупції та відрізняються між собою метою впливу на відповідні правовідносини й тим, на якому етапі розвитку протиправної діяльності (виникнення ризиків; безпосереднє вчинення суспільно небезпечного діяння; зберігання та реалізація активів, що здобуті в результаті зазначеного діяння) застосовуються норми конкретного рубежу. На підставі цього здобувач ґрунтовно розкриває передумови формування та структуру багаторубіжного механізму нормативно-правового забезпечення боротьби з корупцією в Україні (підрозділи 3.1 та 3.2), виділяючи та описуючи правові норми попереднього, основного та завершального рубежу нормативно-правового забезпечення боротьби з корупцією. Викладена система наукових висновків

щодо багаторубіжного механізму правової протидії корупції в Україні є *новим поглядом на структурування норм щодо кримінальної відповідальності за корупційні злочини* та має значний потенціал для її використання як основоположної ідеї при вивченні змісту інших груп злочинів. Крім того, такі висновки здобувача систематизують та пояснюють необхідність встановлення кримінальної відповідальності, зокрема за незаконне збагачення.

Ураховуючи, що для науки кримінального права новим є виділення правових норм завершального рубежу нормативно-правового забезпечення боротьби з корупцією, логічним є приділення значної уваги у дисертації обґрунтуванню саме кримінально-правових інструментів цього рубежу (розділ 4). У результаті проведеного наукового дослідження Д. Г. Михайленком обґрунтована та запропонована нова редакція норми про незаконне збагачення.

Дисертація містить й інші важливі та належним чином обґрунтовані наукові результати, які поглиблюють та уточнюють окреслені вище положення і у сукупності з ними утворюють концепцію кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні, яка визначає значущість проведеного наукового дослідження для науки й практики.

При цьому слід відзначити практичне значення отриманих автором дисертації результатів. Зазначене підтверджується листом Голови Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності № 04-18/12-727 від 13 квітня 2018 р., впровадженням висновків та пропозицій дисертації у практичній діяльності Верховного Суду (акт впровадження № 158/0/158-18 від 2 травня 2018 р.), Апеляційного суду Одеської області (довідка суду), Адміністрації Одеського морського порту (лист № 19-40А108-130 від 1 лютого 2018 р.), Київського районного суду м. Одеси (лист № 849 від 19 лютого 2018 р.), а також у навчальному процесі (акт про впровадження результатів дисертації у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 16 квітня 2018 р.). Окрім цього, наукові результати Д. Г. Михайленка можуть бути використані як основа

для подальшого наукового дослідження проблем протидії корупційним злочинам засобами як кримінального права, так і іншими суміжними галузями права. Викладене свідчить по необхідний для такого роду наукових робіт рівень практичного значення дисертації Д. Г. Михайленка.

Матеріали дисертації всебічно і повно викладені в опублікованих працях Д. Г. Михайленка, серед яких слід виділити ґрунтовну монографію, в якій містяться основні положення дослідження.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням дисертаційної роботи.

Структура дисертації, її загальний обсяг, викладення основного тексту, список використаних джерел відповідають установленим вимогам. Висновки Д. Г. Михайленка з огляду на значущість його праці для науки і практики видаються слушними та відповідають рівню докторської дисертації.

У роботі надано чимало ідей та пропозицій автора, що заслуговують на увагу та схвальну оцінку. Водночас окремі висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, видаються недостатньою мірою обґрунтованими або є дискусійними.

1. У *вступі* до дисертації автор пояснює використання у своїй праці терміна «протидія корупції» в такому значенні, як він визначений професором М. І. Мельником. Слід зазначити, що цей термін, починаючи з кінця 80-х років минулого століття, поступово став набувати поширення серед кримінологів та представників інших наук кримінально-правового спрямування, витісняючи термін «боротьба» та віддзеркалюючи дещо скептичні настрої щодо можливості ефективної боротьби зі злочинністю. Буквально термін «протидія» означає дію проти дії або «діяти всупереч, бути в опозиції, опиратися, чинити опір» та ін. (див.: Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Т. 3, П–Я. Київ: АКОНІТ, 2001. С. 58). Вочевидь, що за такого змісту терміна «протидія» перевагу треба надавати терміну «боротьба», яким охоплюється більш широкий спектр дій, спрямованих на зведення та підтримання

рівня злочинності до соціально терпимого, починаючи з її запобігання, прогнозування нових проявів, залучення громадськості та закінчуючи невідворотністю покарання, а тому є сенс протидію вважати лише складовим елементом боротьби зі злочинністю.

2. *Розділ перший* дисертації присвячено дослідженню ефективності кримінально-правової політики протидії корупції в Україні. Погоджуючись у цілому з аналітикою та висновками щодо ефективності (неефективності) кримінально-правової політики та припускаючи, що автор при цьому сконцентровував увагу на її основах, слід, однак, зазначити, що за межами наукового аналізу залишились питання методології, хоча у назві розділу це поняття використано – «методологічні основи ефективності кримінально-правової політики». Природно, що за такої назви читач очікує отримати уявлення не лише про предмет дослідження, а й про прийоми та методи пізнання соціального явища, яким є кримінально-правова політика. У вступі до дисертації автор наводить використані ним методи, у тому числі й немов у розділі першому, зазначаючи, що фундаментальну роль серед них посідає діалектичний метод пізнання. Однак у самому розділі першому автор лише фрагментарно зазначає, що він застосовує сучасну наукову методологію (стор. 70), що, вочевидь, замало для отримання уявлення про методологію дослідження основ ефективності кримінально-правової політики протидії корупції. За такого підходу автор взагалі міг обмежити назву розділу таким чином: «Засади ефективності кримінально-правової політики протидії корупції».

3. Значну увагу у дисертації Д. Г. Михайленко приділив питанням імплементації Україною Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р., ратифікованою Україною 18 листопада 2006 р., зокрема, її ст. 20 «Незаконне збагачення». Відповідно до цієї Конвенції Верховна Рада України *доповнила КК України ст. 368² «Незаконне збагачення»*, редакція якої декілька разів кардинально змінювалась. Автор приділяє значну увагу кожній із редакцій цієї статті, надаючи за необхідності певні судження щодо їх відповідності як

Конституції України, так і тексту ст. 20 Конвенції ООН проти корупції. Звичайно, що найбільш практичне значення мають розробки щодо останньої редакції ст. 368² КК України. Із більшістю авторських висновків щодо змісту цієї статті та рекомендацій з її застосування слід погодитися. Однак питання щодо відповідності ст. 368² КК України ст. 20 Конвенції ООН проти корупції розглянути, як уявляється, не до кінця. Згідно з ч. 5 ст. 3 КК України закони України про кримінальну відповідальність мають відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Оскільки текст останньої редакції ч. 1 ст. 368² КК України, в якій закладені основні положення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, не співпадає з текстом ст. 20 Конвенції, то виникає питання стосовно відповідності національного закону міжнародному положенню, ратифікованому Верховною Радою України. У разі невідповідності може постати питання щодо подальшої юридичної долі ст. 368² КК України.

Виникає ще одне питання, пов'язане з можливою констатацією зазначеної невідповідності, – чи звузив законодавець положення ст. 20 Конвенції, формулюючи останню редакцію ч. 1 ст. 368² КК України, чи навпаки – розширив. У другому випадку питання про невідповідність може бути знято на користь збереження чинної редакції цієї статті КК, оскільки за правилами імплементації таке можливо за умови збереження в нормі сутності конвенційного положення. Як бачимо, зазначені проблеми набувають принципового характеру, а тому потребують додаткового розв'язання.

4. У ч. 1 ст. 2 КК України законодавцем сформульоване фундаментальне положення кримінального права *щодо підстави кримінальної відповідальності* «вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом». Науковці дещо по-різному сприймають наведений текст. Більшість зазначають, що підставою кримінальної відповідальності є склад злочину. Інші наголошують, що підставою криміна-

льної відповідальності є вчинення особою саме суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, яке має містити склад злочину. У другому випадку склад злочину розглядається як необхідна умова, якій має відповідати суспільно небезпечне діяння. І перший і другий підходи щодо розуміння підстави кримінальної відповідальності зустрічаються на сторінках дисертації, однак однозначну перевагу Д. Г. Михайленко надає твердженню, що підставою кримінальної відповідальності є норми КК (див. стор. 137, 145, 148, 151, 320 та ін. стор. дисертації). Так, на стор. 151 автор пише: «... в системі норм про економічні злочини варто звернути увагу, зокрема, на такі підстави кримінальної відповідальності: придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України)». Далі наведені й інші норми. На стор. 320 зазначено: «Отже, норма про незаконне збагачення... фактично використовувалася як резервна підстава кримінальної відповідальності». Вочевидь, що таке твердження, яке відрізняється від законодавчого, викладеного у ч. 1 ст. 2 КК України, де зроблено наголос в однині щодо підстави кримінальної відповідальності, а тому підхід автора до цього питання потребує теоретичного обґрунтування або принаймні посилання на роботи інших авторів.

5. Важливі для теорії кримінального права напрацювання наведені Д. Г. Михайленком у розділі 2 «Диференціація правового регулювання протидії корупції в Україні». Багато уваги ним приділено пізнанню правового впливу на корупцію в Україні залежно від сфер управління (приватної чи публічної). Слід погодитись із тим, що ідея диференціації правового регулювання протидії корупції, зокрема розмежування кримінальної відповідальності за злочини проти інтересів публічної та приватної сфери, є соціально обумовленим кроком. Щоб вийти на критерії такої диференціації правового регулювання протидії корупції в публічній і приватних сферах дисертант спробував дослідити поняття «юридична особа публічного права» й «юридична особа приватного права» та провести розмежування між ними, використовуючи

критерії, що були запропоновані вченими, які займалися проблемою юридичних осіб в цивільному та господарському законодавствах. Але, на наш погляд, повною мірою Д. Г. Михайленку не вдалося довести, що такий критерій, як виникнення юридичної особи (порядок створення юридичної особи) не може бути використаний як достатній для розмежування юридичних осіб публічного та приватного права. У своїй монографії «Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи» (Одеса, 2017), автор, практично ігноруючи цей критерій та спираючись на інші, менш переконливі, доводить, зокрема, що ПАТ підприємство «Турбоатом» є юридичною особою приватного права (стор. 144), з чим не можна погодитись.

Порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб публічного права визначається не положеннями цивільного законодавства, як це впливає із суджень Д. Г. Михайленка, а нормами державного, адміністративного та інших галузей публічного законодавства. Звідси й основою їх виникнення є публічно-правовий акт, що одночасно визначає також внутрішню сторону відносин юридичної особи публічного права. Порядок створення, порядок призначення керівників таких юридичних осіб, формування керівних та наглядових органів визначаються законами України. Публічні юридичні особи можуть створюватися органами державної влади відповідно до їх функцій та повноважень. Разом із тим, якщо публічні юридичні особи стають учасниками цивільних відносин, на них, якщо інше не буде встановлено законом, поширюються положення Цивільного кодексу України (ст. 82), оскільки саме у цих випадках вони немов би прирівнюються до юридичних осіб приватного права, але, безумовно, ними не стають. При цьому вказані публічні утворення позбавляються будь-яких привілеїв перед іншими учасниками цивільних відносин – фізичними та юридичними особами. Тому віднесення ПАТ підприємство «Турбоатом» та інших державних виробничих утворень до юридичних осіб приватного права може призвести до серйозних помилок кримінально-правового характеру, напри-

клад, дії їх службових осіб, що були визнані підкупом, будуть кваліфікуватися у такому разі за ст. 368³ КК України «Підкуп службової особи, юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», якою передбачена можливість покарання до 7 років позбавлення волі (тяжкий злочин), а не за ст. 368 КК («Прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою»), де можливе покарання до 12 років позбавлення волі (особливо тяжкий злочин).

6. Достатньо багато уваги Д. Г. Михайленко приділив питанню співвідношення ст. 368 та ст. 368² КК України «Незаконне збагачення». Слід визнати, що неодноразові корекції тексту ст. 368² КК України змінювали це співвідношення, що лише ускладнювало практику застосування зазначених норм. Тому вочевидь, не є випадковим застосування у 2017 р. судами України ст. 368² КК України до осіб, визнаних винними у вчиненні цього корупційного злочину, лише у двох випадках. Розмірковуючи над ситуацією, що склалася, автор надає слушні пропозиції щодо її вирішення. При цьому Д. Г. Михайленко зробив висновок, що при кваліфікації до 1 липня 2011 р. низки діянь за ст. 368 КК України застосовувалася аналогія (без конкретизації закону чи права), адже такі діяння, зокрема, хабар-винагорода, на його думку, не містили ознак хабарництва (стор. 307 дисертації). Оскільки згідно з ч. 4 ст. 3 КК України «Законодавство України про кримінальну відповідальність» застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено, то особи, засудженні за ст. 368 КК за діяння, що являли собою хабар-винагороду та деякі інші, на думку дисертанта, мають бути звільнені від кримінальної відповідальності. Подібний висновок автор сформулював на стор. 322 дисертації. Тут слід зазначити, що відповідно до національної доктрини кримінального права хабар-винагорода визнавався злочином за ст. 368 КК України. Первісний текст цієї статті не давав приводів для іншого тлумачення. Тому і судова практика, і наукові розробки були одностайні у визнанні хабара-винагороди злочином. Реформування кримінального законодавства,

яким була створена практично нова система норм щодо відповідальності за корупційні злочини, призвели до зміни у бік звуження змісту ст. 368 КК України. Певна частина діянь, що раніше кваліфікувалися цією частиною, були переміщені до інших статей, можливо і декриміналізовані, як вважає Д. Г. Михайленко. Але, що стосується первісного тексту ст. 368 КК України, то його не можна вважати таким, що породжував при застосуванні його до певних діянь аналогію закону (зокрема, при одержанні хабара-винагороди).

Наведені зауваження не зменшують наукової значущості здійсненої роботи, мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Дисертація «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні» виконана на високому науковому рівні, повною мірою відповідає вимогам, що висуваються до дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, передбаченими пунктами 9, 10 та 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а його автор, Михайленко Дмитро Григорович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

В. І. Борисов, докт. юрид. наук,
професор, директор Науково-дослідного
інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України, академік НАПрН України

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Спірідонова Михайла Олександровича
«Кримінальна відповідальність за порушення права на захист»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право
та кримінологія; кримінально-виконавче право**

У будь-якому цивілізованому соціумі світу право особи на захист є не скороминущою цінністю, певним абсолютним стабільності правового становища людини, гарантією останньої від того, щоб не піддаватися необґрунтованим підозрам та звинуваченням у вчиненні будь-яких правопорушень. Тому недаремно, що усі визначальні універсальні й регіональні міжнародно-правові акти, якими констатується непорушність чисельних прав людини та гарантується їх реалізація, у той самий час відводять чільне місце праву на захист кожного, хто офіційно підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. За числом згадувань у документах подібного роду навряд чи будь-яке інше право перевищує розглядуване, адже останнє пройшло тривалий шлях, перш ніж воно посіло місце абсолютної суспільної, політичної, юридичної й громадської цінності.

Наскільки часто це право щодо підозрюваних й обвинувачених піддається фактичній руйнації в Україні, свідчить, зокрема, велика кількість рішень Європейського суду з прав людини, що виносяться проти нашої держави у зв'язку із недотриманням розглядуваного права. На цьому тлі дивним видається той факт, що кількість відкритих за ст. 374 КК України кримінальних проваджень, які завершилися винесенням обвинувального вироку, є радше винятком, аніж правилом, там би мовити, природною реакцією на порушення одного з фундаментальних прав людини і громадянина. Водночас небезпечність залишення подібних випадків без реакції є свідченням, з одного боку, уразливості правового становища особи у цій частині, а з другого, найнебезпечнішою формою правового нігілізму, а саме професійного його різновиду, що вносить деструкцію у відносини пересічної людини з органами

влади в особі відповідних посадовців. У сучасних українських реаліях ситуація з порушенням права особи на захист стає ще більш гострішою, коли це право не забезпечують службові особи іноземних та міжнародних правоохоронних чи судових органів, які здійснюють досудове слідство чи відправлення правосуддя щодо українських громадян.

У міжнародному та загальноєвропейському правовому вимірі право особи на захист у кримінальному судочинстві розглядається насамперед як одна зі складових права на справедливий суд, що, природно, має забезпечуватися підвищеними гарантіями його дотримання й реалізації, у тому числі за допомогою засобів кримінально-правової спрямованості. Проте, як виявилось, тотожних ст. 374 КК України приписів про відповідальність за порушення права на захист у зарубіжному кримінальному законодавстві не виявилось. Лише в кримінальному праві України використано досить унікальне забезпечення кримінально-правової охорони права на захист шляхом уведення до національної законодавчої площини спеціальної норми про відповідальність за його грубе порушення службовими особами, які діють у сфері кримінальної юстиції. Здавалося б, в Україні створено адекватний механізм убезпечення від подібного роду фактів, проте його ефективність й досі залишається низькою.

Зазначене вище в комплексі підтверджує актуальність обраної дисертацією теми дослідження, своєчасність звернення наукової уваги до питань, пов'язаних із забезпеченням кримінально-правової охорони права особи на захист у світлі останніх напрацювань юридичної науки різної дисциплінарної спрямованості, а так само доробків практики, що, власне, підкреслює, з одного боку, міждисциплінарність у підході до розв'язання поставлених у дисертації завдань, а з другого, говорить про вагому практичну складову цього дослідження.

Актуальність проведеного дослідження вбачається в тому, що автор комплексно підійшов до проблеми ревізії місця норми, якою криміналізоване порушення права на захист, серед норм, що покликані охороняти інтереси

правосуддя. Адже законодавчий підхід не дозволяє сьогодні адекватно, у повній мірі відбити характер суспільної небезпечності порушення права на захист. Розкривши всебічно зміст об'єкта кримінально-правової охорони зазначеної норми та зробивши висновок про його складну структуру, справедливим уявляється висновок про можливість її переміщення у групу норм, якими охороняються особисті права і свободи людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України). Перенесення акценту у визначенні тих суспільних відносин, які потерпають у першу чергу, саме на цю площину, зумовлюється ще й тим, що ані КПК, ані Закон України «Про безоплатну правову допомогу» не передбачають обов'язок слідчого, прокурора чи судді забезпечити осіб, про яких йдеться, захисником. Отже, добре обґрунтована позиція щодо перенесення відповідної норми до іншого розділу КК України у такий спосіб зайвий раз нібито привертає увагу до важливості проблеми захисту непорушності прав і свобод людини і громадянина.

Разом із тим проникнути углиб проблеми сучасної законодавчої техніки побудови диспозиції ст. 374 КК, покликаної забезпечити охорону права на захист від протиправних посягань, допоміг порівняльний аналіз підходів до встановлення кримінальної відповідальності за подібні діяння, що мають місце у кримінальному законі зарубіжних країн, зокрема, країн СНД та європейського простору.

Заслуговує, безумовно, на схвалення, й спроба дисертанти розв'язати проблему невідповідності назви статті її змісту у частині характеристики об'єктивної сторони злочину, обсяг якої фактично не співпадає із назвою статті. Міждисциплінарний підхід до аналізу кримінально-правової охорони права на захист дозволив виявити, що термінологія, використана у диспозиціях ст. 374 КК для позначення видів суспільно небезпечного діяння, не узгоджується повною мірою із чинним КПК України, в якому не передбачаються такі повноваження (обов'язки) слідчого, прокурора, судді, як «допущення захисника», «надання захисника». Таким чином, дисертант робить цілком логі-

чний висновок про необхідність системного приведення кримінально-правової термінології у відповідність із положеннями КПК.

У роботі дисертантом зроблений цілком логічний умовивід, що у конструкції такого елемента злочину, передбаченого ст. 374 КК України, як суб'єкт злочину, вік, що фактично відрізняється від указанного в ст. 22 КК, є не додатковою ознакою спеціального суб'єкта, а умовою, що необхідна для набуття особою статусу, який, власне, й визначає її як такий суб'єкт. Тому, на думку дисертанта, такий вік у випадку застосування ст. 374 КК самостійного кримінально-правового значення не має.

Досить оригінальною виявляється форма подання матеріалу, присвячена засобам диференціації кримінальної відповідальності за порушення права особи на захист. Структурно всі ці засоби правильно поділяються на ті, що передбачені Загальною частиною КК (класифікація злочинів за ступенем тяжкості й визначення кримінально-правових наслідків учиненого залежно від місця злочину в цій класифікації; кримінально-правові наслідки злочину залежно від його стадії), й ті, що передбачені Особливою частиною КК (конструювання кваліфікованих складів злочину; створення різних видів санкцій; надання санкціям характеру кумулятивних).

Таким чином, всі ці обставини викликають потребу ретельного кримінально-правового аналізу порушення права на захист, що, у свою чергу, є важливішою складовою у створенні ефективної системи протидії злочинності відповідного виду. Із цих та багатьох інших причин дисертаційне дослідження Спіріданова М. О., без всякого сумніву, є актуальним та своєчасним.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, зумовлена такими чинниками:

1) узагальненням і систематизацією з урахуванням сучасного стану розвитку кримінального й кримінального процесуального законодавства та мі-

жнародно-правових актів положень кримінально-правової та кримінально-процесуальної доктрини щодо охорони права на захист особи в Україні;

2) формулюванням положень, які становлять своєрідне ядро теоретичного знання про забезпечення кримінально-правовими засобами права на захист, яке виступає, у свою чергу, підґрунтям реалізації багатьох інших прав і свобод людини і громадянина, виявляється одним із принципів правосуддя та визнаних міжнародною спільнотою стандартів кримінального судочинства й стандартів захисту прав і свобод особи;

3) критичним аналізом нормативних положень ст. 374 КК України, а також положень багатьох інших норм Загальної і Особливої частин закону про кримінальну відповідальність;

4) застосуванням дослідницьких методів сучасної теорії пізнання, у тому числі як загальнонаукових методів (діалектичний, формально-логічний, системно-структурний, класифікація та ін.), так й методів, притаманних дослідженням у правових науках (герменевтичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, історико-правовий та ін.), а також методів, властивих конкретно-соціологічним дослідженням (статистичні методи, вивчення правових документів, статистичних відомостей та ін.);

5) використанням під час дослідження чисельних законодавчих актів нашої держави за різних часів її історії, а також рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду України, міжнародно-правових актів з означеної тематики, статистичних відомостей Генеральної прокуратури України, МВС України, Державної судової адміністрації України; Верховного Суду України й Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;

6) результатами узагальнення ухвалених у 2015–2017 рр. й у першому півріччі 2018 р. судами Харківської, Дніпропетровської, Полтавської, Київської, Львівської, Одеської областей рішень, в яких відображено факти порушення права особи на захист;

- 7) ґрунтовним аналізом практики Європейського суду з прав людини;
- 8) вивченням достатньої кількості наукових робіт із кримінального права, кримінології, кримінального процесу, загальної теорії права, історії політико-правових вчень, філософії, соціології, психології тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що представлена дисертаційна робота є одним із перших на теренах України монографічних досліджень, в якій, з урахуванням сучасного стану юридичної доктрини та унормування права на захист особи у вітчизняному законодавстві й міжнародному праві, надано комплексну кримінально-правову характеристику кримінальної відповідальності за порушення права на захист, її підстав і засобів диференціації. Доречно відмітити, що стратегічними завданнями цього наукового пошуку є: по-перше, системне удосконалення національного законодавства щодо захисту права на захист з урахуванням потреб часу, накопиченого досвіду протидії цим злочинам, розвитку філософської, політико-правової думки та напрацювань інших галузей права, а по-друге, відчутне підвищення ефективності правозастосовної практики в цій сфері.

Автором проводиться ідея про те, що кримінальна відповідальність за порушення права на захист є не лише крайнім виразом реакції держави на відповідні протиправні дії, а й водночас елементом забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України щодо охорони прав і свобод людини, важливою засадою здійснення в Україні справедливого та законного кримінального судочинства, а також засобом, що покликаний забезпечити подальшу розбудову правової держави й розвиток громадянського суспільства шляхом установа контролю за діяльністю представників влади у сфері кримінального судочинства.

Таким чином, настав час прирощення нового наукового знання з метою розробки довершеного механізму кримінально-правової охорони правовідносин щодо забезпечення конституційних засад правосуддя, з одного боку, та правового статусу особи у частині реалізації її конституційного права на за-

хист від будь-яких звинувачень і підозр у вчинення кримінального правопорушення, з другого боку.

У ракурсі такої наукової розвідки Спірідоновим М. О. правильно określено низку завдань, які необхідно було розв'язати під час проведення дослідження, а саме: 1) розкриття соціально-правового значення права на захист та встановлення місця кримінальної відповідальності серед засобів забезпечення цього права; 2) узагальнення наявних теоретичних напрацювань, що стосуються проблематики кримінальної відповідальності злочин, за передбаченої ст. 374 КК, та критична оцінка практики її застосування та тенденцій практичного застосування зазначеної норми; 3) вивчення іноземного досвіду використання кримінальної відповідальності як засобу забезпечення охорони права на захист з метою можливого запозичення окремих положень; 4) аналіз змісту родового й безпосереднього об'єктів у складі передбаченого ст. 374 КК порушення права на захист; 5) установлення об'єктивної сторони аналізованого злочину та уточнення з огляду на процесуальний порядок забезпечення права на захист змісту діянь «недопущення захисника», «ненадання своєчасно захисника», «інше грубе порушення права на захист»; б) надання кримінально-правової характеристики ознак спеціального суб'єкта в складі злочину, передбаченого ст. 374 КК; 7) розкриття змісту суб'єктивної сторони в складі порушення права на захист; 8) характеристика засобів диференціації кримінальної відповідальності, які можуть бути застосовані за порушення права на захист, передбачені Загальною частиною КК та безпосередньо в ст. 374 КК; 9) виявлення особливостей караності розглянутого злочину; 10) розробка пропозицій, спрямованих на подальше удосконалення норми про кримінальну відповідальність за порушення права на захист.

На окреме схвалення заслуговує ретельний аналіз автором дисертаційної роботи практики застосування ст. 374 КК як засобу забезпечення кримінальної відповідальності за порушення права на захист та з'ясування на підс-

таві цього визначальної тенденції, сутність якої полягає у постійному нарощуванні темпів реєстрації зазначених діянь в Україні проте з мінімальною кількістю проваджень, що закінчилися винесенням обвинувального вироку.

Корисним для практики боротьби із розгляданим видом злочинності є представлена у роботі класифікація такого альтернативного діяння основного складу порушення права на захист, як недопущення захисника. Отже, формами цього діяння може бути як активне, так і пасивне недопущення останнього. Установлення змісту цих форм є вельми важливим, аби усунути ті складнощі, що виникають та виникатимуть на практиці під час кваліфікації відповідних діянь.

Цілком слушним у площині уніфікації міжгалузевого термінологічного апарату уявляється зауваження дисертанта про те, що термінологія, використана у диспозиціях ст. 374 КК для позначення видів суспільно небезпечного діяння, не повною мірою узгоджується із чинним КПК, у якому на теперішній час не передбачаються такі повноваження (обов'язки) слідчого, прокурора, судді, як «допущення захисника», «надання захисника». У зв'язку із цим у роботі пропонується здійснити кроки щодо приведення кримінально-правової матерії у відповідність із положеннями КПК.

Отже, саме із цих та багатьох інших причин дисертаційне дослідження Спірідонова М. О., без всякого сумніву, є актуальним і своєчасним.

Оцінка структури та змісту дисертації, її завершеності в цілому.

Структура дисертації є цілком логічною. Спочатку дисертант (у першому розділі «Нормативні, теоретичні та порівняльно-правові аспекти кримінальної відповідальності за порушення права на захист») зосереджує увагу на методологічних (у широкому сенсі слова) моментах організації й проведення ґрунтовного вивчення численних аспектів предмета дослідження, яким виступає кримінальна відповідальність за порушення права на захист. Цим вивченням охоплюється, зокрема, з'ясування соціальної та юридичної цінності феномену права на захист як такого та соціально-правових засад використан-

ня кримінальної відповідальності як засобу забезпечення надійної охорони права на захист у національній площині. Водночас у цьому ж, методологічному за своєю природою, розділі дисертантом приділено увагу стану наукової розробки проблеми кримінальної відповідальності за досліджуване діяння та практичного застосування ст. 374 КК України. Завершується розгляд матеріалу у цьому розділі порівняльно-правовим аналізом розділів (глав) Особливих частин кримінально-правових актів низки європейських держав та країн пострадянського простору, присвячених злочинам проти правосуддя. Потім у роботі здійснюється загальний юридичний аналіз об'єктивних ознак у підставі кримінальної відповідальності за порушення права на захист, що включає розкриття змісту об'єкта у складі злочину, передбаченого ст. 374 КК України, а також проблемних питань теоретичної інтерпретації та нормативної регламентації об'єктивної сторони порушення права на захист (розділ 2 дисертації). Після цього автором дається кримінально-правова оцінка суб'єктивних ознак у підставі кримінальної відповідальності за порушення права на захист, якою традиційно охоплюється аналіз суб'єкта та суб'єктивної сторони у складі відповідного злочину (розділ 3 дисертаційної роботи). У четвертому розділі у рамках розгляду проблеми диференціації кримінальної відповідальності за порушення права на захист і його караності наводиться відповідний матеріал про диференціацію кримінальної відповідальності за порушення згаданого права згідно із положеннями Загальної частини КК України, а так само про диференціацію за допомогою засобів, передбачених безпосередньо у ст. 374 КК України. Не оминув увагою дисертант й проблемні питання караності порушення права на захист.

Таким чином, аналіз змісту самої дисертації, а також наукових праць дисертанта, опублікованих за темою дисертаційного дослідження, використаних літературних джерел, методології та методики творчого осмислення отриманої інформації, ступеня обґрунтованості результатів дослідження свідчать про те, що кандидатська дисертація Спіріданова М. О. є завершеною

монографічною науково-дослідною роботою, яка виконана автором особисто. Робота відрізняється високим рівнем викладення матеріалу, чіткістю формулювань, доступністю для сприйняття.

Значення дисертаційної роботи для науки і практики та можливі шляхи використання результатів дослідження. Дисертаційна робота Спіридонова М. О. дає поштовх для майбутніх теоретичних досліджень проблеми кримінально-правової охорони засад реалізації в Україні правосуддя в цілому та права на захист особи, зокрема. Висновки та рекомендації, що містяться у роботі, можуть бути враховані під час подальшого удосконалення законодавчих положень вітчизняного Кримінального кодексу України з метою їх розвитку й узгодження з чинним кримінальним процесуальним законодавством, що стосуються регуляції правового статусу підозрюваного (обвинуваченого). Крім того, досягнутий рівень знання сприятиме вирішенню на практиці достатньо непростих питань кваліфікації порушення права на захист та його відмежуванню від суміжних складів злочинів та інших правопорушень.

Для остаточної перевірки правильності отриманих теоретичних висновків із даної тематики на практиці можуть бути проведені нові кримінально-правові дослідження на предмет виявлення ефективності дії запропонованих положень у правозастосовній діяльності.

Про повноту викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, свідчить та обставина, що результати дисертаційного дослідження відбиті у чотирьох статтях, опублікованих у наукових виданнях України, що визнані фаховими з юридичних наук, одній статті, опублікованій у науковому виданні іноземної держави, та у шести тезах доповідей на науково-практичних конференціях та «круглих столах».

Оформлення дисертаційної роботи відповідає встановленим вимогам.

Загалом позитивно оцінюючи виконану дисертантом роботу, водночас вважаємо за необхідне звернути увагу на той факт, що певні теоретичні по-

зиції, висновки і твердження, викладені у дисертації, на наш погляд, не є безспірними, а тому потребують додаткової аргументації. Як здається, все це може слугувати підґрунтям для наукової дискусії під час захисту поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук дисертації.

Слідуючи логіці дослідницького процесу, всі зауваження, висловлені щодо роботи, доцільно поділити на такі групи: 1) зауваження, що стосуються методологічних засад дослідження та 2) зауваження щодо інтерпретації автором деяких підходів до розв'язання тих чи інших спірних питань у межах дослідницької площини.

Перейдемо до конкретних зауважень у межах окреслених вище блоків (груп).

1. Так, у першому розділі дисертаційної роботи в якості узагальнюючого нормативні, теоретичні та порівняльно-правові питання поняття дисертантом вживається слово «аспекти» (назва першого розділу звучить, як «Нормативні, теоретичні та порівняльно-правові *аспекти* кримінальної відповідальності за порушення права на захист»). При цьому один зі структурних підрозділів цього розділу має назву «Соціально-правові *засади* використання кримінальної відповідальності як засобу забезпечення охорони права на захист в Україні». Якщо звернутися до будь-якого тлумачного словника сучасної української мови, то можна установити, що під аспектом розуміється кут зору, під яким розглядаються предмети, явища, поняття. У свою чергу, засада означає основу чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; основа світогляду; тощо (Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 26, 325). Якщо слідувати логіці речей, то саме сума різних аспектів складає, у решті-решт, щось значуще, головне, за своїм характером і призначенням засадниче, фундаментальне. Тобто, якщо порівнювати змістовні площини назв розділів першого дисертаційної роботи та його складових – підрозділів, то в даному разі ці структурні частини дисертації мають співвід-

носитися як рід та види. Однак дисертант чомусь вважає, що категорією «аспект» нібито поглинаються засадничі положення розглядуваного феномену кримінальної відповідальності за порушення права на захист, що, як уявляється, є не зовсім коректним.

2. Як правильно зауважує дисертант, «нечіткість законодавчих формулювань, неузгодженість положень кримінального і кримінального процесуального закону ... є однією з причин недієвості ст. 374 КК й невисокої затребуваності передбаченої нею кримінальної відповідальності як засобу забезпечення реалізації права особи на захист у кримінальному провадженні» (стор. 106 дисертації). Вочевидь, у цьому випадку уникнути певних суперечностей допоміг би, на наш погляд, докладний аналіз предмета суспільних відносин, які поставлені під охорону кримінального закону, та аналіз того елемента суспільних відносин, який, власне, й зазначає злочинного впливу. Це уявляється важливим з огляду на те, що дисертантом стверджується про складний характер безпосереднього об'єкта, яким охоплюються: а) суспільні відносини з приводу охорони гарантованих міжнародним правом і Конституцією України прав будь-якої особи захищати себе від підозр та обвинувачень у кримінальному правопорушенні (особисто чи користуючись професійною правничою допомогою) й б) суспільні відносини з приводу забезпечення змагальності в кримінальному провадженні.

Крім того, аналіз, про який йдеться, дозволив би чітко визначитися з правильністю розташування аналізованої норми права у розділі Особливої частини Кримінального кодексу під назвою «Злочини проти правосуддя» або дійти, можливо, висновку про доцільність її перенесення до іншого розділу Особливої частини. Адже, як цілком слушно зауважує дисертант, зважаючи на вимоги ст. 3 Конституції України щодо примату інтересів людини, в цьому разі більш важливою видається здатність передбачених ст. 374 КК діянь шкодити інтересам саме людини; а такий висновок змушує замислитися над адекватністю поміщення об'єкта кримінально-правової охорони норми про

кримінальну відповідальність за порушення права на захист в площину відносин правосуддя, над доцільністю перегляду місця розташування норми, якою це діяння криміналізоване, над можливістю переміщення її у групу норм, які охороняють особисті права й свободи людини і громадянина (це розділ V Особливої частини КК) (стор. 70 дисертації). Таким чином, міждисциплінарна природа феномену права на захист зумовлює здійснення поглибленого аналізу змісту структури об'єкта цього злочину, що дозволить дати чітку відповідь на низку питань щодо сутності охоронюваного блага, осіб, безпосередньо заінтересованих у його охороні, та предметного змісту соціального зв'язку між цими особами.

3. Серед положень наукової новизни автором дисертаційної роботи значається про те, що подальшого розвитку дістало положення щодо законодавчої характеристика потерпілого в кваліфікованому складі порушення права на захист. Разом із тим, законодавчу оцінку адекватності захисту потерпілої особи від злочинних діянь, передбачених ст. 374 КК України, на наш погляд, доцільно було б доповнити емпіричним узагальненням зібраних дисертантом відомостей слідчо-судової практики щодо потерпілої особи, які наводяться у додатках до роботи. Адже з'ясування того, які категорії осіб найчастіше стають потерпілими від подібного злочину та який характер шкоди їм заподіюється, можливо, дозволило б визначитися з необхідністю додаткового захисту, наприклад, таких категорій осіб, як підозрювані (обвинувачені) неповнолітні, іноземці або ті особи, що страдають на психічні розлади, що не виключають осудності, через посилення кримінальної відповідальності шляхом уведення нової кваліфікуючої ознаки до складу злочину, передбаченого ст. 374 КК України. Тобто автору цілком можливо вдалося б вийти на конкретні пропозиції щодо подальшого вдосконалення засобів диференціації кримінальної відповідальності за порушення права на захист засобами, передбаченими ст. 374 КК України.

4. Визначаючи «інше грубе порушення права на захист», дисертант, зокрема, пропонує розуміти його як *істотне* порушення процесуального закону (стор. 117 дисертації). У цьому зв'язку такий підхід уявляється не зовсім правильним, адже категорія «грубе» є відбиттям якісної характеристики предмета або явища, а категорія «істотний» містить у собі оцінку явища, предмета в діапазоні «більше-менше», тобто являючись кількісним параметром оцінки чогось. У такому разі, як уявляється, відбивається підміна одного оціночного параметра іншим, оскільки обидві категорії є оціночними за своїм характером.

5. У дисертації стверджується, що передбачені у ч. 2 ст. 374 КК матеріальні склади злочину, в яких наявний суспільно небезпечний наслідок («за судження невинної особи», «інші тяжкі наслідки»), можуть бути вчинені або умисно (прямий або непрямий умисел) або зі змішаною формою вини (наприклад, див. стор. 5, 143, 146, 190). Вважаємо, такий висновок не зовсім коректним стосовно змішаної форми вини, адже у цьому разі автор суперечить сам собі. Солідаризуючись із позицією Р. І. Сахна, дисертант правильно підкреслює, що, будучи спеціальним суб'єктом злочину, обов'язковою вимогою до якого є наявність певної (вищої юридичної, правничої) освіти, така особа завжди обізнана з нормами (процесуальними, конституційними, міжнародно-правовими), якими регламентується порядок забезпечення права на захист, а також із тим, що його грубе порушення тягне кримінальну відповідальність за ст. 374 КК. Таким знанням, на наш погляд, охоплюється й передбачення тих тяжких наслідків, що можуть настати внаслідок грубого порушення права підозрюваної, обвинуваченої (підсудної) особи на захист. Насправді, «палітра» подібних наслідків не така вже й велика, щоб не бути відомими фахівцю, добре обізаному у відповідній сфері. Цим же знанням так само охоплюється й той факт, що службова особа, яка свідомо порушує відповідне право, не може розраховувати на будь-які конкретні обставини, що у подальшому гарантовано виключать настання тяжких наслідків. Принаймні у подібних

випадках вона може розраховувати лише на наймання (російською мовою – «на авось»), що свідчить про її байдуже ставлення до можливих наслідків свого діяння. А це, у свою чергу, вказує на те, що матеріальні склади злочину, вчинення якого призводить до настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді засудження невинної особи або інших тяжких наслідків, можуть бути вчинені лише умисно (прямий або непрямий умисел).

б. Продовжуючи триваючу серед фахівців у галузі кримінального права дискусію щодо інтерпретації ч. 2 ст. 28 КК України та беручи до уваги той факт, що слідчо-судова практика, а також кримінальне законодавство стосовно кваліфікації участі інших осіб (загальних суб'єктів) у злочинах зі спеціальним суб'єктом дещо суперечливі, зазначимо, що виглядає сумнівною пропозиція автора визначати порушення права на захист, вчинене групою осіб за попередньою змовою (ч. 3 ст. 374 КК), лише у випадку його спільного вчинення двома або більше спеціальними суб'єктами цього злочину, які заздалегідь (до початку виконання його об'єктивної сторони) домовились про участь у ньому; а порушення права на захист, вчинене кількома особами, з яких лише одна відповідає вимогам спеціального суб'єкта цього злочину, кваліфікувати без цієї ознаки. Уявляється, що у такому разі втрачається логіка адекватної диференціації кримінальної відповідальності за порушення права на захист засобами, передбаченими аналізованою статтею КК України.

Крім того, представляє теоретичний та практичний інтерес й кваліфікація такої ситуації: якщо поряд з виконавцем інші співучасники (організатор, підбурювач та посібник) так само володіють ознаками спеціального суб'єкта, тобто, коли має місце складна співучасть із розподілом ролей під час порушення права особи на захист. Отже, під час захисту хотілося б дізнатися про думку дисертанта й із цього приводу.

У цілому висловлені зауваження мають дискусійний характер, при цьому не знижуючи загальної позитивної оцінки проведеного дослідження. Робота виконана на вельми актуальну тему, відрізняється новизною, містить

приріст наукового знання про теоретичні засади кримінально-правової охорони права особи на захист від будь-яких підозр та звинувачень у вчинення протиправного діяння, без втілення яких у практичну площину неможливо досягнути відчутних успіхів у запобіжній діяльності. У цілому дослідження є корисним для удосконалення положень кримінального закону, якими регулюється кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя та низку інших правопорушень, що містяться в інших розділах КК України, та практики протидії кримінально каранним посяганням на право особи на захист.

Із наведеного випливає висновок, що дисертаційне дослідження Спірідонова Михайла Олександровича «Кримінальна відповідальність за порушення права на захист» є самостійним завершеним монографічним дослідженням, виконаним на належному рівні, і таким, що повністю відповідає паспорту спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право та вимогам пунктів 9, 11, 12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Спірідонов Михайло Олександрович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

В. С. Батиргарєєва, докт. юрид. наук,
старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ**

(за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції з
кримінального права, 18–19 жовтня 2018 р., м. Харків)

18–19 жовтня 2018 р. у м. Харкові відбулася міжнародна науково-практична конференція «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності». Організаторами конференції виступили Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України та громадська організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права».

На заході обговорювалося широке коло дискусійних питань, зокрема: поняття, зміст, функції, принципи та методологія кримінально-правового регулювання; міжнародно-правовий досвід кримінально-правового регулювання; система кримінально-правових засобів у механізмі кримінально-правового регулювання; покарання та інші заходи кримінально-правового характеру в механізмі правового регулювання; ефективність правозастосовної діяльності; застосування норм Особливої частини Кримінального кодексу як форма кримінально-правового регулювання.

У роботі конференції взяли участь понад 130 провідних вчених вітчизняних навчальних та науково-дослідних закладів: Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національної академії правових наук України, Національної академії прокуратури України, Національного університету «Одеська юридична академія», Львівського державного університету внутрішніх справ, Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка та ін., а також учені таких зарубіжних країн, як Білорусь, Киргизія, Молдова, Польща, Узбекистан. Серед учасників заходу є фахівці в галузі кримінального права, кримінології, кримінального процесуаль-

ного права, керівники державних органів, а також представники судових та правоохоронних органів.

Відкрив захід Голова Оргкомітету конференції, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, голова громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» В. Я. Тацій, який відмітив, що Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого восьмий рік поспіль радо приймає фахівців із кримінально-правових дисциплін на міжнародній науково-практичній конференції, що стала знаменною подією наукового життя у цій сфері. Василь Якович підкреслив: проведення заходу такого широкого масштабу дозволяє сподіватися, що його результати стануть важливим внеском у кримінально-правову науку та сформулюють орієнтири для практики застосування кримінального законодавства.

На конференції виступила заступник Генерального прокурора *А. А. Стрижевська*, яка акцентувала увагу на доцільності перегляду Кримінального та Кримінального процесуального кодексів, необхідності узгодження їх положень між собою, а також потребі підвищення культури законотворчості, що стало б важливим чинником забезпечення ефективності кримінально-правового регулювання. Разом із тим вона відмітила, що Генеральна прокуратура підтримує ініціативу В. Я. Тація щодо створення за результатами заходу робочої групи, до якої мають увійти представники усіх правничих шкіл України, яка надасть рекомендації з удосконалення кримінально-правового законодавства та практики його застосування.

Наукову дискусію продовжив професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого академік НАПрН України *Ю. В. Баулін*. У доповіді «Кримінально-правове регулювання: основні проблеми» він приділив увагу поняттю, цілям, об'єкту, предмету, методам, способам, типам, стадіям, механізму та ефективності кримі-

нально-правового регулювання. Зокрема, під цим поняття академік запропонував розуміти урегульовану кримінальним правом діяльність держави щодо застосування кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчиняють злочини. *Предметом* кримінально-правового регулювання є конкретні кримінальні правовідносини між державою та індивідуальним злочинцем, який вчинив певний злочин. У рамках цих правовідносин органи державної влади та їх посадові особи здійснюють свою діяльність щодо злочинця відповідно до вимог кримінально-правових норм. Механізм кримінально-правового регулювання включає: 1) відповідні норми кримінального права, гіпотеза яких передбачає ознаки вчиненого особою злочину, а диспозиція (санкція) – кримінально правові заходи, які органи держави повноважні застосувати до конкретного злочинця; 2) юридичний факт – вчинення злочину (закінченого чи незакінченого, одноособового чи вчиненого у співучасті, вчиненого вперше чи повторно тощо); 3) акти застосування певної кримінально-правової норми – гіпотези на стадії досудового слідства і гіпотези та диспозиції кримінально-правової норми судом. Ю. В. Баулін відзначив, що ефективність кримінально-правового регулювання залежить від різного роду факторів, зокрема, якості кримінально-правових норм і їх зовнішніх правових форм, якості актів застосування кримінально-правових норм, рівня розвитку суспільства та його правової культури, наявних економічних ресурсів, які держава спроможна спрямувати на протидію злочинності, стану правосвідомості членів суспільства, належного впливу на правозастосовну практику навколишнього правового середовища, особливо екстремальних умов, в яких діють гіпертрофовані релігійні, історичні, націоналістичні й інші фактори тощо.

Наукову дискусію продовжив завідувач кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого» академік НАПрН України *М. І. Панов*, який виступив із доповіддю «Принцип верховенства права та його реалізація у кримінально-правовому регулюван-

ні». Він виділив основні суттєві та узагальнені риси, властиві принципу верховенства права у сучасному його розумінні; навів етапи (стадії) кримінально-правового регулювання, а також охарактеризував вплив принципу верховенства права на кримінально-правове регулювання. Академік відзначив, що такий вплив відбувається в усіх випадках, у тому числі й на усіх його етапах, у двох основних формах. У першій формі цей принцип за своєю суттю безпосередньо впливає на визначення законодавцем змісту норм та інститутів кримінального права і законодавства й набуває в них свого відбиття. Так, у ч. 1 ст. 1 КК України визначається, що Кодекс має своїм завданням, зокрема правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина, миру і безпеки людства. У другій формі принцип верховенства права за загальним правилом впливає на норми та інститути кримінального права і визначає їх сутність і зміст опосередковано, через загальноправові та галузеві принципи кримінального права. До загальноправових принципів слід відносити принцип «правової (формальної) визначеності» (важливої і необхідної складової принципу верховенства права, який проголошується і широко впроваджується у практику Європейським судом з прав людини), пропорційності та законності. Галузевими принципами кримінального права в основному визнаються: а) відповідальність лише за вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що визнане законом про кримінальну відповідальність як злочин; б) особистий та винний характер відповідальності; в) обмеження меж кримінальної відповідальності; г) диференціація кримінальної відповідальності та покарання. Вказані принципи (загальноправові й галузеві), маючи свій власний зміст і значення, багато в чому наповнюються і, в кінцевому підсумку, визначаються положеннями, що становлять зміст і сутність принципу верховенства права. Система цих принципів у їх єдності суттєво впливає на кримінально-правове регулювання, на всі його основні й істотні риси, зокрема на суть, зміст і форму норм та інститутів кримінального права.

Також М. І. Панов охарактеризував вплив кожного із цих принципів (або в їх єдності) на кримінально-правове регулювання проявляється на відповідних його стадіях.

Головний науковий співробітник Львівського державного університету внутрішніх справ, член-кореспондент НАПрН України **В. К. Грищук** виступив із доповіддю «Ефективність кримінально-правового забезпечення охорони захисту гідності людини в Україні: питання соціальної зумовленості». Учений наголошує, що в Україні не повною мірою задіяні всі охоронні і захисні можливості права для максимально ефективного забезпечення гідності людини. Головними в охороні та захисті гідності людини без належного наукового обґрунтування чомусь вважають цивільно-правові засоби. Тож виникає питання про соціальну зумовленість кримінально – правової охорони і захисту гідності людини.

Стосовно соціальної зумовленості криміналізації діянь, що посягають на гідність людини, зокрема наклепу і образи, В. К. Грищук виділяє та характеризує такі найбільш істотні чинники: 1) суспільна небезпечність діянь, що посягають на гідність людини; 2) відносна поширеність цих посягань; 3) доцільність протидій цим посяганням кримінально-правовими засобами; 4) узгодженість їх криміналізації з нормами міжнародного права; 5) відповідність їх криміналізації Конституції України; 6) законодавча практика протидії цим посяганням в європейських державах; 7) традиції української законодавчої практики протидії цим посяганням. Зробивши вибіркового аналізу законодавчої кримінально-правової практики європейських держав, учений дійшов висновку щодо доцільності застосування для охорони і захисту гідності людини в Україні норм кримінального закону.

У доповіді було підкреслено, що вибіркового аналізу законодавчої кримінально-правової практики європейських держав, проведений ученим, свідчить на користь доцільності застосування для охорони і захисту гідності людини в Україні норм кримінального закону. Історичній законодавчій практиці

Україні також притаманні кримінально-правові засоби охорони і захисту гідності людини.

Насамкінець В. К. Грищук дійшов висновку про наявність соціальної зумовленості для встановлення кримінальної відповідальності за такі посягання на гідність людини як наклеп та образа, що істотно підвищить ефективність забезпечення правової охорони і захисту гідності людини, сприятиме подальшому утвердженню її прав і свобод на шляху євроінтеграції України.

Професор кафедри кримінального та адміністративного права і процесу Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України *Н. О. Гуторова* виступила з доповіддю «Регулювання кримінально-правових відносин: поняття, мета, способи та їх ефективність».

Вона зауважила, що регулятивна функція кримінального права реалізується шляхом регулювання кримінально-правових відносин, тобто впорядкування за допомогою норм кримінального права і сукупності правових засобів суспільних відносин між особою, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, і державою з приводу застосування кримінальної відповідальності та (або) інших заходів кримінально-правового характеру.

Метою регулювання кримінально-правових відносин слід визнати охорону найважливіших соціальних цінностей від суспільно небезпечних посягань шляхом скорочення останніх до мінімально можливого рівня, а способами досягнення цієї мети - попередження вчинення злочинів шляхом застосування заходів кримінально-правового характеру. Таке попередження включає дві компоненти: 1) спеціальну превенцію, тобто попередження вчинення нових злочинів особою, яку притягнуто до відповідальності; 2) загальну (генеральну) превенцію, тобто попередження вчинення нових злочинів іншими особами. Ефективність регулювання кримінально-правових відносин слід розглядати в аспекті досягнення його мети внаслідок застосування заходів кри-

мінально-правового характеру за умови мінімізації негативних наслідків їх застосування для суспільства. Учений підкреслила, що проблеми ефективно-сті регулювання кримінально-правових відносин вкрай недостатньо досліджені у вітчизняній науці кримінального права. Це пов'язано, певною мірою, з тим, що традиційно основна увага науковців концентрувалася на дослідженні підстав кримінальної відповідальності в цілому та за окремі злочини чи групи злочинів зокрема.

Ректор Національної академії Служби безпеки України *С. С. Кудінов* свою доповідь присвятив проблемам кримінально-правової охорони державної таємниці. Він обґрунтував доцільність постановки питання про об'єднання у розділі I Особливої частини КК України усіх норм, якими передбачено відповідальність за незаконні діяння, предметом яких є державна таємниця. У зв'язку з цим він запропонував доповнити розділ I Особливої частини КК України новими статтями 114-2 «Розголошення державної таємниці», 114-3 «Втрата документів, що містить державну таємницю» та 114-4 «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості», а також виключити з КК ст. ст. 328, 329 та 422.

Професор кафедри кримінального права юридичного факультету Університету в Білостоці (Польща) *К. Ляковська* присвятила свою доповідь традиційним та новим заходам впливу на педофілів у Польщі.

Характеризуючи традиційні заходи впливу на педофілів як класичну реакцію на заборонені дії, вона розкрила: криміналізацію педофільї, що міститься в ст. 200 КК, переслідування та виявлення цієї діяльності, а також за судження його виконавців відповідно до чинного законодавства. Висвітлюючи нові заходи впливу на педофілів, вона приділила увагу нещодавно введеним до польського законодавства інститутам: реєстр сексуальних злочинців, розміщення в Національному центрі профілактики асоціальної поведінки та профілактичного нагляду. Вони визнані інноваційними, направлені на під-

вищення ефективності соціального захисту від педофілів та підвищення ефективності їх контролю та лікування.

Професор Українського католицького університету та Львівського державного університету внутрішніх справ, член-кореспондент НАПрН України **В. О. Навроцький** у своїй доповіді присвятив увагу дискусії щодо необхідності введення до КК України термінологічного розділу. П'ятнадцять років тому академік В. В. Сташис пояснював, що в КК України такого розділу не було виокремлено через те, що члени робочої групи з підготовки КК України констатували значні труднощі при його впровадженні в КК, адже фіксація цих понять могла б обмежувати практику. Водночас нині із цього питання існує низка напрацювань, зокрема З. А. Тростюк розроблена модель такого розділу. Учений зазначив, що ситуація загострюється тим, що на практиці є безліч прикладів, коли усталені терміни мають різне значення. На думку В. О. Навроцького, вирішенням цієї проблеми може бути розрізнення наскрізних (усталених) кримінально-правових термінів та автономних термінів (таких, що можуть мати різне тлумачення у кожній справі). Підхід щодо використання останніх може бути запозичений з практики ЄСПЛ.

Завідувач кафедри кримінального права і кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ **О. М. Литвинов** виступив з доповіддю «Про амністію і колаборантів в контексті стратегії деокупації Донбасу. Висловивши в цілому позитивні оцінки положень презентованої МВС України Стратегії деокупації і реінтеграції окупованих територій Донбасу на основі механізму «малих кроків» і тих перспектив, які відкриваються у зв'язку з можливостями їх реалізації, учений навів і деякі судження щодо її змісту та окремих умов забезпечення ефективності. Вказана стратегія має стати інтегративною практичною платформою, в якій необхідно синтезувати заходи з фізичної деокупації відповідних територій окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, відновлення на них реальної

юрисдикції Української держави з подальшою широкоформатною реінтеграцією, що мислиться насамперед у людському вимірі.

Доповідач зосередив увагу на двох потенційно ефективних, але водночас соціально ризикованих інструментах постконфліктного транзиту: амністії та правовому регулюванні статусу колаборантів.

Було акцентовано увагу на тому, що амністія – контекстуальна. Вона може розглядатися як елемент примирення *виключно в контексті справедливого правосуддя*. Останнє ж вимагатиме безумовного притягнення до кримінальної відповідальності тих, хто вчинив тяжкі й особливо тяжкі злочини проти життя і здоров'я, волі, честі й гідності особи, статевої свободи і статевої недоторканості, воєнні злочини, злочини проти миру та безпеки людства, як про те вказано у Стратегії. Втім, вчинення не лише насильницьких злочинів має становити юридичний бар'єр для застосування амністії. Дослідники переконані, не мають залишитися поза увагою й численні факти втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність на боці незаконних збройних формувань, навчання їх навичкам поводження зі зброєю, тактиці ведення бою, а головне – інтенсивного антисуспільного ідеологічного, пропагандистського впливу на них, викривлення їх ціннісно-світоглядної сфери, насадження нетерпимості, ненависті.

Дослідники підтримали ініціативу МВС щодо розробки та прийняття Закону України «Про колаборантів», в якому необхідно зафіксувати чіткі юридичні критерії відмежування жертв окупаційного режиму від тих, хто у злочинних формах із ним співпрацював, власне, колаборантів. У цьому аспекті вони вказали на те, що не може бути визнана колаборантом особа на тій підставі, що вона залишилась проживати і працювати на окупованих територіях. Людина не має підлягати кримінальній відповідальності лише за те, що вона працювала, заробляла собі на життя в умовах окупації. Залишатися на окупованих територіях чи залишити їх, працювати чи ні – це є безумовним

правом громадян України, що впливає з конституційного права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, права на працю.

Голова Харківського апеляційного адміністративного суду *Г. Є. Бершов* висвітлив питання кримінальної відповідальності осіб, які входять до складу миротворчих контингентів. Він зауважив, що існуючі реалії миротворчої діяльності вимагають нових законодавчих ініціатив та підходів як на міжнародному рівні, так і на національному, що стосуються визначення підстав і порядку кримінальної відповідальності осіб, які входять до складу миротворчих контингентів, а також за вчинення злочинів, як загально-кримінального характеру, так і пов'язаних з проведенням бойових дій.

Головний науковий співробітник Інституту кримінально-виконавчої служби, член-кореспондент НАПрН України *А. А. Музика* в доповіді «Політико-правове рішення як винятковий кримінально-правовий захід: актуальна проблема, що потребує законодавчого врегулювання» запропонував для унормування вирішення новостворених суспільних відносин та максимального прискорення процедури обміну відповідних осіб розділ XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру» КК України доповнити статтею 91¹ «Політико-правове рішення» і навів зміст такої статті.

Завідувач кафедри кримінального права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника *П. Л. Фріс* у своїй доповіді «Міфи у кримінально-правовій політиці та ефективність кримінального законодавства» розглянув, зокрема, міфи, як «право може все», міф, який безпосередньо походить з першого, пов'язаний із генералізацією кримінального покарання, міф про смертну кару, як дієвий засіб боротьби зі злочинністю, міф щодо неможливості запровадження у чинне кримінальне законодавство інституту повної кримінальної відповідальності юридичних осіб. Учений зауважив, що міфологізація кримінально-правової політики (а межі публікації не дають можливості розглянути усі існуючі міфи, що лежать у її основі) суттєво впливає на ефективність кримінального закону та крими-

нальної відповідальності, адже міфологія не відповідає реаліям життя. Ефективна кримінально-правова політика повинна призвести до створення такого кримінального закону, який побудований на реаліях існування суспільства, закону, що базується на принципах верховенства права і захисту прав людини. В ідеалі такий кримінальний закон має бути невеликим за обсягом і достатньо жорстким (не жорстоким), щодо тих, хто його порушив. Чинне кримінальне законодавство, яке побудовано на визначених вище міфах, на жаль, далеке від такого ідеалу і тому є неефективним.

Своїми ідеями на пленарному засіданні також поділилися професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ **І. І. Митрофанов** – «Дія механізму кримінально-правового регулювання», старший викладач відділу кримінально-правових дисциплін Національної академії прокуратури України **Н. М. Ярмиш** – «Вплив недоліків закону на практику застосування «антикорупційних» статей Кримінального кодексу України», професор кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького **Н. А. Орловська** – «До питання про корупційні злочини у КК України».

У перший день конференції також відбулися засідання Президії та загальні збори ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права».

На другий день (19 жовтня) захід відбувся в режимі спільного засідання секцій: «Теоретико-методологічні засади наукових досліджень кримінально-правового регулювання», «Ефективність кримінально-правового регулювання та проблеми її забезпечення», «Питання кримінально-правового регулювання та забезпечення його ефективності у працях молодих науковців» та «круглого столу» «Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру в механізмі правового регулювання».

Від першої секції «Теоретико-методологічні засади наукових досліджень кримінально-правового регулювання» свої ідеї висвітлили

О. О. Житний – «Про місце «зовнішніх» суб'єктів у механізмі кримінально-правового регулювання», **Н. А. Савінова** – «Кримінально-правова політика та довіра: пошук підвищення ефективності з позицій рівноваги Неша», **В. М. Киричко** – «Про особливості кримінально-правових заборон та їх значення для регулювання суспільних відносин і застосування Кримінального кодексу України». Представники другої секції «Ефективність кримінально-правового регулювання та проблеми її забезпечення» обговорювали проблеми потерпілого від злочину в системі елементів та ознак складу злочину (**В. І. Борисов**) та питання кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю як міжнародного зобов'язання України (**С. Л. Фальченко, С. Є. Шептуховський**). Від круглого столу «Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру в механізмі правового регулювання» свої доповіді представили **О. П. Рябчинська** – «Тенденції судової практики призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, на підставі ст. 69 КК України», **В. В. Шаблюстий** – «Обмежувальні заходи як новий (зайвий) елемент системи кримінально-правових засобів у механізмі кримінально-правового регулювання», **О. П. Горох** «Судова практика у справах про звільнення від відбування покарання з випробуванням» **Sieńko M.** «The forfeiture of property and extended confiscation» («Вилучення майна та розширена конфіскація»).

Жвава дискусія відбулася на третій секції «Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правового регулювання в кримінології та інших суміжних науках кримінально-правового спрямування», де виступили, зокрема, **В. С. Батиргарєва** «Значення правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху у контексті автотранспортної злочинності», **М. І. Туркот** «Функціонування воєнної організації України в умовах законодавчих змін», **Н. С. Юзікова** «Кримінологічне значення дослідження соціальних протиріч у забезпеченні ефективності превентивної діяльності», **М. Ю. Валуйська** «Дослідження криміналізації особистості як необхідна

умова підвищення ефективності протидії злочинності», *Т. Є. Дунаєва* «Кримінально-правове регулювання службової недбалості в Україні», *С. С. Шрамко* «Право людини на захист від злочинних посягань».

Робота конференції завершилася заключним пленарним засіданням, на якому були обговорені та прийняті рекомендації конференції.

Наукові доповіді та повідомлення учасників конференції відбиті у збірнику її матеріалів¹, електронну версію якого розміщено на сайті Науково-дослідного інституту вивчення проблеми злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (<http://www.ivpz.org/elektronna-b-bl-oteka>).

Розглянувши й обговоривши проблеми кримінально-правового регулювання та забезпечення його ефективності, VIII Міжнародна науково-практична конференція відзначає:

– відправним і базовим у функціонуванні правової держави є принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), який має визначальний вплив на всі сфери соціального буття й особливо на систему правового регулювання суспільних відносин. Специфічним є вплив цього принципу на кримінально-правове регулювання, особливістю якого є те, що воно здійснюється державою щодо тих відносин, які складаються у сфері невизначеної множинності актів суспільно небезпечної поведінки людей – їх вчинків у формі суспільно небезпечних діянь – дій чи бездіяльності, що мають місце у суспільстві. Вплив принципу верховенства права на кримінально-правове регулювання відбувається у двох основних формах – *безпосередньо* шляхом закріплення його основних положень у змісті норм й інститутів законодавства України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1, ст. 2, ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 4 КК України та ін.) та *опосередковано*, через загальноправові та галузеві принципи кримінального права, які визначають зміст цієї галузі права;

---

¹ Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2018. 552 с.

– етапами цього регулювання є: 1) створення його нормативно-правової основи – системи кримінально-правових норм у вигляді законодавства України про кримінальну відповідальність; 2) впливу цих норм на свідомість і поведінку людей; 3) реалізація кримінальної відповідальності у формі кримінально-правових відносин, що складаються між особою, яка вчинила злочин, і державою;

– метою регулювання кримінально-правових відносин слід визнати охорону найважливіших соціальних цінностей від суспільно небезпечних посягань шляхом скорочення останніх до мінімально можливого рівня, а способами досягнення цієї мети – попередження вчинення злочинів шляхом застосування заходів кримінально-правового характеру. Таке попередження включає два компоненти: 1) спеціальну превенцію, тобто попередження вчинення нових злочинів особою, яку притягнуто до відповідальності; 2) загальну (генеральну) превенцію, тобто попередження вчинення нових злочинів шляхом визнання в законі про кримінальну відповідальність певного кола суспільно небезпечних діянь злочинами;

– ефективність регулювання кримінально-правових відносин слід розглядати в аспекті досягнення його мети внаслідок застосування заходів кримінально-правового характеру за умови мінімізації негативних наслідків їх застосування для суспільства;

– ефективність закону про кримінальну відповідальність залежить від багатьох факторів, вагоме місце серед яких належить техніко-юридичному визначенню його норм у КК України. Численні правові акти, якими постійно вносяться зміни у чинний Кодекс, у потрібний момент не спрацьовують через технічні погрішності, поступово перетворюючись у «бібліотеку законів», якою важко користуватися. При створенні й удосконаленні норм права необхідно дотримуватися вироблених наукою та апробованих практикою правил і прийомів сучасної законодавчої техніки, в тому числі і при імплементації в КК України норм міжнародного права;

– право й мова існують паралельно, взаємно доповнюючи одне одного. Для того, щоб регулювання суспільних відносин було більш ефективним, законодавцеві необхідно перекласти потреби соціуму на мову правових норм. До мови закону про кримінальну відповідальність висуваються численні вимоги, які в загальному виді можна звести до такого: простота й зрозумілість правових приписів і заборон, точність викладення волі законодавця, суворі логічність і послідовність закріплення правової інформації в тексті закону, його стандартизація та емоційна нейтральність;

– рівень злочинності в Україні створює серйозну загрозу подальшому проведенню державницьких реформ і національній безпеці, чинить перепони на обраному нею шляху до євроінтеграції. Прагнучи до здобуття європейських цінностей та стандартів, держава й суспільство повинні дбати про своїх громадян. Повага, розширення в країні прав і свобод людини, наповнення їх сучасним змістом і створення гарантій їх повноцінної реалізації та захисту – це обов'язок держави, адже людина, її життя та здоров'я, права та свободи, недоторканість і безпека нарешті мають стати найвищою соціальною цінністю. Беручи до уваги значне поширення злочинності у масштабах нашої країни, а також у транснаціональному вимірі, необхідно констатувати, що у XXI ст. створення надійної системи запобігання злочинам має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики із забезпечення суспільства;

– ефективність кримінально-правового регулювання суспільних відносин значно знижується через недосконалість статистики про стан злочинності в Україні та її невідповідність сучасним процесам. Протягом останніх років у суспільстві відбувається реальне зростання злочинності, проте статистичні дані, оприлюднені в офіційних джерелах, свідчать про зменшення кількості кримінальних правопорушень, інформація щодо яких внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Крім того, Конференція відмічає недосконалість чинного порядку підготовки інформації про стан злочинності і заходи

протидії їй, які є публічною інформацією і використовуються науковцями при проведенні досліджень кримінально-правового спрямування;

– серед факторів, що детермінують розвиток злочинності, виокремлюється нездатність органів влади та системи правоохоронних органів ефективно і дієво виконувати завдання щодо протидії злочинності та утриманні її на соціально прийнятному рівні. Наразі слід наголошувати на науковій доцільності, стабільності та динамічності цілеспрямованої й концептуальної політики держави у сфері запобігання злочинності, а не зосереджуватися на номінальній, декларативній політиці в цій сфері, як це, на жаль, здебільшого має місце тепер;

– відносна непрогнозованість злочинності як негативного явища суспільства змінює роль держави у кримінально-правовому регулюванні. Остання покликана розбудовувати економіку, що дозволить стимулювати економічну активність у вирішенні суспільних проблем, забезпечити таким чином довіру і кооперацію у суспільстві;

– центральне місце у методології правового регулювання сьогодення посідає ідея суспільної підтримки державної протидії національній та транснаціональній злочинності. Тому взаємозв'язки між економічними, правовими та політичними процесами у державі мають набути їх свідоме, раціональне та адекватне відображення у кримінально-правових заборонах, що підтримується громадянським суспільством, національною та державною свідомістю, праворозумінням осіб, потерпілих від злочину, та, відповідно, правопорушниками та правозастосувачами;

– співвідношення між правопорушенням, зловживанням правом та правомірною поведінкою визначається лише у системі «злочин-покарання». Порухення такого співвідношення призводить до непередбачуваності регулятивних функцій кримінального права в окремих субкультурах, обмежує соціальну підтримку відповідної норми чи системи норм узагалі;

– сучасні стратегії протидії злочинності передбачають залучення до впливу на неї різноманітних заходів. Системність як вимога впливу на злочинність означає, що успіху в запобіжній діяльності неможливо досягти лише окремою групою державних заходів. Сукупність заходів, які спираються на весь антикриміногенний потенціал суспільства і держави, може призвести до помітних результатів і поліпшення протидії злочинності.

– важливими напрямками наукових досліджень у сфері ефективності кримінально-правового регулювання застосування заходів кримінально-правового характеру, як пов'язаних з реалізацією кримінальної відповідальності, так і тих, що перебувають за її межами, є: дослідження та обґрунтування правил призначення покарань як субінституту кримінального права; наукове обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення судової практики призначення покарання більш м'якого, ніж передбачено законом; призначення покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків; звільнення від відбування покарання з випробуванням (зокрема, через розроблення «кримінологічного портрету» особи, яка звільняється від покарання, що може мати небезпечне прикладне значення для врахування сторонами кримінального провадження та судом); вдосконалення санкцій окремих статей Особливої частини КК України тощо.

Вислухавши й опрацювавши пропозиції науковців щодо проблеми кримінально-правового регулювання та забезпечення його ефективності, Конференція пропонує таке:

– відмічаючи у своїй більшості безсистемні зміни чинного КК України за останні десять років (майже 800), що обумовили руйнацію низки перевірених часом фундаментальних положень кримінального права, та підкреслюючи недосконалість багатьох положень КПК України, що значно знижує ефективність як кримінально-правового регулювання суспільних відносин, так і в цілому забезпечення належного правопорядку в нашій країні, Міжнародна науково-практична конференція визнає необхідність нової редакції Криміна-

льного та Кримінального процесуального Кодексів. У зв'язку з цим Конференція ініціює перед Кабінетом Міністрів України і Генеральною прокуратурою створення робочої групи з комплексної розробки проектів нової редакції КК України та КПК України із залученням провідних науковців і практиків;

– обговорити обґрунтованість і доцільність подальшого існування в КПК України надто широкого за обсягом інституту приватного обвинувачення (ст. ст. 477 – 479). Відповідно до кримінального процесуального законодавства України кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо більш як 90 кримінальних правопорушень, серед яких – 14 є тяжкими, а 5 – особливо тяжкими злочинами (ст. 477 КПК України). Такий підхід у своїй більшості не відповідає конституційному обов'язку держави забезпечити безпеку громадянина, у тому числі здійснення правосуддя, на підставі принципу верховенства права. Суперечить таке рішення й основним положенням інституту кримінального права щодо звільнення від кримінальної відповідальності, який є базовим для відповідних норм кримінального процесуального права (ст. ст. 44 – 49 КК України);

– у зв'язку з порушенням прав людини на окупованій та анексованій частині території України, зокрема, утриманням там або на території Російської Федерації заручників, полонених, політичних в'язнів, а також із притягненням їх до кримінальної відповідальності та засудженням вважати можливим надати Президентові України право ухвалювати політико-правові рішення (як винятковий кримінально-правовий захід) щодо обміну цих осіб на тих, які притягуються до кримінальної відповідальності на території України;

– в умовах реальних посягань на територіальну цілісність України ведення воєнних дій на її сході особливо значення набувають питання охорони державної таємниці та вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини з таким предметом. Наразі склади злочинів, предметом яких є відомості, що становлять державну таємницю, розташовані в різних розділах

Особливої частини КК України, що призводить до порушення цілісності системи кримінально-правової протидії цим злочинам;

– внести пропозиції суб'єктам законодавчої ініціативи щодо необхідності внесення змін до змісту приміток 3 та 4 до ст. 364 КК України щодо тлумачення понять «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» і викладення останніх в першій редакції КК України 2001 р., оскільки за чинною їх редакцією поза кримінально-правовою охороною залишилися найважливіші блага людини: її життя та здоров'я, що фактично призвело до декриміналізації посягань на них у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII Особливої частини КК України);

– звернути особливу увагу на дослідження та вирішення проблеми існування в КК України значної кількості норм, які встановлюють відповідальність за злочини невеликої тяжкості, за вчинення яких передбачено застосування штрафів, розмір яких в декілька разів є меншим від розміру мінімальної заробітної плати. Регулювання кримінально-правових відносин у такий спосіб є вкрай неефективним, оскільки, з одного боку, його здійснення потребує значних витрат державних коштів, необхідних для кримінального провадження, з другого – через мізерність обмеження майнових прав винної особи воно не здатне досягти мети ані загального, ані спеціального попередження;

– здійснювати подальше дослідження природи, призначення та місця обмежувальних кримінально-правових заходів (норми, які наберуть чинності 12 січня 2019 р.) в системі заходів кримінально-правового характеру. Позиції науковців з цього приводу є діаметрально протилежними – від визнання того, що такі заходи спроможні зайняти належне місце в системі заходів, які не належать до заходів з ознаками кримінальної відповідальності та відігравати позитивну роль у підвищенні ефективності кримінально-правового впливу, здійснюючи вивірений вплив на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до визнання їх зайвим елементом системи кримінально-правових засобів у механізмі кримінально-правового регулювання;

– потребують глибокого наукового аналізу норми Закону України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 р., які передбачають кримінальну відповідальність за зґвалтування (нова редакція ст. 152 КК) і сексуальне насильство (нова редакція ст. 153 КК України). Вважаємо, що указані норми повинні відповідати етичним правилам, визнаним в українському суспільстві, яких не дотримано законодавцем у зазначених статтях. Також неприпустимим є пом'якшення кримінальної відповідальності: (а) за зґвалтування осіб, які не досягли чотирнадцяти років (малолітніх дітей), у частині зниження нижньої межі покарання з десяти років в чинній редакції санкції ч. 4 ст. 152 КК України до восьми років у новій редакції цієї санкції та (б) за сексуальне насильство над особами, які не досягли чотирнадцяти років, тобто малолітніми дітьми. З набранням чинності зазначеним Законом такі дії будуть каратися позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років (у чинній редакції ч. 4 ст. 152 КК України цей строк позбавлення волі становить від десяти до п'ятнадцяти років). Замість удосконалення правового забезпечення охорони прав дітей та запобігання сексуального насильства над ними Верховна Рада України фактично гуманізувала кримінальну відповідальність педофілів, що не відповідає міжнародним стандартам і викликає виправдане обурення науковців і суспільства в цілому.

Л. М. Демидова, докт. юрид. наук, професор, головний науковий співробітник – керівник наукових робіт Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

Д. П. Євтєєва, канд. юрид. наук., старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СЛУЖБОВОЇ НЕДБАЛОСТІ В УКРАЇНІ**

(тези наукової доповіді на міжнародній науково-практичній конференції
«Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності»
(м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р.))

1. Службова недбалість негативно впливає на всі сфери суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сферу, громадську свідомість, міжнародні відносини. Це різновид злочинності у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, вчинюваних службовими особами. Службова недбалість – це соціально-правове та психологічне явище, яке створює специфічний різновид злочинності у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, вчинюваних службовими особами, які наділені владними, організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням, у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням своїх службових обов'язків через несумлінне чи байдуже ставлення до них, що спричинило істотну шкоду або тяжкі наслідки охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб¹. Однією з гарантій функціонування держави та громадянського суспільства є належне виконання своїх службових повноважень службовими особами державного апарату та апарату органів місцевого самоврядування. Невиконання або неналежне виконання відповідних обов'язків, непослідовні або незавершені управлінські рішення різних рівнів розглядаються як одна з основних причин економічних, політичних і соціальних проблем. Саме негативні сторони управління, що проявляються в різних видах правопорушень та злочинів, є важливою проблемою для країни на сучасному етапі. Якщо вести мову про роль службової недбалості у функціонуванні держави,

---

¹ Дунаєва Т. С. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання службовій недбалості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. С. 5.

то необхідно констатувати, що службова недбалість – це лише одна із умов, що має різноманітні прояви.

2. Службова діяльність має здійснюватися в рамках адекватної правової форми і правового режиму². Від того, наскільки ефективно функціонує апарат управління, залежить вирішення різноманітних завдань, які стоять перед суспільством, тому що неналежне виконання службових обов'язків нерідко тягне тяжкі наслідки. У зв'язку з цим у ст. 367 Кримінального кодексу України (далі – КК) встановлена кримінальна відповідальність за вчинення службової недбалості. Питанню удосконалення кримінально-правових наслідків службової недбалості присвячено окремі публікації³.

3. У більшості європейських країн спеціальної статті про службову недбалість немає, проте є низка статей, які регламентують діяльність службових осіб. В Україні кримінально-правове регулювання службової недбалості можна розглядати у широкому розумінні (діяння, пов'язані з професійною діяльністю (статті 131, 135, 137, 139, 140 КК тощо) або передбачені спеціальними нормами (статті 71–275, 287, 288, 382, 425 КК тощо) і у вузькому розумінні (злочин, передбачений ст. 367 КК).

Т. Є. Дунаєва, канд. юрид. наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

---

² Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. С. 7–63.

³ Крайник Г. С., Дунаєва Т. Є. Визначення тяжких наслідків та істотної шкоди у розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка: наук.-теорет. журн. Северодонецьк*, 2017. Вип. 2 (78). С. 108–116.

ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ БАУЛІН

2 вересня 2018 р. виповнилось 65 років від дня народження доктора юридичних наук, професора кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, дійсного члена (академіка) Національної академії правових наук України, Заслуженого діяча науки і техніки України, професора Юрія Васильовича Бауліна.

Ю. В. Баулін народився у 1953 р. в селищі Станично-Луганське Ворошиловградської області (нині – селище Станиця Луганська Луганської області). У 1970 р. вступив до Харківського юридичного інституту ім. Ф. Е. Дзержинського (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), який закінчив у 1975 р., отримавши диплом спеціаліста з відзнакою. Відтоді назавжди пов'язав свою долю з Університетом: після служби в армії (1975–1976 рр.) працював на кафедрі кримінального права асистентом (1976–1978 рр.); навчався в аспірантурі (1978–1981 рр.); працював старшим викладачем (1982–1984 рр.); доцентом (1984–1988 рр.); навчався в докторантурі (1988–1991 рр.); і з 1992 р. працює професором цієї ж кафедри. Одночасно в 1992–1993 рр. працював заступником декана заочного факультету, протягом декількох років був секретарем фахової ради з права Державної акредитаційної комісії України, у 2005–2008 рр. – директором Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (нині – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України). У 2008 р. Указом Президента України Ю. В. Баулін був призначений Суддею Конститу-

ційного Суду України і виконував ці функції до 2017 р., у тому числі в 2013–2014 рр. як заступник Голови, а в 2014–2017 рр. – як Голова Конституційного Суду України.

Проте головним покликанням у житті Юрія Васильовича була і залишається наука кримінального права. Ще в кандидатській дисертації «Право громадян на затримання злочинця за радянським кримінальним законодавством» (1981 р.) Ю. В. Баулін висловив ті основоположні ідеї, які згодом були розвинуті ним у рамках учення про обставини, що виключають злочинність діяння. Вже тоді було зрозуміло, що в дослідженні Ю. В. Бауліна закладені такі ідеї, яким «тісно» у рамках кандидатської дисертації й що потребують подальшого розвитку на фундаментальному рівні. І це сталося в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, яку Юрій Васильович захистив у 1991 р. за темою «Кримінально-правові проблеми вчення про обставини, що виключають злочинність (суспільну небезпечність і протиправність) діяння». У рамках учення про обставини, що виключають злочинність діяння, професором Ю. В. Бауліним було сформульоване загальне поняття таких обставин, визначена їх система й зв'язки цієї системи з іншими соціально-правовими системами, встановлені структурні внутрішньосистемні зв'язки її елементів, окреслено коло нормативних регуляторів цієї системи тощо. Сформульовані Ю. В. Бауліним положення вчення про обставини, що виключають злочинність діяння, стали безцінним надбанням вітчизняної науки кримінального права і закономірно були відображені у КК України 2001 р.

У подальшому Ю. В. Баулін присвятив свої дослідження фундаментальним проблемам кримінальної відповідальності і запропонував нові для вітчизняної науки кримінального права підходи до розуміння її поняття, змісту, форм реалізації та ін. Останнім часом важливе місце в наукових дослідженнях Ю. В. Бауліна посідають проблеми кримінально-правового регулювання суспільних відносин. До кола наукових інтересів професора належить і низка

інших питань кримінального права, як-от: проблеми окремих елементів складу злочину; питання кримінальної відповідальності співучасників; проблеми звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; проблеми кримінальної відповідальності за окремі злочини тощо.

Окрім вагомих наукових здобутків, Юрій Васильович багато й плідно працює на ниві вищої освіти. Його лекції із Загальної частини кримінального права вирізняються глибоко науковим змістом і простою, доступною формою подачі матеріалу, гармонійним поєднанням викладення змісту кримінального законодавства й практики його застосування, умілим поєднанням позитивного подання питання та його критичної оцінки. Окрім того, Юрій Васильович протягом багатьох років керує студентським науковим гуртком кафедри кримінального права, на засіданнях якого студенти обговорюють найдискусійніші питання кримінального права. Багато поколінь випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого з вдячністю й пошаною згадують Юрія Васильовича як свого Вчителя з кримінального права.

Як видатний науковець і громадянин Ю. В. Баулін ніколи не був осторонь державних справ. У 1992 р. він був включений до робочої групи Кабінету Міністрів України з розробки проекту нового Кримінального кодексу України. Разом з М. І. Бажановим він фактично відповідав за підготовку змісту й редагування Загальної частини проекту КК, доклавши до цієї роботи чимало зусиль. Наполеглива робота творчого наукового колективу на чолі з В. Я. Тацієм, В. В. Сташисом та М. І. Бажановим увінчалася тим, що саме проект, розроблений робочою групою Кабінету Міністрів України був прийнятий 5 квітня 2001 р. як чинний КК України.

Батьківщина гідно оцінила заслуги Ю. В. Бауліна: Указом Президента України від 19 листопада 2003 р. за значний особистий внесок у розвиток юридичної науки, підготовку висококваліфікованих юристів, багаторічну плідну наукову і педагогічну діяльність його було нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня; Указом Президента України від 20 листопада 2006 р.

йому з-поміж інших співавторів була присуджена Державна премія України в галузі науки і техніки 2006 р. (за підручники «Кримінальне право України: Загальна частина» і «Кримінальне право України: Особлива частина»); Указом Президента України від 23 червня 2009 р. за вагомий особистий внесок у розвиток конституційних засад української державності, багаторічну сумлінну працю, високий професіоналізм у захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Колективи кафедр кримінального права № 1 та № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, редакційна колегія «Вісника Асоціації кримінального права України» щиросердно вітають ювіляра з днем народження та бажають йому залишатися у розквіті життєвих і творчих сил, міцного здоров'я, гармонії і нових творчих звершень.